

THE
SHIKSHANA PRASARAK MANDALI'S
New Poona College Magazine

Vol V.

FEBRUARY.

No. 2.

1921.

NEW POONA COLLEGE BUILDINGS, SOUTHERN BLOCK

Editor :—Rajaram Parshuram Sarnis, M. A. (Cantab.)

Printed by Anant Vinayak Patwardhan at the 'Aryabhushan Press,'
Poona City, and published by Rajaram Parshuram Sarnis,
at the New Poona College, Poona City.

POONA :

1921.

Price As. 12.

THE
Shikshana-Prasarak Mandali, Poona.

(Established and registered under Act XXI of 1860.)

MANAGING COUNCIL.

Sir Ramkrishna Bhandarkar, M. A. Ph. D., LL. D., K. C. I. R.,
(*Chairman.*)
The Hon'ble Devan Bahadur K. R. Godbole, B. A., M. C. E.
(*Vice-Chairman.*)
The Hon'ble Rao Bahadur G. K. Sathe.
The Hon'ble Mr. B. S. Kamat.
Rao Saheb V. T. Agashe, L. C. E.
Rao Bahadur R. P. Godbole, B. A.
V. K. Rajwade, Eqr. M. A., LL. B.
Vinayak Ganesh Apte, Esq. B. A., (*Secretary.*)
Datto Vaman Potdar, Esq. B. A.
Hari Vithal Tulpule, Esq. B. A., LL. B.
Rajaram Parashuram Sabnis, Eqr. M. A., (Cantab.)

THE MAGAZINE COMMITTEE.

Principal V. G. Apte, B. A. Prof. S. V. Dandekar, M. A.
Prof. R. P. Sabnis, (*Editor.*)

To Advertisers.

As the New Poona College Magazine will have an extensive circulation among the numerous alumni of the N. M. V., advertisers are directed to communicate with the undersigned with re-
-Editor.

CONTENTS.

	PAGES.
Editorial Notes i—viii
The Mathematical Philosopher's Stone: by R. P. SUBNIS 1-4
The position of Women in Ancient India : by W. T. APTE 5-10
Farewell: by B. N. TATAKE, S. B. A. 11-12
A Serious Defect: by N. S. AGASHE, I. E. 13-20
Gymkhana Notes 21-23
Nutan Marathi Vidyalaya, High School 24-25
Nutan Marathi Vidyalaya Vernacular School	26-28
	29
	30

श
होतकरू ।
मदत होते
स्वयंसेवा

सदाः
पर्वती

॥लोपयोगी ग्रंथसंग्रह, पुणे.

लेजमधील जुनी पुस्तके जमवून दरसाल पन्नास साठ गरीब
। तीन चारशें रुपयंपर्यंत पुस्तकरूपानें ग्रंथसंग्रहाम फेत
उत्तम अभिप्राय. पुस्तके, वर्गण्या, देणग्या, फर्निचर अगर
कारें मदतीची संस्थेला जरूरी आहे.

व्यवस्थापक.

The New Poona College Magazine.

Let all the ends thou aim'st at be thy country's
Thy Gods and truth's.

—*Shakespeare.*

Vol. V.]

February, 1921.

[No. 2.

EDITORIAL NOTES.

OUR application for the permanent affiliation of the College was disposed of favourably to us both by the Syndicate and the Senate. The following is the resolution moved by Dr. N. A. F. Moos on behalf of the Syndicate and passed by the Senate :—

“ That the New Poona College be permanently affiliated to the University subject to the same conditions and limitations as those under which it is provisionally affiliated.”

It has now to be formally assented to by Government. Rejoice, therefore, all past and present students that your *'alma mater'* has now been placed among the permanent institutions of the country.

* * *

Out of the limitations referred to above, one will fly away very soon. It was nearly four years and a half ago that Prof. Shah sailed for England. He fulfilled our greatest expectations never failing to achieve distinctions which it was possible to achieve. After becoming a (*b**) Wrangler by securing a first in the Mathematics Tripos II and distinction in special subjects, he did some post-graduate research work. He landed in Bombay on Saturday 12th February 1921 and took up his duties on the 18th. We are glad to find Prof. Shah in robust health—mental and physical—in our midst after such a long absence.

The B. A. course was suspended by the Senate during the absence of Prof. S. S. Chitambar. The Board can have no objection to teaching Mathematics Honours. Thus the pain that our students had to suffer when they passed the I. E. examination and were forced to take leave of the College premises will have no place.

Prof. S. S. Chitambar also welcome the opportunity of teaching from June next, for he is very keen on keeping his touch with the latest developments in his subject.

The present agitation in the country did not fail to touch our students and our studies were seriously disturbed. It was found necessary to issue the following message:

"All schools in New Poona are being closed by means of newspapers, telegrams and platform speeches. It is natural under the circumstances that the workers of the Mandali should feel deeply concerned. To give wide publicity to the following message:

"The Board of Education and long over the conclusion of the grant, severance of connection with the University will not be in any way beneficial. When a meeting of the New Poona College students was held and the situation was explained to them they were convinced of the correctness of the view. The work of the College and other institutions will not fail in working with all possible devotion and regularity proceeding as usual. The resignation of the Board, and the withdrawal of Government aid will not affect the policy of the Board, and the Board will not fail in working with all possible devotion and regularity proceeding as usual. The resignation of the Board, and the withdrawal of Government aid will not affect the policy of the Board, and the Board will not fail in working with all possible devotion and regularity proceeding as usual."

7 POONA COLLEGE MAGAZINE.

ours in Mathematics were withheld from being given to a slight misunderstanding during the absence of Prof. S. S. Chitambar. With him amidst us the Senate has no objection to giving us permission to teach Mathematics Honours. Thus the pain that our students had to suffer when they passed the I. E. examination and were forced to take leave of the College premises will have no place.

I also welcome the opportunity of teaching from June next, for he is very keen on keeping his touch with the latest developments in his subject.

* * *

agitation in the country did not fail to touch our students and our studies were seriously disturbed. It was found necessary to issue the following message:

"All schools in New Poona are being closed by means of newspapers, telegrams and platform speeches. It is natural under the circumstances that the workers of the Mandali should feel deeply concerned. To give wide publicity to the following message:

Life-members have deliberated calmly on the present situation, and they have come to the conclusion that such steps as throwing away Government connection with the University will not be in any way beneficial. When a meeting of the New Poona College students was held and the situation was explained to them they were convinced of the correctness of the view. The work of the College and other institutions will not fail in working with all possible devotion and regularity proceeding as usual. The resignation of the Board, and the withdrawal of Government aid will not affect the policy of the Board, and the Board will not fail in working with all possible devotion and regularity proceeding as usual."

of the Mandali as they have done in the past undergoing every variety of trouble and tiding over every crisis for raising them to their present situation of popularity and usefulness. The Board recognises that a number of reforms in the prevailing system of education are urgently needed, and they are confident that all reasonably minded compatriots will help them on as before in their resolve to do their best to make education as flawless and as conducive to the good of the country as possible."

* * *

In accepting the resignations of Prof. Gharpure and Phadke the Council regretted that they "should have so precipitately severed their connection with the S. P. Mandali despite their solemn pledge to work as life-members."

Prof. Gharpure and Phadke thought that the call for what they regarded as higher work was so imperative that their going back on their plighted word to serve the institutions of the Mandali for twenty years was the lesser evil. We wish them every success in the new work which they might undertake, though we have our own differences with them on the decision they arrived at.

* * *

We are glad to find ourselves in the class of 'false prophets.' We had feared that though the Vernaculars had at last asserted their claims at the B. A., the defectiveness of the resolution would postpone the first 'reformed' examination to the year 1923. But fortunately books were prescribed even for the year 1922. We are sure that our enthusiastic Marathi scholars would not entertain for a moment the idea of making a grievance that their books were prescribed a term late, and that they had thus practically only three terms to get up their work.

Nearly twenty students are being trained up in Marathi literature by Prof. Potdar who also engages three M. A. students with Marathi. The University have done their part, and we wait for our own youths to do the rest.

* * *

Two g
troduction
every day
11 a. m. to
a modicum
rial Fund o
a weaving
students ha
the product
We are sur
act up to tl
way anythi

The
reached the
Mr. Tilak p
on politics

Our be
Memorial v
students wi
reading p
earnest wor

This ye
Naralkar a
making func
penditure th
more import
compromise,
nature, a sp
students as
justified the

In Prof.
the gatherin
afternoon w
is nothing if

ginnings have been made. One is the in-
sort of religious education : Prof. Potdar
Samasa from Ramdas's Dasabodh from
a. m. The other is the introduction of
nical education. The Lokamanya Memo-
igh School has been utilised for opening
ad a book-binding class. Some of the
ined quite a proficiency in weaving, and
eir workmanship are for sale in the stores.
a both these new departures our men will
ions of the Mandali and not leave half
has once been undertaken.

* * *

nyya Memorial Fund of the College
of Rs. 1000. The oilpainting of the late
over a substantial library of select books
Marathi and English.

ks are due to all who worked for the
ch earnestness. Our hope is that the
June next, fully avail themselves of the
to them by the labours of these

* * *

annual social gathering found in Prof.
nt who has specialised in the art of
huge success. With a minimum of ex-
num of education was reaped, and that is
n anything else. A spirit of amicable
ympathy with the oddities of human
ervice—if these are inculcated upon the
were this year, gatherings will have

who had kindly consented to address
sympathisers of the Mandali in the
oble persistence incarnate. Prof. Karve
swerving devotion to a single idea. The

EDITORIAL NOTES.

Hindu Women's University--an institution which any country can be proud of, is the mighty tree that grew, under his nursing out of the tiny seed he planted twenty-five years ago. It was in the fitness of things that he should have devoted his address to the description of the status of women in Indian society from the earliest times. Women have to come into their own. Selfless efforts of men like Prof. Karve on the one side and the self-reliance of women on the other will achieve the desired results before long.

* * *

Prof. Jadunath Sarkar who was kind enough to visit our College spoke words which students may not afford to lightly forget. India wants many things among which lifelong students are not the least important. Our men must work with their gaze fixed on some high aim. To be first in whatever one may choose to do should be one's ambition. If all of us are taken to be worshipping at the shrine of the motherland, it is necessary that the flowers that we offer to her must be the choicest, not gathered in feverish haste. In other words we must not try to be 'great' at a moment's notice but must develop the faculties that we may have been endowed with to the best of our ability. Patient industry is the unavoidable essential for 'reaching heights', it is behind every enduring work. Not love of popular applause for a day, but preparation for being judged at the bar of posterity.

* * *

Mr. Ben Spoor M. P. who was kind enough to spare in the midst of his manifold engagements a quarter of an hour to address the students of our College showed himself a trained orator who can persuade, rouse and inspire. He spoke in a way worthy of a Member of Parliament and a Labour leader. He could modulate his voice with a rare perfection. Now it was almost a whisper which made the audience breathlessly expectant, now it was loud as thunder when it rose against the injustice of the world. The glories of the struggle for freedom in England made him passionate,

and his p
man he k

The
the helms
tions of s
formed h
chases fr
students,
the chea
honorary
of the stu
record of
months.
canvassin
found ina
week the
funds in t
Rs. 400.
mittee of
seen from
the latter
to a highe

If the
hope to se
the open s
of a premi

It is
High Scho
which coul
ing and
Shankarsh
in order of
point of ti
disadvanta
for their s

was contagious. Unlike the average English-
at India had a past and a civilisation.

* * *

are proceeding on their merry career under
p of Prof. Naralkar. The wildest expecta-
in every direction that could have been
a fulfilled. The mysteries of direct pur-
ufacturing firms have been made known to
goods can be sold at a rate "**cheaper than
n the market**", the management being
reproachable. Almost every requirement
orld is stocked so that there is that splendid
is to the extent of Rs. 3550 during five
olume of transactions necessitated the
ns, for the share capital of Rs. 500 was
now and then. During the Lokamanya
of which were made over to the Lokamanya
ol and the College, the sales mounted to
unteers and members of the Managing Com-
es did not neglect their studies as can be
t that 82 p. c. of the former and 100 p. c. of
n their examinations and were promoted

" flourish in this way, why should we not
located in a neat building of their own in
joining the road and risen to the position
leshi Firm in Poona ?

* * *

own that the first batch of the N. M. V.
up for the Matriculation set up a tradition
be surpassed--eleven out of eleven pass-
Dr. Ghate carrying the first Jagannath
larship and also occupying the first rank
on the general list. By being the first in
had put their successors at an inevitable
l they further made it almost impossible
s, to be first at least in point of quality.

Our last B. A. results were also worthy of only a first batch. In addition to the brilliant results chronicled in the last issue of the Magazine eleven students passed in the Examination held in October 1920. These successful candidates bring up the total of passes to forty four and forty four out of fifty-one is a creditable result of which any College can be legitimately proud.

* * *

We are glad to have the opportunity of congratulating Mr. G. R. Agashe of our College on his having run the Marathon race at the last Deccan Gymkhana Touraments and come ninth among the runners. A number of School and College students entered the wrestling arena as competitors, two winning skill prizes. Master Zanjle N. K. secured the prize for cycling fifty miles. The N. M. V. High School Khokho and Atyapatya teams gave a fascinating display of their skill in what rightly deserve to be the national games of India.

* * *

We had never an idea that a student could be so wanting in all sense of shame as to copy another man's article and foist it as his own composition on the Editor who can by no means be expected to be omniscient. It has been brought to our notice that the Marathi article on modern poets by Mr. G. R. Pitro in the last issue of our Magazine was almost a *verbatim* reproduction, without acknowledgment, of an article which had appeared in the Maharashtra Kokil some years ago under the signature of Shripad. It is impossible to find out a more despicable person than such a plagiarist. We understand that this worthy has joined the Tilak Maha-Vidyalaya. If that be a fact, we have merely to supply the Managers with the credentials of this student that they may be on their guard and may not give him an opportunity to stain the name of their institution as well by carrying out similar unworthy tricks.

* * *

We are sincerely thankful to His Highness the Maharaja Shri Sir Ghanshyam Sinhji, K. C. S. I. of Dhangadhra for the handsome donation of Rs. 5000 to the Permanent Funds of the Mandali. The Maharaja is one of the few enlightened princes we have, and it is really very kind of him to assist our Mandali whose call went to him from such a distance. In making the donation he has convincingly showed his

broadminded
education ever

Rana S
dhra came
He showed
Mandali has
of the Man
his having

We are
Morarji for
sum by con
Mandali. 1

We dee
a past stude
ing to the fi
College. E
was attacke
very good-n
behind him
consolation
participate i

The I
judgment is
tic and unif

'न जें प्रिय :
अस्पृश्य वर्ग
सुद्धां माहीत झाले
कलिकेस उं
स्वदेशी:-व्या
Dinner P
खरा मर्द:-
मिळाले असते.

उद्यानोद्धार:
झोंप पुर! ज
आमचे पांझ
भ्रमरास:-वा

and his solicitude for the spread of edu-
the most distant of his countrymen.

asinhji S. Jhala, C.I. E., Diwan of Dhanga-
our College when he was in Poona.
reciation of the educational work that our
by paying Rs. 500 and becoming a patron
We are very sincerely thankful to him for
much for our Mandali.

ry sincerely thankful to Shet Narottam
donated Rs. 1000 in addition to the same
g which he had become a Patron of the
h generosity that supports institutions.

Obituary

ret the death of Mr. V. B. Bargaonkar,
r College. He had the honour of belong-
ch of students who graduated from our
keeping his law terms in Bombay where he
alaria, to which he fell a victim. He was a
silent and industrious student. He leaves
others and a young widow. What more
give them beyond saying that we too,
miseries? Peace be to the departed soul!

Editorial Touch-stone.

TED ENGLISH ARTICLE.

of Co-education.—Lacks ideas. The
. The language is in some places pedan-
nidomatic.

। छापलेले मराठी लेख

प्रिय सदोषही चांगले':-लेखाला स्थळ सवडेनुसार.

'बहिष्कृत भारत':-प्रत्येक शाळेंतील विद्यार्थ्याला
। गोष्टी लेखांत आहेत.

सतेंच शब्दजाल व तेंही मनोहर नाही.

वक्तृत्व.

। मराठी कवितेला इंग्रजी नांव कां ! अगदीं सामान्य.

। न्यापैकीं, पण लेख आले तितके आले नसते तर स्थळ

। 'धडे' आतां अति परिचिन झाले आहेत.

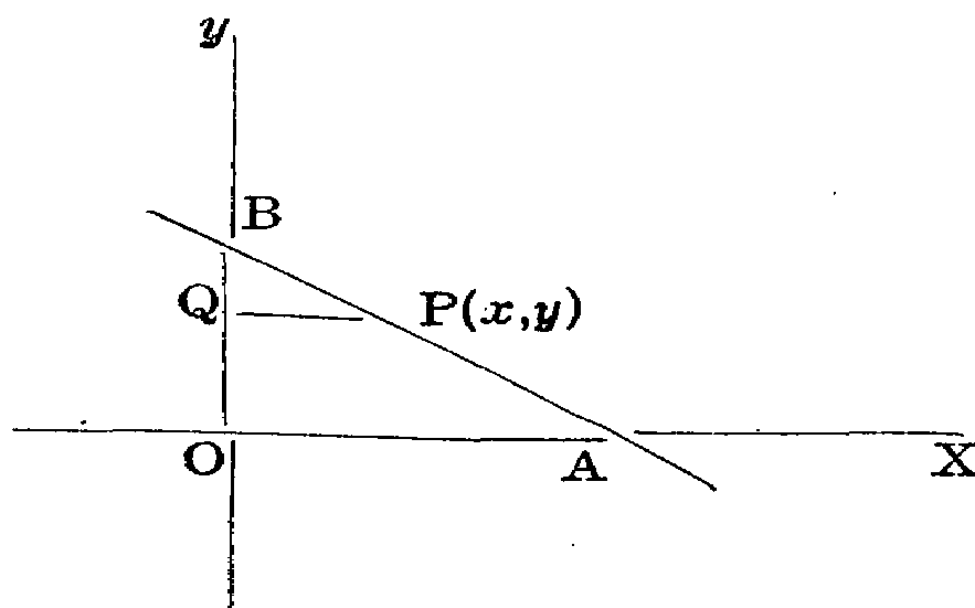
। स्वदेशी चळवळ करा! :-नांवाप्रमाणेंच वक्तृत्वाचा ओघ
। तर थोडा चांगला विनोद साधला आहे.

। कतास धरून आहे.

The (Mathematical) Philosopher's Stone.

WE have read of accounts of how attempts were made to transmute baser metals into gold and thus make a rich world of a beggarly one. Those attempts failed. An easy way of becoming a millionaire has also been patented viz. that you should save one *paisa* on the first day of the month, two *paisas* on the second day, four *paisas* on the third day, eight *paisas* on the fourth day, sixteen on the fifth day and so on for a month.

But the invention that we propose to patent today is easier still. You have neither to make painful researches in 'alchemy' doomed to failure nor to cultivate the most difficult of habits viz. that of saving. Men have merely to understand the following simple truths in Co-ordinate Geometry which we have reduced to the simplest form so as to bring them within the reach even of First Year students.

Revise your knowledge of the graphs. Such an equation as $y = ax + b$ where a, b are any quantities, whatsoever represents is graphs a straight line. Let us see what a, b are in this equation.

Say for instance (x, y) are the co-ordinates of any point **P** on the straight line **AB** which meets the axis of x in **A** and

the axis of y
 $OB = c$, let

Then

Also

\therefore From

$\therefore y =$

Comparing
 when the coefficient
 presents the
 makes with the
 presents the
 axis of y .

It is usual

where, of course
 line with the

It follows
 the same angle
 the equation
 of y is unity,

Now suppose
 two points $(x_1,$

Then we

Draw $PQ \parallel OA$. Then $OQ = y$, $PQ = x$. Let

in $\triangle BPQ$

in $\triangle BAO$ [$\because PQ \parallel OA \therefore \triangle BAO =$ the corresponding $\triangle BPQ$.]

in $(180^\circ - \hat{B}AO)$

$\tan \hat{B}AO$

$\tan \theta$

$OB - OQ = c - y$
 x

$\therefore (1) \frac{c - y}{x} = -\tan \theta$

$y = c - x \tan \theta$

equation with $y = ax + b$, we find that
 of y is unity, a , the coefficient of x re-
 of the angle which the straight line
 of x and b , the term independent of x re-
 of the intercept made by the line on the

Write the equation of a straight line thus :-

$$y = mx + c$$

m is the tangent of the angle made by the
 x and c , the intercept on the axis of y . (I)

Since parallel lines are bound to make
 the axis of x , the coefficients of x in
 parallel straight lines when the coefficient
 be equal. (II)

Let a straight line $y = mx + c$ pass through
 (x_1, y_1) and (x_2, y_2) .

$$y_1 = mx_1 + c$$

$$y_2 = mx_2 + c$$

$$(y_1 - y_2) = m(x_1 - x_2)$$

$$m = \frac{y_1 - y_2}{x_1 - x_2}$$

Thus when a straight line passes through two points (x_1, y_1) and (x_2, y_2) , the tangent of the angle which that straight line makes with the axis of x is given by

$$\frac{y_1 - y_2}{x_1 - x_2} \quad \text{(III)}$$

When a straight line passes through the origin $c=0$, and therefore $y=mx$ represents a line passing through the origin. (IV)

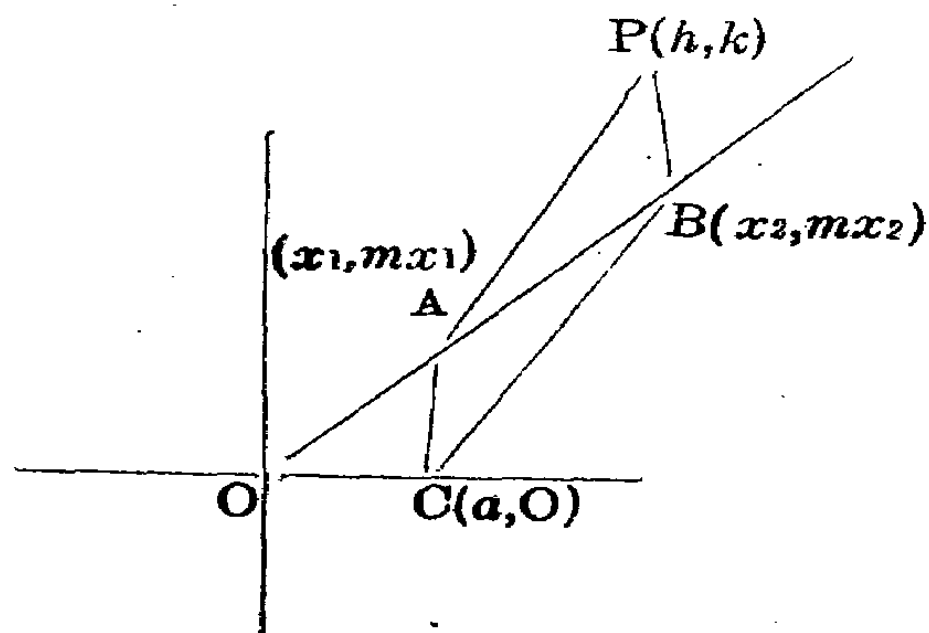
Carefully grasp the results (I), (II), (III), (IV). [The I. E. Mathematics students will so far have experienced no difficulty whatever.]

Let OAB be a straight line through the origin. Let its equation be $y=mx$. [See IV

Let A, B be any points on this line. Let the abscissa of A be x_1 , that of B be x_2 . Then the ordinate of A is mx_1 , that of B is mx_2 .

Let C be any point on the axis of x , so that its ordinate is zero. Let its abscissa be a .

Complete the parallelogram ACBP. Let P be the point (h, k) .

Straight line AP passes through A (x_1, mx_1) and P (h, k) .
 \therefore the tangent of the angle which AP makes with the axis of x is $\frac{mx_1 - k}{x_1 - h}$ [See Result III

Similarly
through B (

ngent of the angle which BC passing
and C (a, 0) makes with the axis of x is

$$\frac{mx_2 - 0}{x_2 - a}$$

[See Result III]

But AP

$$= \frac{mx_2}{x_2 - a}$$

[See Result II]

$$\therefore \text{these ratios} = \frac{(mx_1 - k) + mx_2}{(x_1 - h) + (x_2 - a)}$$

$$= \frac{mx_1 + mx_2 - k}{x_1 + x_2 - h - a}$$

(A)

The tan
B(x₂, mx₂),
the tangent
and C(a, 0)

f the angle which BP passing through
k) makes with the axis of x is $\frac{mx_2 - k}{x_2 - h}$;

angle which AC passing through A(x₁, mx₁)
with axis of x is

$$\frac{mx_1 - 0}{x_1 - a}$$

[See Result III]

But B

$$\frac{k}{x_1 - a} = \frac{mx_1}{x_1 - a}$$

[See Result II]

$$\therefore \text{of these ratios} = \frac{(mx_2 - k) + mx_1}{(x_2 - h) + (x_1 - a)}$$

$$= \frac{mx_1 + mx_2 - k}{x_1 + x_2 - h - a}$$

(B)

From (

is (A) and (B)

$$= \frac{mx_1}{x_1 - a}$$

In oth
of x₁, x₂, a

s since no restriction is put on the value
er is equal to any other number.

Now
leads to. A
as one get
created ou
change so
The claim
just ?

agine what stupendous results that fact.
etting thirty rupees is in the same position
ree crores of rupees. Thus is something
thing whereas the alchemist merely tried to
; into some other thing and even so failed.
ing effected a revolution—is it not barely

R. P. SABNIS.

The New Poona College Magazine.

Let all the ends thou aim'st at be thy country's
Thy Gods and truth's.

—*Shakespeare.*

Vol. V.]

February, 1921.

[No. 2.

EDITORIAL NOTES.

OUR application for the permanent affiliation of the College was disposed of favourably to us both by the Syndicate and the Senate. The following is the resolution moved by Dr. N. A. F. Moos on behalf of the Syndicate and passed by the Senate :—

“That the New Poona College be permanently affiliated to the University subject to the same conditions and limitations as those under which it is provisionally affiliated.”

It has now to be formally assented to by Government. Rejoice, therefore, all past and present students that your *'alma mater'* has now been placed among the permanent institutions of the country.

* * *

Out of the limitations referred to above, one will fly away very soon. It was nearly four years and a half ago that Prof. Shah sailed for England. He fulfilled our greatest expectations never failing to achieve distinctions which it was possible to achieve. After becoming a (*b**) Wrangler by securing a first in the Mathematics Tripos II and distinction in special subjects, he did some post-graduate research work. He landed in Bombay on Saturday 12th February 1921 and took up his duties on the 18th. We are glad to find Prof. Shah in robust health—mental and physical—in our midst after such a long absence.

The B. A. Honours in Mathematics were withheld from us by the Senate owing to a slight misunderstanding during the absence of Prof. Shah. With him amidst us the Senate can have no objection whatsoever to giving us permission to teach Mathematics Honours. Thus the pain that our Mathematical 'stars' had to suffer when they passed the I. E. examination, and were forced to take leave of the College prematurely will have no place.

Prof. Shah will also welcome the opportunity of teaching M. A. students from June next, for he is very keen on keeping himself in touch with the latest developments in his subject.

* * *

The political agitation in the country did not fail to touch our College and our students. Their studies were seriously disturbed, and it was found necessary to issue the following manifesto :--

"All sorts of misleading rumours with regard to the New Poona College and other institutions of the Mandali are being circulated by means of newspapers, telegrams and platform speeches. It is natural under the circumstances that the well-wishers of the Mandali should feel deeply concerned. To clear the situation it has become necessary to give wide publicity to the following :--

"The Board of Life-members have deliberated calmly and long over the present situation, and they have come to the conclusion that such steps as throwing away Government grant, severing all connection with the University will not be in any way beneficial. When a meeting of the New Poona College students was held and the situation was properly explained to them they were convinced of the correctness of the view. The work of the College and other institutions is regularly proceeding as usual. The resignation of two Life-members has not affected the policy of the Board, and they will not fail in working with all possible devotion for the prosperity and uplift of the institutions

of the Mandali as they have done in the past undergoing every variety of trouble and tiding over every crisis for raising them to their present situation of popularity and usefulness. The Board recognises that a number of reforms in the prevailing system of education are urgently needed, and they are confident that all reasonably minded compatriots will help them on as before in their resolve to do their best to make education as flawless and as conducive to the good of the country as possible."

* * *

In accepting the resignations of Prof. Gharpure and Phadke the Council regretted that they "should have so precipitately severed their connection with the S. P. Mandali despite their solemn pledge to work as life-members."

Prof. Gharpure and Phadke thought that the call for what they regarded as higher work was so imperative that their going back on their plighted word to serve the institutions of the Mandali for twenty years was the lesser evil. We wish them every success in the new work which they might undertake, though we have our own differences with them on the decision they arrived at.

* * *

We are glad to find ourselves in the class of 'false prophets.' We had feared that though the Vernaculars had at last asserted their claims at the B. A., the defectiveness of the resolution would postpone the first 'reformed' examination to the year 1923. But fortunately books were prescribed even for the year 1922. We are sure that our enthusiastic Marathi scholars would not entertain for a moment the idea of making a grievance that their books were prescribed a term late, and that they had thus practically only three terms to get up their work.

Nearly twenty students are being trained up in Marathi literature by Prof. Potdar who also engages three M. A. students with Marathi. The University have done their part, and we wait for our own youths to do the rest.

* * *

Two good beginnings have been made. One is the introduction of some sort of religious education : Prof. Potdar every day reads a Samasa from Ramdas's Dasabodh from 11 a. m. to 11-30 a. m. The other is the introduction of a modicum of technical education. The Lokamanya Memorial Fund of the High School has been utilised for opening a weaving class and a book-binding class. Some of the students have attained quite a proficiency in weaving, and the products of their workmanship are for sale in the stores. We are sure that in both these new departures our men will act up to the traditions of the Mandali and not leave half way anything that has once been undertaken.

* * *

The Lokamanya Memorial Fund of the College reached the figure of Rs. 1000. The oilpainting of the late Mr. Tilak presides over a substantial library of select books on politics both in Marathi and English.

Our best thanks are due to all who worked for the Memorial with such earnestness. Our hope is that the students will, from June next, fully avail themselves of the reading provided to them by the labours of these earnest workers.

* * *

This year the annual social gathering found in Prof. Naralkar a president who has specialised in the art of making functions a huge success. With a minimum of expenditure the maximum of education was reaped, and that is more important than anything else. A spirit of amicable compromise, tact, sympathy with the oddities of human nature, a spirit of service—if these are inculcated upon the students as they were this year, gatherings will have justified themselves.

In Prof. Karve who had kindly consented to address the gathering of the sympathisers of the Mandali in the afternoon we had noble persistence incarnate. Prof. Karve is nothing if not unswerving devotion to a single idea. The

Hindu Women's University--an institution which any country can be proud of, is the mighty tree that grew, under his nursing out of the tiny seed he planted twenty-five years ago. It was in the fitness of things that he should have devoted his address to the description of the status of women in Indian society from the earliest times. Women have to come into their own. Selfless efforts of men like Prof. Karve on the one side and the self-reliance of women on the other will achieve the desired results before long.

* * *

Prof. Jadunath Sarkar who was kind enough to visit our College spoke words which students may not afford to lightly forget. India wants many things among which lifelong students are not the least important. Our men must work with their gaze fixed on some high aim. To be first in whatever one may choose to do should be one's ambition. If all of us are taken to be worshipping at the shrine of the motherland, it is necessary that the flowers that we offer to her must be the choicest, not gathered in feverish haste. In other words we must not try to be 'great' at a moment's notice but must develop the faculties that we may have been endowed with to the best of our ability. Patient industry is the unavoidable essential for 'reaching heights', it is behind every enduring work. Not love of popular applause for a day, but preparation for being judged at the bar of posterity.

* * *

Mr. Ben Spoor M. P. who was kind enough to spare in the midst of his manifold engagements a quarter of an hour to address the students of our College showed himself a trained orator who can persuade, rouse and inspire. He spoke in a way worthy of a Member of Parliament and a Labour leader. He could modulate his voice with a rare perfection. Now it was almost a whisper which made the audience breathlessly expectant, now it was loud as thunder when it rose against the injustice of the world. The glories of the struggle for freedom in England made him passionate,

and his passion was contagious. Unlike the average Englishman he knew that India had a past and a civilisation.

* * *

The 'Stores' are proceeding on their merry career under the helmsmanship of Prof. Naralkar. The wildest expectations of success in every direction that could have been formed have been fulfilled. The mysteries of direct purchases from manufacturing firms have been made known to students, so that goods can be sold at a rate "**cheaper than the cheapest in the market**", the management being honorary and irreproachable. Almost every requirement of the student world is stocked so that there is that splendid record of business to the extent of Rs. 3550 during five months. The volume of transactions necessitated the canvassing of loans, for the share capital of Rs. 500 was found inadequate now and then. During the Lokamanya week the profits of which were made over to the Lokamanya funds in the School and the College, the sales mounted to Rs. 400. The volunteers and members of the Managing Committee of the Stores did not neglect their studies as can be seen from the fact that 82 p. c. of the former and 100 p. c. of the latter passed in their examinations and were promoted to a higher class.

If the "Stores" flourish in this way, why should we not hope to see them located in a neat building of their own in the open space adjoining the road and risen to the position of a premier Swadeshi Firm in Poona?

* * *

It is well known that the first batch of the N. M. V. High School sent up for the Matriculation set up a tradition which could not be surpassed—eleven out of eleven passing and the late Dr. Ghate carrying the first Jagannath Shankarshet Scholarship and also occupying the first rank in order of merit on the general list. By being the first in point of time they had put their successors at an inevitable disadvantage; and they further made it almost impossible for their successors, to be first at least in point of quality.

Our last B. A. results were also worthy of only a first batch. In addition to the brilliant results chronicled in the last issue of the Magazine eleven students passed in the Examination held in October 1920. These successful candidates bring up the total of passes to forty four and forty four out of fifty-one is a creditable result of which any College can be legitimately proud.

* * *

We are glad to have the opportunity of congratulating Mr. G. R. Agashe of our College on his having run the Marathon race at the last Deccan Gymkhana Touraments and come ninth among the runners. A number of School and College students entered the wrestling arena as competitors, two winning skill prizes. Master Zanjle N. K. secured the prize for cycling fifty miles. The N. M. V. High School Khokho and Atyapatya teams gave a fascinating display of their skill in what rightly deserve to be the national games of India.

* * *

We had never an idea that a student could be so wanting in all sense of shame as to copy another man's article and foist it as his own composition on the Editor who can by no means be expected to be omniscient. It has been brought to our notice that the Marathi article on modern poets by Mr. G. R. Pitro in the last issue of our Magazine was almost a *verbatim* reproduction, without acknowledgment, of an article which had appeared in the Maharashtra Kokil some years ago under the signature of Shripad. It is impossible to find out a more despicable person than such a plagiarist. We understand that this worthy has joined the Tilak Maha-Vidyalyaya. If that be a fact, we have merely to supply the Managers with the credentials of this student that they may be on their guard and may not give him an opportunity to stain the name of their institution as well by carrying out similar unworthy tricks.

* * *

We are sincerely thankful to His Highness the Maharaja Shri Sir Ghanshyam Sinhji, K. C. S. I. of Dhangadhra for the handsome donation of Rs. 5000 to the Permanent Funds of the Mandali. The Maharaja is one of the few enlightened princes we have, and it is really very kind of him to assist our Mandali whose call went to him from such a distance. In making the donation he has convincingly showed his

broadmindedness and his solicitude for the spread of education even among the most distant of his countrymen.

Rana Shri Mansinhji S. Jhala, C. I. E., Diwan of Dhanga-dhra came down to our College when he was in Poona. He showed his appreciation of the educational work that our Mandali had done by paying Rs. 500 and becoming a patron of the Mandali. We are very sincerely thankful to him for his having done so much for our Mandali.

We are also very sincerely thankful to Shet Narottam Morarji for having donated Rs. 1000 in addition to the same sum by contributing which he had become a Patron of the Mandali. It is such generosity that supports institutions.

Obituary

We deeply regret the death of Mr. V. B. Bargaonkar, a past student of our College. He had the honour of belonging to the first batch of students who graduated from our College. He was keeping his law terms in Bombay where he was attacked by malaria, to which he fell a victim. He was a very good-natured, silent and industrious student. He leaves behind him two brothers and a young widow. What more consolation can we give them beyond saying that we too, participate in their miseries? Peace be to the departed soul!

The Editorial Touch-stone.

REJECTED ENGLISH ARTICLE.

The Evils of Co-education.—Lacks ideas. The judgment is biassed. The language is in some places pedantic and uniformly unidiomatic.

न छापलेले मराठी लेख

‘न जें प्रिय सदोष तें प्रिय सदोषही चांगलें’—लेखाला स्थळ सवडनुसार. असृष्ट्य वर्ग अथवा ‘बहिष्कृत भारत’—प्रत्येक शाळेंतील विद्यार्थ्याला सुद्धा माहीत झालेल्या अशाच गोष्टी लेखांत आहेत.

कलिकेस उद्देशून—नुसतेंच शब्दजाल व तेंही मनोहर नाही.

स्वदेशी—व्यासपीठावरचें वक्तृत्व.

Dinner Party—मराठी कवितेला इंग्रजी नांव कां ? अगदी सामान्य.

खरा मर्द—कविता बऱ्यापैकी, पण लेख आले तितके आले नसते तर स्थळ मिळालें असतें.

उद्यानोद्धार—फुलापासून ‘धडे’ आतां अति परिचित झाले आहेत.

झोंप पुर! जागे व्हा! स्वदेशी चळवळ करा!—नांवाप्रमाणेंच वक्तृत्वाचा ओघ

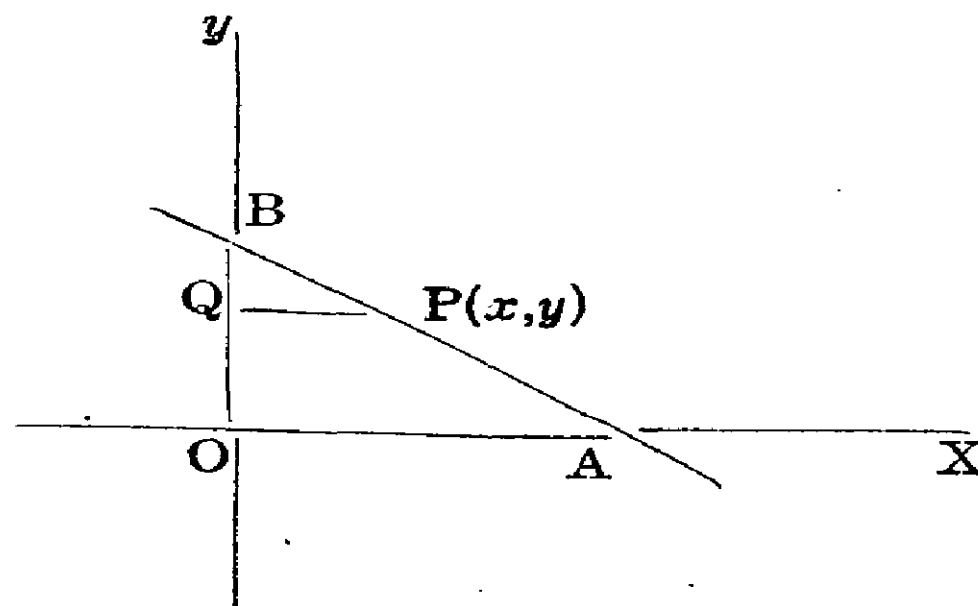
आमचे पांडूतात्या—फार थोडा चांगला विनोद साधला आहे.

भ्रमरास—वर्णन कविसंकेतास धरून आहे.

The (Mathematical) Philosopher's Stone.

WE have read of accounts of how attempts were made to transmute baser metals into gold and thus make a rich world of a beggarly one. Those attempts failed. An easy way of becoming a millionaire has also been patented viz. that you should save one *paisa* on the first day of the month, two *paisas* on the second day, four *paisas* on the third day, eight *paisas* on the fourth day, sixteen on the fifth day and so on for a month.

But the invention that we propose to patent today is easier still. You have neither to make painful researches in 'alchemy' doomed to failure nor to cultivate the most difficult of habits viz. that of saving. Men have merely to understand the following simple truths in Co-ordinate Geometry which we have reduced to the simplest form so as to bring them within the reach even of First Year students.

Revise your knowledge of the graphs. Such an equation as $y = ax + b$ where a, b are any quantities whatsoever represents is graphs a straight line. Let us see what a, b are in this equation.

Say for instance (x, y) are the co-ordinates of any point P on the straight line AB which meets the axis of x in A and

the axis of y in B. Draw $PQ \parallel OA$. Then $OQ = y$, $PQ = x$. Let $OB = c$, let $\widehat{BAx} = \theta$.

$$\begin{aligned} \text{Then } \frac{BQ}{PQ} &= \tan \widehat{BPQ} \\ &= \tan \widehat{BAO} \quad [\because PQ \parallel OA \therefore \widehat{BAO} = \text{the corresponding } \widehat{BPQ}.] \\ &= \tan (180^\circ - \widehat{BAx}) \\ &= -\tan \widehat{BAx} \\ &= -\tan \theta \end{aligned} \tag{I}$$

$$\text{Also } \begin{cases} BQ = OB - OQ = c - y \\ PQ = x \end{cases}$$

$$\therefore \text{ From eqn. (I) } \frac{c-y}{x} = -\tan \theta$$

$$\therefore y = x \tan \theta + c.$$

Comparing this equation with $y = ax + b$, we find that when the coefficient of y is unity, a , the coefficient of x represents the tangent of the angle which the straight line makes with the axis of x and b , the term independent of x represents the length of the intercept made by the line on the axis of y .

It is usual to write the equation of a straight line thus :-

$$y = mx + c$$

where, of course, m is the tangent of the angle made by the line with the axis of x and c , the intercept on the axis of y . (I)

It follows that since parallel lines are bound to make the same angle with the axis of x , the coefficients of x in the equations of parallel straight lines when the coefficient of y is unity, should be equal. (II)

Now suppose that a straight line $y = mx + c$ passes through two points (x_1, y_1) , (x_2, y_2) .

$$\text{Then we must have } y_1 = mx_1 + c$$

$$y_2 = mx_2 + c$$

$$\therefore (y_1 - y_2) = m(x_1 - x_2)$$

$$\therefore m = \frac{y_1 - y_2}{x_1 - x_2}$$

Thus when a straight line passes through two points (x_1, y_1) and (x_2, y_2) , the tangent of the angle which that straight line makes with the axis of x is given by

$$\frac{y_1 - y_2}{x_1 - x_2} \quad \text{(III)}$$

When a straight line passes through the origin $c=0$, and therefore $y=mx$ represents a line passing through the origin. (IV)

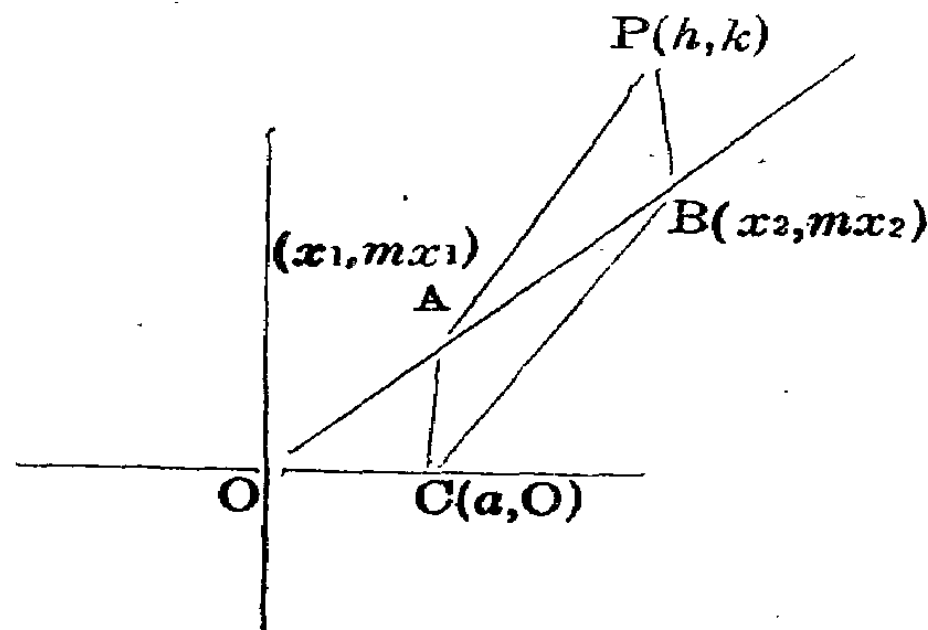
Carefully grasp the results (I), (II), (III), (IV). [The I. E. Mathematics students will so far have experienced no difficulty whatever.]

Let OAB be a straight line through the origin. Let its equation be $y = mx$. [See IV

Let A, B be any points on this line. Let the abscissa of A be x_1 , that of B be x_2 . Then the ordinate of A is mx_1 , that of B is mx_2 .

Let C be any point on the axis of x , so that its ordinate is zero. Let its abscissa be a .

Complete the parallelogram ACBP. Let P be the point (h, k) .

Straight line AP passes through A (x_1, mx_1) and P (h, k) .
 \therefore the tangent of the angle which AP makes with the axis of x is $\frac{mx_1 - k}{x_1 - h}$ [See Result III

Similarly the tangent of the angle which BC passing through B (x_2, mx_2) and C ($a, 0$) makes with the axis of x is

$$\frac{mx_2 - 0}{x_2 - a}$$

[See Result III]

But AP \parallel BC.

$$\therefore \frac{mx_1 - k}{x_1 - h} = \frac{mx_2}{x_2 - a}$$

[See Result II]

$$\therefore \text{each of these ratios} = \frac{(mx_1 - k) + mx_2}{(x_1 - h) + (x_2 - a)}$$

$$\therefore \frac{mx_2}{x_2 - a} = \frac{mx_1 + mx_2 - k}{x_1 + x_2 - h - a} \quad \text{(A)}$$

The tangent of the angle which BP passing through B(x_2, mx_2), and P(h, k) makes with the axis of x is $\frac{mx_2 - k}{x_2 - h}$;

the tangent of the angle which AC passing through A(x_1, mx_1) and C($a, 0$) makes with axis of x is

$$\frac{mx_1 - 0}{x_1 - a}$$

[See Result III]

But BP \parallel AC.

$$\therefore \frac{mx_2 - k}{x_2 - h} = \frac{mx_1}{x_1 - a}$$

[See Result II]

$$\therefore \text{each of these ratios} = \frac{(mx_2 - k) + mx_1}{(x_2 - h) + (x_1 - a)}$$

$$\therefore \frac{mx_1}{x_1 - a} = \frac{mx_1 + mx_2 - k}{x_1 + x_2 - h - a} \quad \text{(B)}$$

From equations (A) and (B)

$$\frac{mx_2}{x_2 - a} = \frac{mx_1}{x_1 - a}$$

$$\therefore x_2 = x_1.$$

In other words since no restriction is put on the value of x_1, x_2 , any number is equal to any other number.

Now just imagine what stupendous results that fact leads to. A man getting thirty rupees is in the same position as one getting three crores of rupees. Thus is something created out of *nothing* whereas the alchemist merely tried to change *some* thing into some other thing and even so failed. The claim of having effected a revolution—is it not barely just?

R. P. SABNIS.

The position of Women in Ancient India.

By

W. T. APTE Esq., B. A. (Hons.)

Oh fairest creation ! last and best
Of all God's works ! Creature in whom excelled
Whatever can to sight or thought be formed
Holy, divine, good, amiable, or sweet.

—*Milton: Paradise Lost.*

“ And it may be confidently asserted that in no nation of antiquity were women held in so much esteem as amongst the Hindus.

—*Prof. H. H. Wilson.*

ONE of the most important problems that have engaged the attention of the social reformers is the problem of women. But at the same time it is one of the difficulties of which are neither few nor trifling. The whole movement of social reform has been carried on without caring in the least to know how the problem of woman was solved by the Ancients. The social reformers of to-day are carrying on this movement under the spell of Western ideas that have influenced India so deeply. It is my humble opinion that the clear understanding of the position of women in Ancient India, will throw new light on the subject and will be useful in showing the right method, in which the movement should be carried on, in the future.

For the sake of convenience we shall divide the history of India into five epochs (1) Pre-Rigvedic (2) Rigvedic (3) Brahmanic (4) Buddhistic (5) Mahomedan, and we shall mark the position women held in each of these periods.

In the first period i. e. the Pre-Rigvedic period, then, the position of women was a very degraded one. And it is quite natural that it should be so. For, as Lecky in his “ History of European Morals ” remarks, “ In the period when men are still perfect barbarians, when their habits of life are still nomadic, and when war and chase being their sole pursuits,

the qualities that are required in these, form their chief measure of excellence, the inferiority of woman to men should be regarded as undoubted, and their position should be extremely degraded." In this first stage woman is looked upon as a slave ministering to man's wants and passions. The social qualities in which woman excels, have no sphere for their display. However even in this barbaric stage, the institution of marriage exists and in some degree the value of chastity is felt; yet women are polyandrous and men are polygamous. The best example of this is furnished by the Todas settled near Ootackmund in the Nilgiri hills of South India. In this tribe, a woman can marry several husbands and particularly the brothers of the family.

Passing then from this barbaric stage to the Rigvedic times, we find the position of women is rather higher than that in the former. In Rigvedic times, women enjoyed much more liberty and equality than they did in their ancestral homes or even in later days. The old Indo-European system of 'widow-burning' seems to have died out as there is no mention of it in the Vedas. The re-marriage of widows was allowed, and reference to a son of a widow is found in the Rigveda. The women had also the right to choose their own husband, for it is said in one verse 'Happy the woman who is handsome; she chooses her husband among the people.' The husband and wife performed their religious duties together. The custom of marrying many wives existed, yet it was confined to the head of the tribes, and on the whole monogamy existed. But even in the Rigveda the inferiority of women had come to be recognised. For we find one poet saying that Indra himself hath declared that 'The mind of woman brooks no discipline, her intellect hath no weight' and another 'There can be no lasting friendship with women; hearts of hyenas have the hearts of women.' On the whole * "women had a

* "The Crown of Hinduism" by Farquahar (Page 93)

great deal of liberty and a great deal of power" and the family was healthy."

The Upanishadic and the Brahmanic times brought important changes in the position of women. Ancestor-worship which had been brought into existence by the primitive Aryans before they split up into groups, resulted in the creation of a patriarchal family, which is found even at present in India. This patriarchal family left all the authority of the family in the hands of the father who was the priest and who alone knew the peculiar ritual of ancestor-worship. Ancestor worship made it the duty of every man to marry in order to have a son to follow him in his priestly work. Marriage became a religious duty and not only a comfort or convenience. If a man had no son from his wife then he was required to marry another wife in order to have a son. Thus a time had come, as Westermarck says in his history of 'Human Marriage', when 'A man's happiness depended upon his having a continuous line of male descendants whose duty it would be to make periodic offerings for the repose of his soul.' But the supreme authority of the father in the family resulted in the depreciation of the value and the capacity of women. The patriarchal family created a desire for the son, and the birth of a daughter received a poor welcome. Women did not receive an adequate recognition in the family. The subjection of women was the natural result. 'All respect man had for woman was not grounded on any ideal motive but because she fulfilled the religious necessity of continuing the race.' A curious rule that a man should not eat in the presence of his wife appears in the Shatapatha Brahmana. It is declared there in that the husband should not eat in the presence of his wife. For from him who does not do so, a vigorous son is born and she in whose presence the husband does not eat food bears a vigorous son.' Almost all the later lawbooks declare this same rule. Thus the rise of the patriarchal family and the appearance of

this rule shows the power of the father growing and woman being relegated to a far lower place than that which she held in the times of the Rigveda.*

The Law-books of Manu and others give clearly the duties of a wife. "She is dependent on her father in her childhood, on her husband in her youth, and on her son in her old age but she should never resort to independence." Nothing is to be done by her independently. She is to consider her husband as God, even though he is immoral and degraded. There is no other fasting or penance to her, than the service of her husband. She is not to see even the face of another man. She is not to marry another, after the death of her husband, but always to be loyal to him. She is exalted to 'heaven, by the mere worship of her husband.' (Vide Manusmriti V-147-149) बृहस्पति who was an earlier lawgiver, stated that a wife should rise early in the morning, bow to the elders, prepare food and condiments and use a low seat. "A man should never abandon his wife unjustly, but if a woman is degraded and sinful, she should be at once turned away," says a Law-giver. Apastamb and Baudhayan declare in the same way. Manu says as regards the legal status of a wife that 'A wife, son and slave are declared to have no property.' But it appears that she has to be protected by her sons carefully after the death of her husband. याज्ञवल्क्य says that if a widow is chaste, then she should get maintenance.

A brief consideration of the education of women will not be out of place. The education of women in olden times was purely domestic. It is said 'Let the husband employ his wife in the collection and expenditure of his wealth, in keeping everything clean, in fulfilling the religious duties.' She was excluded from the study of the Vedas, and knowledge about Brahman. Templeworship was allowed and the religious education which she obtained was from the mythological stories and later on from epics like the Ramayan and the Mahabharat. In Upnishadic times we find

* Jolly

women like Maitreyi and Gargeyi taking part in the philosophical discussions. The education of the princesses or of the girls of the rich was higher. They were trained in archery, music, and other arts. None could write, except a class of prostitutes who were called देवदासास and who were attached to temples. They have been famous for their wit and cleverness. As Dubois states, 'these prostitutes were, the only females that read, write and sing.' Curiously enough we find a similar class of prostitutes in the early Grecian times. Lecky says about the prostitutes "The courtesan was the one free woman in Athens, and she often availed herself of her freedom in acquiring a degree of knowledge which enabled her to add to her intellectual charms, an intense intellectual fascination. Gathering around her the most brilliant artists, poets, historians and philosophers she flung herself unreservedly into the intellectual and aesthetic enthusiasms of her time and soon became the centre of a learned society of matchless splendour." But even in the absence of education women fulfilled the high religious ideal which was put before them, and we find many instances of the fidelity of a wife to her husband. Sita, Draupadi, Shakuntala and many others are a clear proof.

The Buddhistic times need not detain us long. Suffice it to say that after the entreaties of महाप्रजापति, the foster mother of Lord Buddha, women were allowed in the Order, and as many as five hundred came in the Order at a time. But the monks and the nuns began to make love, and afterwards when matters came to a crisis, Buddha prohibited them from coming into the Order. Yet on the whole women's position was a little bit higher than that in the times of the Upanishads.

The invasions of the Mahomedans brought with them the system of Zenana and widespread polygamy. The Zenana system was introduced in India and specially in

* Farquahar's Crown of Hinduism Page 93,

Northern India partly through self-defence against the Mughals and partly through the imitation of the Mughals. This Zenana system crushed in some degree the individual freedom of women. But it is strange to find Lady Dufferin thinking that "In the present condition of Eastern life the Zenana system affords many undoubted advantages."

This then is the history of the position of women in India. It is based upon certain religious beliefs. A girl is taught that she is not required to receive education, that she should not remarry, that she must be loyal to her husband. Ages long she has been taught that she is inferior to her husband. As Farquahar says, 'It is these deep religious ideas that retard the progress of social reform. The social reformer who wants to uplift the position of woman, should carefully see these facts, he should not try to bring reforms by violating these principles. It is only on the basis of religious revival that this movement should be carried on to work out the desired effect'.* Justice Ranade truly and appropriately remarks 'Our deliberate conviction however has grown upon us with every effort that it is only a religious revival that can furnish sufficient moral strength to work out the complex social problems which demand our attention.....only a religious revival, a revival not of forms but of sincere earnestness which constitutes true religion can effect the desired end.'

* The Crown of Hinduism Page 109.

Farewell !

By

B. N. TATAKE, S. B. A.

FAREWELL! what a painful thought to conceive and to express !! But all farewells are painful. Unions between loving objects are full of delight. A thought of separation makes them sad. But unions themselves bring in their train separations. For, a time does come when two loving objects must bid farewell to each other. How deeply does every man love this mortal world and his not less mortal home ! And how does he try his best to strengthen his ties to this world so that he might be united to it for ever ! But alas, a time comes when his ties become loose of themselves and he has to bid farewell—though unwillingly—to this world ! Who can know his pangs ? Only a man on the death-bed.

But there are some occasions when a man does feel similar, if not the same, pangs even in this world. And of these, one is the occasion when we have to bid farewell to the school or college under whose hospitable roofs we used to take our lessons. And the longer the period of contact, the deeper are these pangs of separation. What grief must a student be feeling when he is to bid farewell to his old school or college—and especially one, in the position of the present writer who has been connected with this institution as a student for over 15 years ? But one can not express one's feelings at such moments. For the heart is filled with sorrow and speech becomes dumb.

But depart we must. It is in separation that the ties of love are well knit. Because it is then that our heart "drags at each remove its lengthening chain" of love. Let us therefore bid farewell to our old college so that our ties be well knit and our chain of love be long and unending.

But there is another point—and far more important than the first—which we must remember as we are going out. For, there comes a stage in the life of every boy when he must go out for higher attainments. Even the birds stir out as soon as they are able to flutter. And I strongly believe that the present stage is one when we are able at least to flutter. And now it is for us to develop our powers, till we are able to soar up high in the heavens like a skylark; but a skylark, is, as Wordsworth says, a 'type of the wise, who soar but never roam,' one whose heart and eye are both with his nest; and not a gay butterfly that kicks at his cocoon as soon as it is out to taste the honey of the world. Let us, therefore, start with our business by the help of the small capital that we have, with a strong will to attain something higher and nobler that will become us as true Indians, Marathas and students of the New Poona College. But let us not in our active and busy life of the future—for times are coming when it can not be otherwise—forget our old foster mother. For our school and college ought to have a place in our mind next to our mother and motherland.

“ A SERIOUS DEFECT ! ”

By

N. S. AGASHE, I. E.

“To cram a lad's mind with infinite names of things which he never handled, places he never saw or will see, statements of facts which he can not possibly understand, and must remain merely words to him—this, in my opinion, is like loading his stomach with marbles.”

—*J. A. Froude.*

NOW a days we hear from every quarter a demand for educational reforms which is daily growing more and more intense. We do not know when the wished-for reforms may be *granted* to us in the form we want; but it is certain that a tendency is seen to be working in an opposite direction. We have not devoted much attention to detect the flaws existing in the present educational system; but there are some glaring defects in it, which in spite of one's inclination to be blind to them, assert their existence by revealing themselves. One of these is the “want of care” in prescribing text-books for the various University Examinations. We are going to prove our statement by taking the concrete illustration of Ruskin's *Queen of the Air*—a book prescribed for the Intermediate Examination in Arts for the year 1920-21.

This book—*The Queen of the Air*—includes three sections, bearing the names *Athena Chalinitis*, *Athena Keramitis* and *Athena Ergane*. The first of these is a lecture on the Greek myths of storm, while the other two are supplements to the preceding lecture, treating of the supposed and actual relations of Athena to the vital force in material organism; and of the conception of Athena as the Directress of the imagination and will.

Of all the tests to be taken into consideration at the time of prescribing a book for an examination, the follow-

ing three are, we think, the most important, viz Language. Thought and Practical Use in Life. None will say anything against the first of these items. We have to study the English language, and the books prescribed for that subject should be the best of the kind; at the same time they must neither be too high nor too low for the class in which they are to be studied. The second important function which the books have to perform is to shape or direct the formation of character of the students who read them. For this reason it is essential that the subject matter of the books must be such as will make the student a good citizen and a patriotic and wise thinker. But this is only a part of the function. In other respects the books should serve as a stimulant to the thinking capacity of the student. The last thing which is referred to above is the utility in life. That this should be accomplished, the books to be read in the class must not be merely speculative.

Now we shall apply these three tests to the book under consideration, viz. the Queen of the Air, and see if it can stand the trial. In point of language the first eight paragraphs of the Athena Chalinitis and a considerable portion of the Athena Ergane are good reading. But the remaining portion of the book which comprises nearly two thirds of the whole is a jumbled mass of proper names of deities from the Greek mythology, which are more than one hundred and sixty in number. The confusion is heightened by the fact that some obscure remarks are scattered through the whole length of the book with some quotations which are meant to simplify and corroborate the observations already made, but which are more obscure than the observations themselves! One could have tolerated Athena Chalinitis which treats of Greek mythology; but I cannot see how one can patiently wade through the vast sea of Athena Keramitis, which is a mere enumeration of the names of plants and grass of not less than seventy-five different kinds which put forth flowers of various colours and are possessed of several

qualities, thus forming a mass of interesting information, perhaps, for a botanist. Most of the plants are such as we would have very few chances of seeing with the eye; much less, of knowing their respective properties. We are not able to see why they should be connected at all with the name of Athena, except that they are printed in the same volume which contains Athenaic myths, and also collectively bear the name Athena Keramitis. Dear Readers, we see you are quite impatient to know the grounds for our foregoing remarks, and we will, without adding any more remarks for the present, make them good by citing two passages, one from Athena Chalinitis and the other from Athena Karamitis.

“ There is first a great series of storm-legends connected with the family of the historic Æolus, centralized by the story of Athamas, with his two wives, ‘ the Cloud ’ and ‘ the White Goddess, ’ ending in that of Phrixus and Helle, and of the golden fleece (which is only the cloud-burden of Hermes Erisphoros). With this, there is the fate of Salmonus, and the destruction of Glaucus by his own horses; all these minor myths of storm concentrating themselves darkly into the legend of Bellerophon and the Chimæra, in which there is an under story about the vain subduing of passion and treachery, and the end of life in fading melancholy,— which, I hope, not many of you could understand even were I to show it you (the merely physical meaning of the Chimæra is the cloud of volcanic lightning, connected wholly with earth-fire, but resembling the heavenly cloud in its height and its thunder). Finally, in the Æolic group, there is the legend of Sisyphus, which I mean to work out thoroughly by itself; its root is in the position of Corinth as ruling the isthmus and the two seas—the Corinthian Acropolis, two thousand feet high, being the centre of the crossing currents of the winds, and of the commerce of Greece. Therefore, Athena, and the fountain-cloud Pegasus, are more closely connected with Corinth than even with Athens in their material, though not in their moral, power; and

Sisyphus founds the Isthmian games in connection with a melancholy story about the sea gods."

--(*Athena Chalinitis*).

"So now, observe, you are to divide the whole family of the herbs of the field into three great groups, Drosidæ, Carices, Graminea,—due-plants, sedges, and grasses. Then the Droside are divided into five great orders : lilies, asphodels, amaryllids, irids, and rushes. No tribes of flowers have had so great, so varied, or so healthy an influence on man as this great group of Drosidæ, depending, not so much on the whiteness of some of their blossoms, or radiance of others, as on the strength and delicacy of the substance of their petals; enabling them to take forms of faultless elastic curvature, either in cups, as the crocus, or expanding bells, as the true lily, or healthlike bells, as the hyacinth, or bright and perfect stars, like the star of Bethlehem, or, when they are affected by the strange reflex of the serpent nature which forms the libiate group of all flowers, closing into forms of exquisitely fantastic symmetry in the gladiolus. Put by their side their Nereid sisters, the water-lilies, and you have in them in origin of the loveliest forms for ornamental design, and the most powerful floral myths yet recognized among human spirits, born by the streams of the Ganges, Nile, Arno, and Avon."

(*Athena Keramitis*).

Readers, had it not been for the limited space at our disposal, we would have gone on quoting similar passages from our *sweet* book, not knowing where to stop, till the whole of its text had been reproduced here. But we must content ourselves with what we have given above as a sample, referring you to the book itself for the complete satisfaction of your curiosity: We will, however, crave your permission to ask you, 'Do you not, after reading the passages quoted before, concur with us in making the remarks which we ourselves have made above ?

Up till now we have disposed of one of the three tests, viz. language, for the elegance of which no scope is left in the first section by the innumerable mythological names, and which is stunted in growth, the harmful plants and grass being allowed to overgrow in its field, in the second section of the book.

As for thought, we must admit that the third section contains good material.

The third touchstone is the Use in Life, and it rejects all the portion of the book excepting the small part which stands the trial of thought. It is obvious that a book of the description given above would fail to satisfy the third test; for, what use can one derive by committing to memory names of *fictitious* deities, howsoever high might be the position attributed to them by their inventors? What delight or gain will students, studying in Arts Colleges, find in learning the names of plants and grasses howsoever great their botanical importance—when they have not the least chance of coming across them in their lives?

Now some might object that while studying English literature or imparting it to younger students in after-life we may meet with some mythological references which must necessarily be explained; and for that it is desirable that we ourselves should be acquainted with the myths beforehand. But we think that this argument is far from sound and convincing. If we accept it, we shall have to admit also that every student should try to commit to memory the Dictionary of the English Language, as he has to deal with words even more often than with the mythological fiction. Again, just as he meets with stories from mythology, he would come across words from different sciences, like biology, medicine, geology, zoology. Is he then to master such information and unnecessarily tax his memory? If not, why should Mythology alone be looked at with a kindly and favourable eye? Thus the argument in favour of the book

is evidently extremely ridiculous and insupportable. Just as a knowledge of how a dictionary should be used is sufficient in the case of ordinary words, similarly, the knowledge of using an Encyclopedia or any other book of mythological reference will be quite sufficient for the purpose.

Our readers may be led to suppose that we are bent on railing against Ruskin's most valuable work in the field of Mythology; but we will, with their gracious permission, affirm that it is not a fact. We prize and honour his work in that yet unexplored sphere as highly as any of his sincere admirers. We hold "The Crown of the Wild Olive" by the same learned author in right esteem, *though it is full of copious Biblical quotations and allusions.* This will make it clear that we have not a single syllable to utter against Ruskin's writings, but we want to protest against the subject matter of the particular book of his which the University has placed in our hands. In other words, we would say we have nothing against Ruskin, but *we want to lay the whole blame at the doors of the University.*

It is an avowed principle of present-day educationists that *cramming*, with a view to prepare for the examination, must not only be not encouraged, but *must be positively, suppressed.* Accordingly if we are to omit things which require cramming, what would remain in the first two sections that we are to study? We shall commit an error if we conclude from this that we can safely pass over those two sections; for who can predict that the Examiner will not be pleased to quietly include a question of narrating a myth in the examination paper?

Until now we believed that books were prescribed after once going through them with the object of judging their fitness for being prescribed. But now our belief has been greatly shaken, and we feel inclined to entertain with credulity a story which we formerly used to discard as maliciously concocted. Some think that the books for which

there is generally no demand are often suggested by Members of the Boards of Studies at the request of some *influential* Booksellers and Publishers. Those books are consequently prescribed, and the Company can thus be able to sell off, at high prices, their stock, which would have fallen a victim to the bites of white ants or spoilt by dust. Let us, however, cast our surmises to the wind.

We cannot bring our writing to its close before saying a few words regarding the popularity of the book in the student world. Some students ignore even the presence of the first two sections of Athena in their books. Some are heard exclaiming that they would never favour Athena even with so much as one perusal. Others, who are more devoted to their work than to their own convenience and taste, and who would toil like anything to perform their duty, *even they affirm* that they would never have looked at the Queen's ugly face, could they have afforded to do so with impunity! A peculiar instance is that of a student who had veiled the face of his *favourite* Queen of the Air with the following advertisement:—

LATEST MEDICO-EDUCATIONAL INVENTION!

Best SPECIFIC for HEADACHE!!

Soar high up in the Imaginative Atmosphere in Company
with the QUEEN of the AIR!!!

Height of Doze:—Any TWO Pages.

EFFECT WARRANTED.

Order from—

THE BOOKS PRESCRIBING GENTS' PHARMACY.

1920-21 Intermediate Street,

University Lane,

MYTHOLOGY CITY,

Why need we dwell any longer upon the *benefits* of the present system of education? When the students themselves for whose careful study the book is intended, express their contempt for it—and rightly too, we may add,—in such unmistakable terms, why should the University indulge in its frivolous obstinacy to go on prescribing such books? In the interests of the students we say that this ungainly practice should be discontinued for good without any delay, and thus the present blemish should be erased. At this stage, it is too late for the Board to mend the mistake; but we firmly believe that it yet rests with the Examiners to mitigate it, if only they have got the sympathetic will to do so.

Gymkhana Notes

I have the honour to submit the following report for this term.

Regular practice in Football continued throughout the whole season and great enthusiasm was shown by the students. The number of daily attendance was nearly forty.

This year we had joined the P. Y. C. H. Gym. Open Football Tournaments. The first match was played with the P.Y.C. Gym. and we won the match by 4 goals. In the second round we had to play with the Bengali Association. This match evoked an immense excitement as it was a most hard fought game lasting for 3 days which finally ended in a draw. Ties were, consequently, recast between the remaining 4 teams and we had to contend with a stronger enemy, the Young Madrasi Sports Club. As before, we bravely struggled for two days but were defeated on the 3rd day by one goal. Never before in the P. Y. C. Tournaments did it so happen that one match continued for 6 days—which was indeed a remarkable feature of this year's Tournaments. The whole credit is due to the smart and excellent play of Prof. Deodhar and Mr. Kapade. We also took part in 'Inter College Badami Football Cup' Tournaments started under the auspices of the Agricultural College Gymkhana.

On the Annual Social Gathering day of our College, we enjoyed a friendly Football Match between B.A. & Inter vs. F. Y. A & B. classes in which the latter were defeated by 3 goals. On the same occasion prizes were distributed to some good players at the hands of the distinguished guest of the day—Prof. D. K. Karve.

Indian Games:—This branch showed a decided progress this term. Considerable enthusiasm prevailed on

account of the Athletic Sports and Tournaments which was the outstanding feature of this term. Some 12 prizes were awarded to distinguished sportsmen amongst whom Messrs. Phadke, Lagwankar and Dixit—the new Secretary for this department,—stand prominently. Mr. G. R. Agashe deserves special mention who carried a special prize for having run in the 27 miles race in the last Deccan Gymkhana Tournaments.

Reading Room & Library:—Always a popular department, the reading room was still more so during this term which saw a great stir in the student world on account of the Non-co-operation movement. The reading room daily attracted a crowd of students where they could be seen pouring over magazines and journals late after College hours. There was, naturally a 'slump' in the activities of the Library department in spite of the fact that some new books worth Rs. 450 were added.

The Debating Club:—The activities of this department were in full swing during this term. The enthusiastic secretary was able to arrange two Elocution Competitions the half yearly and the yearly, and on both occasions the response received from the students was beyond expectation. There were nearly 60 competitors, and twelve prizes were awarded each time. We had the good fortune to hear, amongst other worthy guests Mr. Ben Spoor, M. P., Mr. Holford Knight and Prof. Jadunath Sarkar. The following is the detailed list of lectures arranged during this term:—

Subject	Speaker	President
1. कलकत्याची काँग्रेस	Mr. D. V. Gokhale	Prof. Tuljale B. A., LL. B.
2. नागपूरची विद्यार्थिपरिषद्	Mr. V. K. Joshi	Prof. Hardi
3. महाराष्ट्रीय नाट्यवाङ्मय	Mr. N. D. Marathe	Patwardhan
4. असहकारिता व विद्यार्थि.	Mr. N. G. Apte.	Prof. Naralkar.

5. राष्ट्रिय शिक्षण व त्यांतील अडचणी Prof. G. M. Chiplunkar
M. A. (America) Prof. Potdar
6. मृतांशीं संवाद Mr. V. D. Rishi Prin. Apte
B. A., LL. B.
7. Social Psychology Mr. Bhattacharya Prof. Naralkar
M. A. (Calcutta)
8. असहकारितेची अवश्यकता Mr. J. W. Karandikar
Prof. Deodhar
9. The Present Situation Bar.Ghaswalla Prin. Apte
10. Milton: Literary appreciation of and criticism on Paradise Lost } Mr. P. R. Oka Prof. Karmarkar
11. अभिज्ञानशाकुंतलम् Mr. G. V. Gupte.
12. "Bride of Lammermoor" Mr. S. A. Gopujkar

I cannot conclude this report without offering my hearty and sincere thanks to the Secretaries of the several departments for their enthusiastic work and the professors for their active sympathy, occasional help and timely suggestions.

V. V. BAPAT
Hon. Gen. Secretary.

Nutan Marathi Vidyalaya, High School.

The School was inspected by Mr. M. Hesketh immediately after it opened after the Diwali vacation on Thursday, 18th November and Friday, 19th November 1920. A favourable report has been received, and it is hoped that he will see his way to reassess the grant so as to bring it up to the full one third proportion.

Prof. Deodhar has been kind enough to present the Deodhar Challenge Cup for cricket. The trophy called for keen competition, eight teams taking part in the match. The Junior Jolly Cricket Club won in the final contest and carried the Cup.

The lack of achievement in the field of sport is to be ascribed to the absence of grounds this year. It is hoped that the interest in games will be intense, as it once was, when we have our own playgrounds on the Mandali's site outside the city.

An attempt has been made to add to the school activities by opening a weaving class and a book binding department, with the Lokamanya Memorial Fund collected from the students and the staff of the school.

Seven students from our school, H.M. Joshi, N.M. Pandit, M.S. Parkhi, R. Y. Ranade, S. K. Hajirnis, D. V. Potdar and P. G. Gore took part in the elocution competitions of the local Vaktritwottejak Sabha. Potdar carried the second prize of Rs. 20 for his speech on 'Scouting', and M. S. Parkhi was given a prize of Rs. 10 by way of encouragement. More creditable was the achievement of H. M. Joshi who, having offered himself as a candidate for speaking on the subject "The history of spiritualism in Maharashtra from the Dnyaneshwari to the Gita Rahasya," open only for those above eighteen years, won the second prize of Rs. 25. P. G. Gore,

after these local competitions were over, went to Baroda and won a prize of Rs. 20. Last year's as well as this year's results show how the debating talent of the young speakers is being fostered. We congratulate all the successful debaters and hope they will continue to develop their capacities and bring credit to the school.

The Preliminary Examination was held from 20th to 29th January 1921. There were 199 students on the rolls out of whom 14 were absent. 69 ex-students out of whom 32 came from the Viveka Vardhini High School, Hyderabad (Deccan) also appeared for the Preliminary. 176 regular and 58 ex-students have been sent up.

The annual Examinations began on 9th February. The results were declared on 28th February, and new classes began work from 1st March.

The grant for the building put up last year has been sanctioned to the extent of 2/3 expenditure, and it has at last been found possible to end the two shifts of the High School. By some readjustment the present building used by both the Primary and English Schools, and the Bhat's Wada will accommodate the High School. The buildings with some additions on the Mandali's site near the Appa Balwant Gate will accommodate the Primary School till the whole scheme is carried out by Government sanctioning the building grant for the second parallel block required for the Primary School. The temporary arrangements will be complete by the 1st of June 1921.

R. P. SABNIS,
Superintendent.

Nutan Marathi Vidyalaya Vernacular School, Poona.

(From 15th September 1920 to 15th February 1921.)

Fees increased :—At last we took the bold step and increased our fees:—4-6-8-10-12 as. respectively for Infants and Standards 1-2-3-4. This will bring in an income of about Rs. 4000 instead of Rs. 2500 as before. But the expenditure on account of enhanced salaries etc. will also necessarily increase, and the burden on the Mandali will remain as heavy as hitherto.

Government grant-in-aid :—In this connection it might be noted that Government do not yet give us $\frac{1}{3}$ grant. We have consequently received Rs. 468 less than our due. Government may perhaps direct us to the Local Municipality, for on the latter body lies the responsibility of making adequate provision for primary education in its area. Here also we have tried to press our claims, but to no purpose as yet. The sacrifice which the Mandali has made for the spread of primary education is not, we regret to say, properly appreciated, yet we must move on!

Ceremonies :— (1) This year the Dasara ceremony passed off well, Mr. Y. A. Godbole I. C. S., a veteran 'Nutan Marathian' presiding. Two paintings—one of Saraswati our Goddess of learning and the other of His Majesty George V—prepared by Mr. Deodhar, our young energetic drawing master and a well executed plaster bust of His Majesty kindly presented by Mr. Talim of Poona were unveiled by the President.

The students recited interesting dialogues and the Gayan Samaj, ever helpful, did its bit in music. Guardians were specially invited, and although they do not seem to be fully alive to their responsibility in this matter, many were

kind enough to attend and extend their sympathy. Rs. 15 were contributed on the spot (Oct. 1st 1920).

(ii) The Tilgul distribution took place amid great enjoyment and greatly strengthened the bonds of affection in all-young and old.

(iii) *Peace Medallions*:—Government was pleased to send for distribution small peace medallions 'for freedom and honor' in honour of the Duke of Connaught's visit. That ceremony came off on 10th Feb. 1921. Our young boys could make neither head nor tail out of the English inscription. We hope that in future there will be Vernacular inscriptions.

Trained Teachers:—Our attempts to encourage young untrained teachers on our staff to qualify themselves have succeeded this year pretty well as three—Messrs. B. B. Bhome, J. N. Joshi and B. N. Kulkarni,—out of five teachers who appeared for the First Year Exmination have scored success. Mr. K. M. Jere also deserves to be congratulated on his success in the Third Year Examination, achieved after a struggle with difficulties.

We are however sorry to note that our representation to Government in connection with the Maphi certificates has not received sympathetic response. In calling upon us to increase our number of trained hands, the Government seems to forget its own duty in the matter.

Building Grant—Our well-wishers will be much delighted to learn that the Government have announced a grant of Rs. 37500 for the North block of our New Buildings, opened at the hands of His Excellency Sir George Lloyd—the amount given being $\frac{2}{3}$ of the expenditure. We strongly hope that the case of the Southern-block will be soon decided in our favour, and in that case our prayer for a full building grant will be granted unreservedly.

Deccan Gymkhana Tournaments:—Our school again succeeded this year in retaining the शांतावसंत क्रीडापारितोषिके,

won last year. Our boys made a good show as this year the competitions were more tough than those of last year. Lokhande, Nalavade, Kale carried medals, and we won in the Khokho finals. We congratulate our boys upon their splendid success.

Weaving :— Mr. A. D. Kulkarni, a silent enthusiastic teacher on our staff learnt the art of weaving and has now been encouraged to set up a pitloom where he is teaching 5 boys the art. They too have begun to produce fine stuff. His example deserves to be followed.

Library :— The Chiplunkar edition of the Mahabharat and other good books have been added to the library.

Visitors :— The most distinguished visitor during the period was Sir Ibrahim Rahimtoola, Member of Council. It will be seen from his remarks quoted below how pleased he was to visit the school and observe its work. He writes :—

I visited the above school and was very forcibly struck by the efficiency of teaching and general arrangements. The boys on the whole appeared very intellectual and gave signs of being greatly benefited by the tuition they received. The arrangements to impart lessons in Indian music were very satisfactory. I was very pleased to notice the progress made by the students under what appeared to be very able management.

Sd. IBRAHIM RAHIMTOOLA

20-10-20.

Member of Council.

Among other visitors mention may be made of Dr. and Mrs. Abbott (New York), Mr. Y. A. Godbole I. C. S., Mr. N. A. Oak Asstt. D. E. I. (surprise visit) and Major General Sir Wyndham Knight and Lady Knight, who were all highly pleased with the work done.

D. V. POTDAR,
Superintendent

Haribhai Deokaran High School, Sholapur.

(October 1920 to February 1921)

Staff.—There was no considerable change in the personnel of the teachers during the period under report, as was natural from the fact that it was the second term of the school year. Mr. L. G. Lele, who had been working here for more than a year as Assistant Superintendent, returned to the N. M. V. High School Poona on the 28th February.

Visits.—The Educational Inspector, Mr. Hesketh, the Deputy Educational Inspector, Rao Saheb Sant, and the Inspection Committee appointed by the joint Examination Board to report as to the fitness of this school to be entered on the list of registered schools--the Hon'ble Mr. Paranjpe, Mr. Hesketh, Prof. V. B. Naik--visited the school. The Inspection report of the former is on the whole sympathetic. It points out the urgency of a suitable building for the school and recommends that the teaching of English should be better systematised, while it acknowledges that some of the classes are well taught. As a result of the recommendation made by the Inspection Committee of the Joint Examination Board, the school has been provisionally recognised for the purposes of the S. L. Examination for two years.

Examinations—The following two students of this school obtained Government scholarships at the Examinations held in January last :--

- 1 Paranjpe R. G. (Std. V)--Open High School Scholar
- 2 Limkar P. N. (Std. III A) Backward High School Scholar.

The Terminal Examination of the school was held in October 1920 and the Annual Examination in February 1921. The new classes will be formed on the 1st March.

The Preliminary Examination of Std. VII was held in January 1921 and 27 students were sent up for the S. L. Examination out of 36.

G. P. PATWARDHAN,
Head Master.

**Contributions to the Permanent Funds of the
Shikshana Prasarak Mandali, Poona.**

From 1st September 1920 to 31st January 1921.

NAME.	Sub- Total	Grand- Total.
	Rs.	Rs.
BOMBAY.		
Trustees N. M. Wadia Charities ...	4500	
Shet Narottam Murarji Gokuldas ...	1000	
Shankar Sambhaji Gangli Esqr. ...	500	
M. R. Jaykar Esqr. Bar-at-Law ...	500	
Shet Ratansey Dharamsey ...	500	
		7000
JAMKHINDI.		
Shrimant Sir Parasharam Rao alias- Bhausahab Patwardhan Chief of Jamkhindi ...	500	
		500
RATNAGIRI.		
Bhiku Shet Gandhi Esqr. ...	50	
Bhaskarrao Borwankar ,, ...	100	
		150
DHRANGADHRA.		
His Highness the Maharana Shri Sir Ghanashyam Sinhji ...	5000	
Dewan Rana Shri Manasinhji S. Jhala	500	
		5500
POONA.		
Shankar Dulichand Kumbhar Esqr. ...	100	
Capt. D. S. Dhavale I. M. S. ...	25	
Received from the Past Students of the Nutan Marathi Vidyalaya ...	6	
		131
Total Rs.		13281

न्यू पूना कॉलेज मॅगझीन.

वर्ष ५ वें]

फेब्रुअरी १९२१

[अंक २ रा.

चंद्रगुप्त.

(ले.:—रा. गो. वि. पेठे, बी. ए. (ऑनर्स))

महाराष्ट्रसारस्वताच्या भांडारखान्यांत भर टाकणाऱ्या सर्व लेखकांत संख्येच्या दृष्टीने पाहिलें तर अग्रेसरत्वाचा मान जर कुणाला द्यावयाचा असेल तर तो कादंबरीकारांनाच द्यावा लागेल. यावरून कादंबरीकारेतर सर्वांना आम्ही कमी लेखतो असें नाही. चरित्र, इतिहास, तत्त्वज्ञान वगैरे गहन विषयांवरही उत्कृष्ट ग्रंथ निर्माण करणारे कुशल कारागीर नाहीत असें नाही, आणि त्याबरोबर हळीं प्रसिद्ध होणाऱ्या कादंबऱ्यांत शेंकडा पंचाणव हिणकस असतात हेही मत आम्हांस मान्य आहे; पण आमचें एवढेंच म्हणणें आहे कीं, जामदारखान्यांत रत्नांची आपापल्या परीने भर घालणाऱ्या स्वयंसेवकांत कादंबरीकारांचा समूह बराच मोठा आहे. कसाला लावून निवडक रत्नांची माला करणें हें काम रत्नपारख्याच आहे, पण पारख करायला भरपूर रत्नसंग्रह तरी पाहिजे ना ? ह्या दृष्टीने साधारण कादंबरीकारांचीही योग्यता कांहीं कमी नाही. कारण भव्य इमारतीचा अचल पाया सिद्ध होण्यासाठी बऱ्याचशा भरताडाची अत्यंत आवश्यकता असतेच.

अर्वाचीन कादंबरीकारांत आद्यपदवीचा मान मात्र कै. हरि नारायण आपटे यांनाच मिळतो, यांत तिळमात्र संशय नाही. कादंबरी लिहिणें वाढतें तितकें सोपें नाही ही गोष्ट आतां पुष्कळांना पटू लागली आहे. कथानकाचा एक-

सूत्रीपणा, चमत्कृतिजनक प्रसंग, उदात्त स्वभावपरिपोष व कादंबरीचा प्राण म्हणजे चुरचुरीत संभाषण या सर्वांच्या कसोटीने पाहिले असता इतर सर्व कादंबरीकारांत व हरीभाऊंत किती प्रचंड अंतर आहे हे तात्काळ दिसून येते. हरीभाऊंच्या सर्वच कादंबऱ्या पहिल्या प्रतीच्या आहेत, असे आम्ही म्हणत नाही. पण त्यांच्या अगदी कच्च्या कादंबरींतही हरीभाऊंचे हरीभाऊत्व कसे स्पष्ट दिसून येते हेच पाहण्याचा आमचा आज मानस आहे. त्या दृष्टीने आम्ही त्यांच्या चंद्रगुप्त कादंबरीकडे पहात आहोत. चंद्रगुप्त कादंबरी ही अगदी प्रथम प्रथम लिहिली गेल्यामुळे हरीभाऊंचे पक्क बुद्धिकल त्यांत दिसत नाही, किंवा ऐतिहासिक कादंबरीच्या दृष्टीनेही ती उतरावी तशी उतरली नाही, ही गोष्ट खरी. परंतु मुलाचे पाय पाळण्यांत दिसतात या न्यायाने हरीभाऊंच्या गुणांची झांक याही कादंबरींत दिसून आल्याशिवाय राहात नाही.

रचनाचातुर्य.

कथानक रचण्याच्या कामी ग्रंथकाराने आपले चातुर्य व बुद्धिमत्ता कितपत खर्च केली आहे हे पाहणे आवश्यक आहे. प्रथमतः एवढे लक्षांत ठेवणे जरूर आहे की, कादंबरीकारांनी आपली सर्व सूत्रे विष्णुगुप्ताच्या अथवा चाणक्याच्या मूर्तीभोंवती गुंडाळलेली आहेत. कारण चंद्रगुप्त जरी कादंबरीतील राजा असून नायक आहेसा वाटतो आणि त्याचे नांवही कादंबरीला देण्यांत आले आहे तरी कादंबरीत चाणक्याच्या कर्तृत्वशक्तीच्या तेजापुढे चंद्रगुप्त पार फिका पडतो. आपल्या प्रतिज्ञा पूर्ण करण्यासाठी चाणक्यानं हाती धरलेले एक बाहुले यापेक्षा चंद्रगुप्ताची कादंबरीत मुळीच किंमत नाही. म्हणून कादंबरीची सूत्रे हालविणारा चाणक्यच सूत्रधार आहे असे समजून कथानक कितपत रंगविले गेले आहे ते पाहू.

‘ पंचवीसशें वर्षांपूर्वीचे हिंदुस्थान ’ या कादंबरीच्या दुसऱ्या नांवाचा जरी विचार केला तरी हीच गोष्ट सिद्ध होते. संबंध कादंबरीचे विहंगमदृष्टीने अवलोकन केले असता असे दिसून येईल की, कादंबरीकारांनी एकट्या चक्रवर्ती चंद्रगुप्ताच्या पराक्रमाचे व राजकारणपटुत्वाचे ठळक चित्र काढले नसून त्या काली ब्राह्मण केवळ ‘ कढाभातखाऊ ’ नसून ते ‘ शापादपि शरादपि ’ कसे असत, आपल्या मानापमानाची चीड त्यांना कशी येत असे व शक्तीच्या किंवा दंडुकेशाहीच्या जोरावर नव्हे तर युक्तीच्या अचाट सामर्थ्याने राजाधिराजांचाही समूळ उत्खात करण्याचे कर्तृत्व

व हातीं धरतील त्याच्या मस्तकावर राजमुकुट चढविण्याची अलौकिक करामत त्यांच्या ठायीं कशी होती, याच गोष्टी त्यांना जगापुढें मांडावयाच्या होत्या असें स्पष्ट दिसतें.

त्या दृष्टीनें पाहिलें तर चाणक्याच्या स्वभावपरिपोषाबरोबर व त्याच्या प्रतिज्ञापूतीच्या एकएक पावलाबरोबर कादंबरीचा प्रवाहही उत्तरोत्तर अधिकाधिक वाढत चालला आहे असें दिसून येईल. पण ज्याप्रमाणें उगमस्थानीं एकाद्या नदीचा प्रवाह सूक्ष्म असतो व पुढें इतर नद्यानाले येऊन मिळून त्या नदीचें पात्र विस्तीर्ण होईपर्यंत ज्याप्रमाणें त्या नदीचा माग काढीत चालणें कित्येक स्थळीं व प्रसंगीं कठीण व दुरापास्त होतें त्याप्रमाणें या कादंबरीच्या आरंभीं वाचकाचें मन थकून दमून जातें. त्याला कित्येक प्रकरणेंच्या प्रकरणें वाचून फलप्राप्ति फारच थोडी झाल्यामुळें वाईट वाटतें, आणि कादंबरी नीरस वाटूं लागते. आरंभाचा शेवट होईपर्यंत कादंबरीला आरंभ झालाच नाही तर पुढील हकीकत समजण्यासाठीं ग्रंथकारानें 'चारशब्द' लिहिण्यासाठीं ४०-४५ पृष्ठें घेतली असें वाटतें. नंतरसुद्धां 'पहिलें पाऊल' 'दुसरें पाऊल' टाकीत टाकीत कादंबरीची प्रगति पिपीलिकेच्या गतीप्रमाणें मंदच असते. यानंतर मात्र कथानकाची वाढ व मांडणी बरीच झपाट्यानें होते यांत शंका नाही. चाणक्याच्या कर्तृत्वशक्तीच्या प्रवाहाला मुरादेवीच्या मत्सराच्या व सुडाच्या कल्पनेची विशाल गिरिनदी व भागुरायणाच्या महत्वाकांक्षी मनाचा महानद येऊन मिळाल्यावर पुढचा मार्ग हां हां म्हणतां आक्रमण होतो. नऊ नंदांसह धनानंदाचा नाश झाल्या ठिकाणीं प्रतिज्ञापूतीचा अर्धा भाग समाप्त झाल्यामुळें वाचकाची उत्सुकता कांहीं काळ प्रतिबद्ध होते. पण पुढें राक्षसाला आपल्या पक्षाकडे वळविण्यासाठीं चंग बांधलेला चाणक्य व आपल्या डोळेझांकीमुळें राजकुलघात झाला, अशा बुद्धीनें डोळ्यांत तेल घालून राजकुलघातक्यांची हड्डी नरम करण्यासाठीं संधीची मार्गप्रतीक्षा करीत असलेला राक्षस या दोघांच्या करामतीचें द्वंद्व सुरू झालें म्हणजे वाचकांना पुस्तक खालीं ठेवत नाही ही गोष्ट मात्र अक्षरशः खरी आहे. चाणक्याचे कुटिल नीतीचे डाव व त्यावर अत्युच्च मनोधैर्याचे व सरळ स्वभावाचे राक्षसानें केलेले तोडडाव पाहून मन मोहून जातें; आणि चाणक्य व राक्षस यांची जवळ जवळ बरोबरी होऊन—कारण चाणक्य चंद्रगुप्त हा नंदांकुर आहे अशी राक्षसाची खात्री करून देतो—कादंबरीची भागीरथी वाचकाच्या आनंदसागराशीं संगम पावते यांत

बिलकुल शंका नाही. याप्रमाणे कथानकाची बांधणी प्रथम प्रथम जरी फारच ओबडधोबड वाटते तरी पुढे पुढे तिला बराच घोटीवपणा आला आहे, असे म्हणावयाला हरकत नाही.

स्वभावपरिपोष.

चंद्रगुप्त कादंबरीत चंद्रगुप्त, चाणक्य, राक्षस, भागुरायण व मुरादेवी यांचे स्वभाव थोडे विचार करण्यासारखे आहेत. चंद्रगुप्त अथपासून इतिपर्यंत अत्यंत विनयशील व आज्ञाधारक दाखविला आहे. पाटलीपुत्राशेजारीच गौळ्यांच्या मुळांसमवेत खेळत असलेल्या चंद्रगुप्ताला चाणक्याने 'विद्यादान देतो, मजबरोबर येतोस का' म्हटल्याबरोबर "महाराज, मला आपण विद्या शिकवाल, तर मी आपला दासानुदास होईन" असे मोठ्या लीनपणाचे त्याने उत्तर दिले. बालवयांतच त्याच्या पराक्रमाचे किरण प्रसृत पावू लागले होते. चाणक्य पाटलीपुत्राकडे जाण्याचा विचार करित असतां चंद्रगुप्ताने एक मोठा रानडुकर व कृष्णमृग मारला असल्याचे वर्तमान त्याच्या कार्नी आले. त्यावेळीं एक भिन्न म्हणतो, "एवढा रानडुकर आजपर्यंत या अरण्यांत कधी कोणी पाहिला नसेल. पण हा त्याला यत्किंचित् सुद्धां न डगमगतां जणू काय कुऱ्या-मांजराला हाणाथला कांठी घेऊन धावावे त्याप्रमाणे याने केले आणि शेवटी त्याला ठारही मारले." आपल्या गुरुजीवर चंद्रगुप्ताची अचल निष्ठ होती. कारण चाणक्य आश्रमांत त्याला ठेवून जाणार असे कळल्यावर तो म्हणतो, "चाणक्य महाराज, आपण मला कां बरोबर नेत नाही? जेथे आपण तेथे मी—आपण जवळ असतां, काळाला सुद्धां मी भिणार नाही." परंतु चाणक्याचा निश्चयी स्वभाव त्याला पूर्णपणे ठाऊक असल्यामुळे चंद्रगुप्ताने त्याचे ह्मणणे निमूटपणे ऐकून घेतले. चाणक्य इकडे पाटलीपुत्रांत आपला पाय रोवण्याचे काम करित असतांना पुढल्या तरतुदीचे स्वप्न पडल्यासारखे चंद्रगुप्ताने आपल्या बाहुबलाने यवनांचा मोड करून त्यांनी चालविलेली लूट हस्तगत करून ठेविली व चाणक्य येतांच त्याच्या पायावर ती गुरुदक्षिणा म्हणून अर्पण केली.

चंद्रगुप्त राजमहिषी मुरादेवी हिच्या मंदिरांत तिचा भाचा म्हणून राहिला असतांना त्याची वागणूकही मनन करण्यासारखी आहे. राजा धनानंदाशी झालेल्या त्यांच्या पहिल्याच भेटीत त्याने आपल्या थोरपणाची छाप ठेवून दिली.

राजा धनानंद व चंद्रगुप्त यांच्या प्रथम भेटनिंतर मुरादेवी चंद्रगुप्ताला जीव की प्राण करू लागली. आणि एक घोटभर पाणी प्यावयाचें झालें तरी मला दाखविल्याशिवाय पिऊं नको म्हणून केलेली आज्ञाही तो निमूटपणें पाळूं लागला. याचें कारण 'चाणक्यानें त्यास आज्ञाधारकपणानें वागण्याची संवय लावून ठेवली असल्यामुळे, त्यानें असें कां, तसें कां, असे कांहीं प्रश्न' विचारले नाहींत. पुढें पर्वतेश्वरास पकडून आणतांना 'आपणास असें फसविण्यांत राक्षसाचा हेतु काय ?' म्हणून पर्वतेश्वरानें चंद्रगुप्तास प्रश्न केला. परंतु त्यानें 'राक्षस फार चतुर, व स्वामिभक्त मुत्सद्दी. त्याचे विचार आम्हांला कसे कळणार ?' एवढेंच शिताफीनें उत्तर दिलें. राक्षसानेंच हें सर्व केलें असें म्हणून त्याला आणखी फसविण्याचें त्याचें मनांत येईना. चाणक्याच्या कारस्थानांचें अत्यंत कुष्णत्व त्यास अगदीं सुद्धां आवडत नव्हतें तरीही ज्यानें आपल्याला जनकजननी-प्रमाणें वाढविलें त्याच्याविरुद्ध 'ब्र' काढण्याची त्याची छाती नव्हती. 'चांगलें काय, वाईट काय हें पाहण्याचें त्याचें काम नव्हे. चाणक्य सांगेल त्याप्रमाणें वागावयाचें हें त्याचें काम. चाणक्य अशाच प्रकारें त्यास वागवी व चंद्रगुप्तही अशाच प्रकारें वागे.'

कादंबरीतील सर्व पात्रांत प्रमुखस्थान चाणक्याकडेच जातें. आर्य विष्णु-शर्मा अत्यंत विद्वान्, कर्मकांड, नीतिशास्त्र, धनुर्वेद, वगैरे अनेक विद्यांचा तो मूर्तिमंत पुतळाच होता. त्याच्या पूर्वेतिहासाकडे लक्ष पुरविलें तर तो हाडाचा दुष्ट होता किंवा सूडाशिवाय कोणच्याही भावनांना त्याच्या हृदयांत थाराच नव्हता हें म्हणणें पार खोटें ठरतें. त्याची मातुश्री अत्यवस्थ असतां त्यानें केलेली शुश्रूषा ही मातेबद्दल वाटणाऱ्या अलौकिक प्रेमाची खूण आहे. आपली पर्णकुटी आणि भूर्जपत्री व ताडपत्री संगति टाकून जाण्याचा त्यावर प्रसंग आला त्यावेळीं त्याला झालेल्या दुःखाचें वर्णन कोण करणार ? शेवटीं 'नाइलाज होऊन त्यानें तक्षशिला नगरी सोडून मगध देशाकडे तोंड केलें.' या म्हणण्यांत त्याचें सर्व वर्णन आलें. यावरून कोमल भावना त्याच्याही हृदयांत खेळत असत, ही गोष्ट निर्विवाद आहे. पण तो कोणच्याही भावनेच्या आहारीं गेला नव्हता. तो अस्सल ब्राह्मणी बीजाचा असल्यामुळे अपमानाची त्याला भारी चीड होती. अशाच अपमानाच्या भरपाईकरितां त्यानें नंदवंशोत्खाताची अघोर प्रतिज्ञा केली व ती तडीनहि नेली.

ज्याचा ज्याचा म्हणून त्याच्याशी संबंध आला त्याला त्याला त्याने आपल्या मोहक वाणीने आपलेसे करून घेतले. चंद्रगुप्ताला पाळलेल्या वृद्ध गोपाशी बोलत असतां त्याने धारण केलेला लीनपणा लक्षांत ठेवण्यासारखा आहे. तो म्हणतो, “हे वृद्ध गोपा, हा तुझा मुलगा बुद्धिवान् व तेजस्वी आहे. याच्या संबधाने तुला कांहीं विचारावे असे वाटते. तुझी जर कांहीं हरकत नसली आणि तुला राग येणार नसला, तर विचारतो.” चाणक्याच्या या मोहक वक्तृत्वाला अलौकिक बुद्धिमत्तेचा पाठिंबा होता. कोणच्याही मनुष्याच्या पहिल्या भेटीत त्या मनुष्याच्या अंतरंगाची पारख करणारा तो मनुष्यपारखी होता. कोणी कितीही काळ त्याच्या संगतीत असला तरी त्याच्या अंतःकरणाच्या खोलीचा ठाव त्याला कधीही लागत नसे. वसुभूति सिद्धार्थक, वृंदमाला, मुरादेवी, राक्षस, भागुरायण एवढ्या सर्वांना त्याने आपण कोण याचा वास सुद्धा लागू दिला नाही. आपल्या कामाच्या सिद्धीसाठी प्रत्येकाला त्याने कळसूत्री बाहुल्याप्रमाणे नाचविले. एक नवखा ब्राह्मण म्हणून वसुभूतीच्या विहारांत बिन्हाड मांडून संभाषणप्रसंगी त्याच्या पोटांत शिरून राजघराण्याबद्दलची खडान्खडा बातमी त्याने मिळविली. वृंदमालेला व नंतर तिच्या मालाकिणीला, खुद्द मुरेला मी तुझ्या माहेरचा ब्राह्मण म्हणून त्याने झुलविले व चंद्रगुप्तालाही तिचा भाचा म्हणून तिच्या गळ्यांत बांधले. पुढे तिच्या मत्सराच्या दारूवर आपल्या उपदेशाची ठिणगी टाकून नंदवंशघाताचा भडका उडवून दिला, आणि हे सर्व होईपर्यंत गुप्तपणा राखला, या सर्व गोष्टी त्याच्या अचाट बुद्धिमत्तेची साक्ष पटवितात. परंतु त्याच्या बुद्धिमत्तेचा कळस यापुढेच दिसून येतो. भागुरायणाची महत्त्वाकांक्षा जागृत करून त्याला फितविणे, चंद्रगुप्ताला राक्षसाच्या भेटीला पाठवून प्रद्युम्नदेवाकडून आपल्या नजरेखाली राजकारण शिकण्यासाठी म्हणून हा आला अशी त्याची समजूत करून देणे, मुरादेवीच्या महालांतलिल गुप्त बातमी आणण्यासाठी हार्ती धरलेल्या सुमतिकेला चाणक्याची राक्षसाच्या घरची हेर बनविणे आणि एका दगडाने दोन पक्षी मारल्याप्रमाणे तिच्या सौंदर्याची मोहनी घालून राक्षसाचा उजवा डोळा मुद्राधर की काय असा असलेला हिरण्यगुप्त यास फोडणे, सिद्धार्थासारख्या आरंभी गबाळ असलेल्याला आपल्या तालमति तयार करून पर्वतेश्वराकडे पत्र घेऊन पाठविणे व पुढे शाकलायन आला त्यावेळी संवाहकाचे रूप देऊन त्याच्याफुटे ऐर

ह्मणून पाठविण्यासारखा आपला भक्त बनाविणें व नंतर राक्षसाच्या मनाची परीक्षा, करणें, राक्षस जी जी युक्ति योजील ती हमखास आधीं समजून घेऊन त्यावर तोडें करणें, आणि राक्षस पर्वतेश्वरानें केलेल्या आरोपांनीं हताश होऊन नगराबाहेर जात असतां शकटदासाकरवीं नाटकी आत्महत्येचें प्रदर्शन करवून, चंदनदासाच्या मृत्यूची बातमी देऊन त्याला वधस्तंभाजवळ घेऊन येणें वगैरे एक का दोन अनेक प्रसंग चाणक्याच्या कर्तृत्वाची व बुद्धिमत्तेची साक्ष पटवितात. वेळ पाहून व प्रसंगावधान राखून चालणारा व्यवहारज्ञानी चाणक्यासारखा चाणक्यच ! वसुभूती एक बुद्ध भिक्षू, त्याची मदत आपणा-सारख्या वैदिक धर्माभिमान्यानें कशी स्वीकारावी अशा बुचकळ्यांत न पडतां कार्यावर नजर देऊन त्यानें ती स्वीकारली. आपल्या प्रतिज्ञापूतीसाठीं कोणचीही नृशंस गोष्ट करण्याची शिल्लक ठेवली नाहीं. सामदामदंडभेद या चारही मार्गांचा अवलंब तो वेळ पाहून करीत असे. राक्षसापुढें आपल्या कुटिल नीतीचे सर्व डांवपेच फोल ठरतात असें आढळून आल्यावर प्रत्यक्ष त्याच्या घरीं जाऊन राक्षसापुढें पदर पसरण्याचें देखील त्यानें ठरविलें. तो एवढा कमीपणा घेण्यास तयार झाला याचें कारण, “ चाणक्याची दृष्टि साध्यावर होती. साधनांवर नव्हती ” हें होय. चाणक्य प्रसंगीं क्रूर, कुटिल, महाकोपिष्ठ असा जरी होता तरी त्याचेठायीं लोभाचा लवलेश देखील नव्हता. त्याला अधिकार नको होता. त्याला द्रव्याची किंमत नव्हती. शारीरिक सुखांत लोळण्याची त्याला इच्छा नव्हती. मुरादेवीनें आपल्या यज्ञशाळेंत त्याची बरदास्त लावून देण्याचें ठरवून तेथें राहण्याचा आग्रह चालविला असतां त्या सुखावर लाथ मारून नदीतीरावरच्या पर्णकुटिकेंत त्यानें वस्ती केली. सेनापति भागुरायणासारखे लोक द्रव्य देण्यासाठीं एका पायावर तयार असतां तो कोणाच्या एका फुटक्या कपडिकेचाही भिंदा नव्हता. प्राचीन ऋषीप्रमाणें तो निरिच्छ व निस्पृही ब्राह्मण होता. बरें इतकें असून केवळ प्रतिज्ञापूती-साठीं करणें भाग पडलेल्या नृशंस कृत्याबद्दल त्याला दुःख होत नव्हतें असेही नाहीं. तो सिद्धार्थकाला म्हणतो, ‘ आतां हें राज्य चिरस्थायी होईपर्यंत कां मी येथें राहणार आहे? छे छे !! हीच प्रतिज्ञा पुरी करण्यासाठीं ब्राह्मणाला सर्वथैव अनुचित अशीं कित्येक नृशंस कृत्ये केलीं त्याचें पाप धुऊन जाण्याला हिमाचलाच्या कंदरांत बसून घनघोर तपश्चर्या करीन, तरच कांहीं तें धुवून जाण्याची आशा. तूंच पहा माझ्या हातून काय पातकें व्हायची राहिलीं

आहेत? राजहत्या झाली, स्त्रीहत्या, बालहत्या झाली. असत्य आचरण व असत्य भाषण हीं तर किती झालीं याचा नेम नाही.' वास्तविक म्हटलें म्हणजे नंदवंशाचा उत्खात होण्याबरोबर चाणक्याने पुन्हां गिरिकंदराची वाट घरावयास पाहिजे होती. परंतु आपल्या मातृभूमीवर त्याचें निस्सीम प्रेम. यवनांच्या जाचांतून तिला मुक्त करावी आणि तें घडवून आणणारा राक्षस चंद्रगुताला मंत्री मिळवून द्यावा एवढीच त्याच्या हृदयाची तळमळ होती. यावरून तो स्वरा देशभक्त होता असें दिसून येतें.

राक्षस.

राजा धनानंदाचा मंत्रिश्रेष्ठ राक्षस याची राजनिष्ठा; स्वरा स्वामिहितदर्शी, मोठा न्यायनिष्ठ व स्वाहितनिरपेक्ष असल्याबद्दल ख्याती होती. स्वतः धनानंद विलासी व प्रजाजनांच्या द्वेषास पात्र असा होता. तरी एक राक्षस राज्यशकट चालविण्यास समर्थ असल्यामुळे कोणाही परकी सत्तेला मगधाकडे वांकड्या नजरेने पाहण्याची छाती नव्हती. हाताखालील कारकुनापासून तो बरोबरीच्या मंड्यापर्यंत सर्वांवर त्याची कदर फार करडी असल्यामुळे भागुरा-यणादि लोक मनांतून त्याचा तिरस्कार करीत. पण राजनिष्ठा, निस्पृहपणा व नैतिक श्रेष्ठत्व या गुणत्रयामुळे त्याच्या विरुद्ध कोणी 'ब्र' काढण्यासही धजत नसे, मुरादेवी हीन कुळांतली असा त्याचा प्रामाणिक समज होता. चंद्र-गुतास पहातांक्षणी 'एकादें पिवळेंजर्द, तेजस्वी व अत्यंत चपळ असें नागांचें पिलू' पाहिलें म्हणजे कौतुक वाटतें, मन मोहित होतें, परंतु ठार मारावें असेंही वाटतें, त्याचप्रमाणें राक्षसास झालें ! राजकुलघात झाला तो आपल्या केवळ गाफीलपणामुळे झाला, याबद्दल राक्षसाच्या कोंवळ्या मनाला अत्यंत तीव्र दुःख होतें व नंदवंशाची शेवटची सेवा म्हणजे त्या कुलघातक्यांना शोधून काढून त्यांचा नायनाट करणें हीच होय असें तो मनापासून समजत होता. आपला हेतु तडीस नेण्याच्या तो वलगना बऱ्याच करतो, पण चाणक्या-दिकांनीं त्याला इतका घेरून टाकला होता, कीं त्याला हात पाय हालवितां येणें शक्य नव्हतें. राजकारणामध्ये मुरलेल्या थोड्या चाणक्यानें त्याला हाता-बोटावर खेळविलें. चाणक्याच्या बुद्धिवैभवापुढें, कुशल कल्पकतेपुढें, राक्षसाचा मुत्सद्दीपणा फिका पडतो. त्याच्या कर्तृत्वाची साक्ष प्रत्यक्ष त्याच्या कृत्यांनीं पटण्याऐवजीं इतर पात्रांनीं त्याबद्दल काढलेल्या उद्गारांवरूनच पटते. चाण-क्याच्या प्रत्येक युक्तीला तो एकसारखा बळी पडतो. पण नंदवंशाचा घात

झाल्यावर सर्व पारडें फिरतें. राक्षसाचे डोळे पूर्ण उघडून तो जागृत होतो. मग त्याला चंद्रगुप्तांच्या पक्षाला वळविण्याच्या कामी चाणक्याला हात टेंकावे लागतात. ' राक्षसाचा शब्द (प्रतिज्ञा) फिराविणें म्हणजे पृथ्वीच्या गतीला दुसऱ्याच वळण देणें होय ' हें चाणक्याला माहित होतें. परंतु चाणक्य कोणच्याही कामाच्या काठिन्यानें भेदरून जाऊन मार्गें पाय घेणारा मनुष्य नव्हता. विश्वप्रयत्न करून राक्षसाला एकीकडून मित्रवध व दुसरीकडून प्रतिज्ञावध या दोहोंच्या कातरिंत पकडण्याचा त्यानें निश्चय केला. पण अशा कातरितूनही राक्षसानें अतुल मनोधैर्याच्या सामर्थ्यावर आपली सुटका करून घेतली. याच ठिकाणीं राक्षसाच्या अंगच्या राजनिष्ठेचा रवि तळपूं लागला. चाणक्यानें आपल्या मुखानें त्याची धोरवी गाडली. राक्षसाच्या गुणाचें कौतुक चाणक्याइतकें दुसऱ्या कुणालाच वाटलें नाहीं. तो म्हणतो, ' राक्षसा, शाबास ! तूं मोठा नीतिनिपुण नाहींस खरा, परंतु सत्यनिष्ठा व सन्निष्ठा हीं दोन्ही तुझ्या ठिकाणीं पूर्णपणें दिसतात. ' त्याच्या सत्यनिष्ठेपुढें आपली वक्रनीति अगदीं निरुपयोगी, असें चाणक्य वारंवार म्हणतो. आपल्या राजवंशाइतकीच त्याची आपल्या स्वदेशावर भक्ति होती. दोषांच्या भांडणांत तिसरा चोर शिरून त्यानें दोषांनाही नागवावें ही गोष्ट त्याला संमत नव्हती. नंदवंशघाताचा सूड उगविण्यासाठीं सल्लूक्षस निकत्तरला मिळून चंद्रगुप्ताशीं युद्ध करा म्हणून यवन वकील शाकलायन त्याला म्हणत असतां राक्षसानें एकदम उत्तर केलें, " राक्षस हा जसा नंदवंशाचा सेवक तसा तो मगध देशाचाही सेवक आहे. नंदवंशाचा उच्छेद झाला म्हणून मगधाचाही उच्छेद करून घ्यावा असें त्याला वाटत नाहीं. "

भागुरायण.

भागुरायण हा शूर शिपाई खरा, पण त्याला बुद्धीचा वांटा फारसा मिळालेला दिसत नाहीं. जबर महत्वांकाक्षी असल्यामुळें चाणक्यानें त्याला सहजासहजी, केवळ ' शिळोप्यांच्या गप्पा ' मारून आपल्या पक्षाला वळविलें. त्याची किंमत तो जाणून होता. राक्षसापुढें बोलत असतांना ' च च ' करण्याइतका तो घाबरत असे. एरवीं रणांगणीं त्याचें शौर्य गाजत असे. सर्व सैनिक त्याच्या अगदीं अध्या वचनांत असत. यावरून सेनापतीच्या अंगी लागणारे सर्व गुण त्याच्या ठिकाणीं होते, असें म्हटल्यास वावगें होणार नाहीं.

मुरादेवी.

मुरादेवी ही “ दिलेल्या वस्त्राच्या नि घातलेल्या अन्नाच्या ” इतर सामान्य स्त्रियांप्रमाणे नव्हती. आपला दर्जा कोणता याची तिला जाणीव होती. आपल्या मुलाला नाहक मारविल्याबद्दल सूड घेण्याचा तिने निश्चय केला व आपल्या सौभाग्यावरही गदाप्रहार करण्यास ती तयार झाली. शर्करावगुंठित विषाच्या गोळीप्रमाणे ती धनानंदाच्या पोटांत शिरली. खोट्या प्रणयाने तिने त्याला भारून टाकिले, व चाणक्याच्या शब्दाबरोबर ती आपल्या पतीला मृत्यूच्या तोंडी देण्यास सिद्ध झाली. पण मुरादेवी झाली तरी स्त्रीजातीच्या कोमल स्वभावाने तिला सोडले नव्हते. ऐन प्रसंगी तिच्या मनाने उलट खाष्टी. चाणक्यानं सिद्ध करून दिलेल्या पुत्ररूपी मात्रेच्या वळशाने कांहीं कालपर्यंत तिची आसुरी प्रवृत्ति कायम ठेविली. शेवटी तिची निसर्गकोमलता जागृत झाली. पण एकदां हातचा बाण सुटून गेल्यावर जसा त्याला परत खेंचतां येत नाही तद्वत् तिच्या पश्चात्तापाचा कांहीं उपयोग नव्हता. आपल्या पतीचा नाश टळत नाही, तो झाला असे पाहून तिने आपल्या प्राणावर उदक सोडिले.

एकंदरीने पहातां चंद्रगुप्त कादंबरीतील पात्रांचे स्वभाव वैचित्र्यपूर्ण आहेत, पण तीं सर्व पात्रे आकाशांतून पडल्याप्रमाणे वाटतात. जन्मकाळीच कांहीं विशिष्ट गुण व भावना व्यक्तींना वांटून दिल्या असून कथानकाच्या ओघांत त्यांच्या स्वभावांना चलनवलन मिळालेले बिलकुल नजरेस येत नाही. वास्तविक जगांत व्यवहाराचा व परिस्थितीचा परिणाम मनुष्यांच्या स्वभावावर होतो व त्यांच्या कमी अधिक टाकीप्रमाणे स्वभावांचीं टोके व टेंगळे छिन्न निघतात, परंतु एका सिद्धार्थकाशिवाय बाकी सर्व पात्रे विशिष्ट गुणाच्या व भावनांच्या साच्यांत घालून ओतल्याप्रमाणे वाटतात.

संबंध कादंबरीत विनोद असा फारच काचित् केलेला आढळतो. मुरादेवीचे सौंदर्य चंद्रगुप्ताने चोरले म्हणून धनानंदाने जो रागावल्याचा बहणा केला तो फार चांगला साधला आहे.

पात्रानुरूप भाषा लिहिण्याचीही हरिभाऊंची हातोटी मात्र मनोहर आहे यांत बिलकुल शंका नाही. वृद्ध गोपाचे सार्धे सरळ बोलणे, बुद्धभिक्षूच्या तोंडची भारदस्त भाषा, मुरादेवीचे नाटकी गोड बोलणे, सुमतिकेचे ठसक्याचे

शब्द, राक्षसाला प्रद्युम्न देवाकडून म्हणून आलेल्या पत्रांतील दरबारी थाटाची जुनी लेखनपद्धति वगैरे सर्व प्रसंग हरिभाऊ लेखनकलेंत किती निष्णात. हेति याची ओळख करून देण्यास पुरेसे आहेत. स्त्रियांची भाषा लिहिण्यांत हरिभाऊंना अग्रेसरत्वाचा मान मिळणें योग्य, असें याही कादंबरीच्या वाचनानें समजून येतें.

संभाषणाचा ओघही बऱ्याच ठिकाणीं अगदीं अप्रतिहत चालतो. केवळ फोडणी उडाल्याप्रमाणें संभाषणें मार्मिक व चटकदार झालीं पाहिजेत. या बाबतींत आपल्याकडे संभाषणें लिहिणारे फडें लेखक अद्यापि निपजावयाचे आहेत. पण विद्यमान व गत लेखकांत, सर्वांत जास्त गुण हरिभाऊंनाच मिळतात हें निःसंशय होय. कांहीं ठिकाणीं वर्णनाच्या विचारांच्या ओढीमुळे विचान्या वाचकांचें मन दमून जातें. परंतु ठिकठिकाणीं मिळणाऱ्या संभाषणाच्या मेजवानीकडे त्यांचें लक्ष असल्यामुळे त्यांना त्याचें कांहीं वाटत नाही.

प्रमुख विषयाला न सोडतां कादंबरीकारांनीं जनसंमर्दाच्या मनःस्थितीची जी छाननी केली आहे ती फार महत्त्वाची आहे. लोकमताची क्षणभंगुरता कशी असते याचें वर्णन वाचून कादंबरीकारांनीं आपल्या वेळच्या परिस्थितीचें कसें सूक्ष्म निरीक्षण केलें होतें हें प्रत्ययास येतें. लोकांची वृत्ति आणि वणवा हीं दोन्हीही सारखीच, एकदां पेटून पसरत चाललीं कीं, सारखीं चालावयाचीं' हें त्यांचें म्हणणें डोळे उघडे ठेवून वापरणाऱ्यांना नव्यानें सांगण्याची जरूरी नाही. 'क्षुब्ध जनता आणि क्षुब्ध सागर हीं दोन्हीही अगदीं समसमान, शांत स्थितींत ज्याला आपल्या माथ्यावर घेतील, त्यालाच क्षुब्ध स्थितींत रसातळास नेऊन पोचवितील किंवा उलट स्थिति करून तडीसही नेतील,' हें त्यांचें म्हणणें सर्वथैव सत्य होय.

मधून मधून हरिभाऊंनीं विखरून दिलेले त्रिकालाबाधित सिद्धांत व सत्यप्रमेयें मनुष्याच्या मनावर सहज लीलेनें उत्कृष्ट बोधाचा ठसा उठविण्यास समर्थ आहेत. 'राजा चारचक्षू असतो,' 'प्रजा ही काय अगदीं गाईप्रमाणेंच असते, एका धन्यानें सोडून दिल्यावर दुसरा धनी बांधीपर्यंत काय धडपड करील तेवढीच,' 'राजमंत्र्यानें नेहमीं आपल्या देशावर परचक्र आले आहे अशा तऱ्हेनें रहावें म्हणतात तें कांहीं खोटे नाही.' 'ज्याच्या हातीं सत्ता तो

म्हणतो माझीच मत्ता.' 'लोकमत हें लक्ष्मीप्रमाणें किंवा अस्तास जाणाऱ्या सूर्यानें रंजित मेघाप्रमाणें क्षणिक आहे.' 'जो शिकारीला मदत करील तो त्याचा भाग घेतल्याखेरीज राहिल काय ?' 'मनुष्याचें मन म्हणजे एक चमत्कारिक गुंतागुंतीचें यंत्र आहे. त्यांतलीं कोणतीं चक्रे केव्हां फिरूं लागतील, आणि काय घोंटाळा करतील याचा नेमच नाही,' ह्या सर्व गोष्टी सत्य आहेत.

चमत्कारपूर्ण प्रसंग कांहीं कांहीं ठिकाणीं आलेले आहेत. त्यांत धनानंदाचें स्वप्न, मांजरीचा मृत्यु, नंदघाताकरितां तयार केलेली खाई, चंदनदासाला फांसावर टांगण्याचा नाटकी प्रसंग, सिद्धार्थकानें वेषांतर करून शाकलायनाची घेतलेली भेट वगैरे प्रसंग बहारीचे उतरले आहेत.

एकंदरीनें ही कादंबरी जरी अव्वल दर्जाची नसली तरी अगदीं नीरस किंवा टाकाऊ नाही ही गोष्ट उघड होते. त्यांत हरिभाऊंच्या लेखनचातुर्याची चमक वेळोवेळीं दिसून येते, व स्वभावपरिपोष करितांना भरलेल्या मनोहर रगाची झांकही पदोपदीं आढळते. शिवाय या कादंबरीचा हा एक विशेष की, अश्लीलपणा किंवा पांचट शृंगार यांना यांत विलकुल थारा नाही. लहान मुलांनीं ही कादंबरी वाचल्यास त्यांच्या मनावर झाला तर इष्ट असाच परिणाम होईल. सारांश, चंद्रगुप्त कादंबरी सर्वांगसुंदर जरी नसली तरी इतर कादंबरीकारांच्या कृतींमध्ये हिचा दर्जा बराच वर लागेल असें म्हणावयास कांहीं हरकत नाही.

एकच प्याल्यांतील पात्रत्रयां.

(ले.:-रा. शिवराम लक्ष्मण करंदीकर, बी. ए.)

एकच प्याला नाटक प्रसिद्ध झाल्यापासून त्यासंबंधी जे बरेवाईट टीका-लेख प्रसिद्ध झाले आहेत त्या सर्वांत एक गोष्ट प्रामुख्याने दिसण्यासारखी आहे. आरंभी प्रत्येकजण मोठ्या प्रांजलपणाने कबूल करतो की, प्रस्तुत नाटकाची स्थिति पोरक्या पोरप्रमाणे अनुकम्पनीय झाली आहे आणि त्यासंबंधी कठोर उद्गार काढणे हे शिष्टाचाराला धरून होणार नाही. पण ह्या कबुलीजबाबाच्या थोडे पुढे जाऊन पाहिले तर काय ? एकाद्या पंडितमन्य वकिलाने शब्दांचा भडिमार करून आरोपीला बेजार करण्याचा प्रयत्न करावा! त्याप्रमाणे गडकऱ्यांची हबेलंडी उडविण्याचा सर्रास प्रयत्न. मात्र हा दोष कोणाही विवाक्षित लेखकाच्या पदरी बांधण्याची आमची इच्छा नाही. आरंभी गोडगोड थापा मारून आपल्या वळणावर जाणाऱ्या आमच्या अधिकारीवर्गाचे, किंवा अब्रू बचावण्याकरिता तत्त्व मान्य असे हजार वेळां म्हणून तपशील अव्यवहार्य ठरविणाऱ्या आमच्या पुढाऱ्यांचे आम्ही अनुकरण करावे हे अगदी अपरिहार्यच आहे. महाजनो येन गतः स पंथाः !

ते कसेही असो; एक गोष्ट उघड आहे ती ही की, गडकऱ्यांच्या पश्चात् 'घोंगडीचे ठिगळ' बरोबर घेऊन जन्म पावलेल्या ह्या पोरक्या नाटकाची महाराष्ट्रलेखकवर्गाने कांहीं दृष्टीने सर्वस्वी आबाळ केली आहे. किंबहुना हा अपवाद नसून टीकाकारांच्यासंबंधी रूढ नियमच आहे असे म्हणावे लागेल. ग्रंथकर्त्यांशी आपण जणू काय कुस्तीचे डाव खेळत आहो अशी समजूत जोवर टीकाकारांच्या रोमरोमांत वावरते आहे तोवर हा प्रकार थांबणार कसा ? सभ्यपणाने हडेलहप्पी करून ग्रंथकर्त्याला गोरेंमोरें करून सोडणे हेच आपले इतिकर्तव्य अशी कल्पना जोपर्यंत लेखकांनी उराशी घट्ट धरून ठेविली आहे तोपर्यंत लोकांची वाङ्मयविषयक अभिरुचि बिघडली तर त्याचा दोष कोणाकडे ? रा. रा. खाडिलकरांच्या शिशुपालाप्रमाणे 'स्वयंवर मोडले, आमच्या-सारखे झाले' असे म्हणणारे, कोल्हापुरी पेहेलवानांच्या मनोवृत्तीचे लोक.

जोंवर टीकाकार म्हणून राजरोसपणानें मिरवतात तोंपर्यंत ग्रंथकर्त्याच्या आंगचे गुण मातीस मिळून, त्याच्या तोंडाला लावलेल्या मातीकडेच, आ करून बसलेल्या सामान्य जनतेचें लक्ष वेधलें तर त्यांत आश्चर्य कसलें ?

ज्याप्रमाणें दारू वार्डट आहे हें सांगण्यास पदवीधर पंडितांचा तांडा नको, त्याप्रमाणें गडकऱ्यांच्या 'एकच प्याल्यांत' कांहीं दोष आहेत हें सिद्ध करण्याला मासिकांचे पाळीव पुंडही नकोत. स्वयंवर नाटकांतील ज्योतिष्याप्रमाणें " पहायचें आणि सांगायचें " एवढी अजब कसरत ज्याला करता येईल, तो हे दोष सहज दाखवू शकेल. टीकाकाराचें मुख्य कर्तव्य दोषाविष्करण करणें हें नव्हे; जे 'दोष' म्हणून वाटतात ते, नाटककाराच्या दृष्टीने विचार केल्यानंतर दोष ह्याच स्वरूपांत शिद्धक राहतात कीं काय ह्याचा ऊहापोह करणें आणि सामान्य बुद्धीला न पटण्यासारख्या गोष्टी कविसृष्टींत कशा संभवल्या ह्यांचा उलगडा करण्याचा प्रयत्न करणें हें नम्र टीकाकाराचें काम आहे. अशा दृष्टीनेच 'एकच प्याल्या'च्या कांहीं 'दोषां' संबंधीं चार शब्द लिहिण्याचें आम्हीं योजिलें आहे.

स्वभावपरिपोषाच्या दृष्टीने रामलाल, भगीरथ व शरद ह्यांचे अन्योन्य-संबंध व त्यांचे कथानकाच्या दृष्टीने नाटकांतील महत्त्व गडकऱ्यांना नीट दाखवितां आलें नाहीं हा एक अतिशय महत्त्वाचा आक्षेप आहे. भगीरथाबद्दल कांहींच न लिहितां, शरद म्हणजे उगीच घुटमळणारें एक रम्य अमल चित्र आहे असा शेरा मारून, रामलालबद्दल मात्र प्रो. फडके ह्यांनीं गडकऱ्यांना चांगलेंच फेलावर घेतलें आहे. 'रामलाल धड उत्तम स्नेही नाहीं, धड उत्तम देशभक्त नाहीं, धड उत्तम चारित्र्याचा मनुष्य नाहीं' असा त्यांचा अभिप्राय आहे. हा अभिप्राय चुकीचा आहे असें आमचें म्हणणें नाहीं. तो अभिप्राय देऊन प्रो. फडके असें ध्वनित करूं इच्छितात कीं, "रामलाल धड कांहींच नाहीं; अतएव तो नाट्यदृष्ट्या कुचकामाचा ठरतो." हा सूचितार्थ कितीसा ग्राह्य आहे हा मात्र वादाचा प्रश्न आहे. ज्या हॅम्लेटच्या स्वभावाबद्दल लोकांना नेहमीं अचंबा वाटतो त्या हॅम्लेटचा स्वभाव तरी धड काय आहे बरें ? 'जडती मना नाना कुशंका' ही जी त्याची वृत्ति ती पितृवधाबद्दल सूड उगविण्याच्या कामांत देखील त्याला आडवी येते; आशाळभूतपणानें ज्या ऑफिस-लियाकडे तो एकदां खेडे घालीत होता तिलाच पुढें निर्दयपणानें "मठांत

जाऊन जोगीण होऊन बैस ” असें उत्तर देऊन तिची तो तीव्र निराशा करतो अशी उदाहरणे दाखवून एकादा टीकाकार जर हॅम्लेटबद्दल -असें म्हणाला, “ काय हा धड पितृभक्त नाही, धड प्रणयी नाही, धड विरक्त नाही; कशाला शेक्स्पियरनें हें अर्धवट पात्र रंगवले उगीच?” तर इंग्रज टीकाकार चवताळतील. इतकेच नव्हे, तर प्रो. फडके देखील सदरहु टीकाकाराला वेड्यांच्या इस्पितळांत टाकावे असें आपले मत देतील. नाटकाच्या उत्तरार्धात सुधाकराची चर्पटपंजरी निमूटपणे ऐकणारा श्रोता मिळाला यापलीकडे रामलाल कांहींच उपयोगाचा नाही, हा रामलालसंबंधी दुसरा आक्षेप. तिसरा आक्षेप आम्ही प्रो. फडक्यांच्याच शब्दांत सांगतो, “ भाईसाहेब चौथ्या अंकांत जेव्हां शरदला कुरवाळतात तेव्हां तर नाटककर्त्यांना रामलालचें पात्र कोणत्या उद्देशानें कसें रंगवावयाचें होतें हा प्रश्न सोडविणारास बक्षीस लावण्याचा मोह उत्पन्न होतो. ”

रामलालच्या स्वभावाबद्दलचे मुख्य आक्षेप आम्ही वर नमूद केले आहेत. रामलाल आणि सुधाकर ह्यांच्या परस्परसंबंधाबद्दल कांहीं आक्षेप निघाले आहेत. परंतु ते किरकोळ आहेत. तूर्त रामलाल, भगीरथ आणि शरद ह्या त्रिवर्गाबद्दल, आणि विशेषकरून रामलालबद्दल, गडकऱ्यांच्या वतीनें काय म्हणतां येण्यासारखें आहे ह्याचा आपण विचार करूं. कारण रामलालबद्दलचा प्रश्न समाधानकारक रीतीनें सुटला तर इतर बहुतेक वादग्रस्त मुद्यांचा निकाल आपोआप लागत जाईल असें आम्हांला वाटतें.

गडकऱ्यांच्या सर्व नाटकांचें स्थूलमानानें निरीक्षण केल्यास एक गोष्ट कोणाच्याही सहज ध्यानांत येईल. त्यांच्या प्रत्येक नाटकांत तीन प्रमुख पुरुषपात्रे आहेत. त्यांचे स्वभाव मुळांत पुष्कळसे सारखे असावे असें अनुमानानें कोणालाही वाटण्यासारखें आहे. त्यांच्या स्वभावांत जें वैधर्म्य दिसतें तें पारिस्थितिजन्य आहे असें दिसतें. ईश्वर, भूपाल आणि वृंदावन हे तिघेही उदार मनोवृत्तीचे पुरुष आहेत. परंतु एकाच्या अंगीं परिस्थितीप्रमाणें पूर्ण वैराग्य बाणतें; दुसरा संसाराच्या सुखपूर्ण सागरांत संचार करीत असतो, तर तिसरा मानभंग होऊन राक्षसी महत्त्वाकांक्षेमुळे खुनशी बनतो. जो प्रकार येथें आहे तोच भावबंधनांत आहे आणि तोच एकच प्याल्यांतही आहे. रामलाल, भगीरथ आणि सुधाकर हीं पात्रे कांहीं अशीं भिन्न तर कांहीं बाबतींत समसमान स्वभावाचीं

आहेत. भगीरथ हा चांगल्या विचारांचा पण प्रेमभंग पावलेला तरुण आहे. त्याच्या स्वभावांतील विशेष असा आहे की, त्याला स्वतंत्र विचार नाहीत, स्वतःचें अस्तित्व नाही, वैयक्तिक वैशिष्ट्य नाही. प्रेमभंग न होतां सर्व गोष्टी सुरळीत झाल्या असत्या तर भगरिथावर Petticoat Government आलें असतें ही गोष्ट जवळजवळ स्वतःसिद्ध आहे. प्रेमभंग झाल्यामुळें तो मदिरेच्या आणि ताळिरामाच्या भजनीं लागतो. परंतु दारूचा अंमल देखील त्याच्यावर कसा आणि कितपत बसतो ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. प्रबल आणि चिरस्थायी विकारांना बश होणाऱ्या सुधाकराच्या शरीरांत अपमानशल्याबरोबर दारूचें व्यसन शिरतें तें कांहीं केल्या नाहीसें होत नाही. भगीरथ पडला विकारशून्य. त्याला विकार म्हणजे परवशतेचा. रामलालच्या आधीन मन झाल्यावर त्याला दारूचा तत्काल विसर पडावा आणि शरदच्या सहवासाच्या सौख्यांत त्याला मदिरेची केव्हांही आठवण होऊं नये हें अगदीं साहजिक आहे. भगीरथ ज्याच्या उपदेशानें दारूच्या कैचींतून सुटला त्या रामलालला सुधाकराला पवित्र मार्गावर आणतां येत नाही ह्याबद्दल असंबद्धतेचा दोष गडकऱ्यांच्या अंगीं चिकटवूं पाहणाऱ्या टीकाकारांचें ह्या स्पष्टीकरणानें समाधान होईल काय ?

सुधाकर आणि रामलाल ह्या जोडीच्या स्वभावरचनेबद्दल विचार केला तर सुधाकराचें वर्चस्व कोणालाही कबूल करावें लागेल. सुधाकराच्या विद्यार्थिदशेची जी माहिती आपल्याला जातां जातां मिळते तीवरून कै. हरिभाऊ आपट्यांच्या यशवंतरावाची आठवण झाल्याशिवाय राहात नाही. सुधाकराचा स्वाभिमान तीव्र आहे, आणि सुधाकराच्या जातिवंत मोठेपणामुळें जरी रामलालबद्दल तो अतिशय कृतज्ञ आहे तरी रामलालकडून प्रत्यक्ष उपकारांचें ओझे आपल्यावर लादलें जाऊं नये अशाविषयी सुधाकर फार तत्पर होता ही गोष्ट दुर्लक्ष करण्यासारखी नाही. (' माझ्या मानी स्वभावामुळें माझ्या शिक्षणासाठीं मी त्याची प्रत्यक्ष मदत कधीं घेतली नाही.' पृ. ३ 'पुढें शिकविण्या वगैरे पत्करून माझ्या शिक्षण क्रमांतून शेवटपर्यंत मी यशस्वी रीतीनें पार पडलों.' पृ. ४) ही गोष्ट पूर्ण ध्यानांत ठेविली, सुधाकर रामलालपार्शी प्रत्यक्ष भेटित नेहमी बरोबरीच्याच नात्यानें वागतो ही गोष्ट जमेस धरली, (You are a regular Messiah of nonsense ! एकदा पढतमुख म्हटल्यानं तुझं समाधान झालं नाही इत्यादि) आणि भिंधेपणानें

मनाचा मानीपणा मारला जाऊं नये ह्या गोष्टीबद्दलची सुधाकराची तत्परता ग्राह्य धरली म्हणजे असा निष्कर्ष ओघानेंच निघतो कीं, रामलालचा मोठेपणा सुधाकराला माहित होताच; परंतु मोठेपणाबरोबरच रामलालच्या अंगांतील खोटेपणा अगर हिणकसपणाही त्याला कळून चुकला होता. A genius is a genius at first sight ह्या उक्तीचा सुधाकराच्या बाबतीत पडताळ्या पटतो, आणि अडचण आली तरी बेहेत्तर, परंतु रामलालसारख्या दोषपूर्ण मनुष्याचे प्रत्यक्ष उपकार आपल्यावर नकोत असेंच सुधाकराला प्रथमपासून वाटत असलें पाहिजे हें, उघड होतें.

तेव्हां सुधाकराच्या वागणुकीवरून रामलालच्या मनोधर्मावर जो प्रकाश पडतो त्यावरून हें सिद्ध होतें कीं, रामलाल जरी लौकिक संस्कारांमुळे सदाचार-प्रवृत्त असला तरी तो मूलतः तितका तयार नाही. 'कच्चा मडका' हेंच उपपद रामलालला योग्य आहे. जगांत चार पावसाळे जास्त काढल्यामुळे जरी तो सुधाकराला अगर सिंधूला उपदेश करूं शकला, शिक्षणाच्या संस्कारांमुळे तो जरी गंभीर वृत्तीचा दिसला, आणि आपल्या अंधभक्तासमोर जरी तो देश-भक्तीवर प्रवचनें झोडूं शकला, तरी सुधाकरासारख्या निसर्गनिर्मित विभूतीला आपल्या दीप्तीनें दिपविण्याचें सामर्थ्य रामलालच्या अंगीं नाही.

सुधाकराकडून रामलालच्या मनोरचनेबद्दल जो पुरावा मिळतो त्या पुराव्याला रामलालच्या स्वतःच्या कित्येक उद्गारांवरून पाठिंबा मिळतो. आपल्या कमकुवतपणाची जाणीव रामलालला आहे ही गोष्ट त्याच्याच शब्दांवरून सिद्ध करून देतां येईल. रामलाल जरी परार्थी दक्ष दिसतो, त्यानें 'संन्याशाचा संसार' मांडला आहे अशी त्याचेबद्दल सकृद्दर्शनीं जरी कल्पना होते, तो स्वार्थाविषयीं सर्वस्वीं विरक्त आहे असा जरी आपला त्याचेबद्दल ग्रह होतो, तरी अंतर्गामीं तो स्वार्थी आणि दोषपूर्णच आहे. "मी लोकोत्तर बुद्धीचा एकादा महात्मा नाही; पण शक्य तितक्या शांतपणानें आणि समतोलपणानें सरळ गोष्टी पहात असल्यामुळे माझे विचार असे होऊं लागले आहेत." ह्या कबुलीचा अर्थ आमच्या वरील विधानाला पुष्टीच देतो. सुधाकराच्या व्यसनाची बातमी सिंधूला सांगण्याच्या वेळचे रामलालचे उद्गार हेंच सिद्ध करितात. आपला मित्र व्यसनपंकांत रुतला ह्या विचारानें रामलाल दुःखी होत नाही, सिंधूसारख्या साध्वी स्त्रीला असह्य दुःख वाटेल ह्याबद्दल

त्याला फारशी हुरहुर वाटत नाही, तर स्वतः व्यसनी बनून सुधाकरासारखे व्यसनी चांडाळ आपल्या जिवलग मित्रांना कल्पनातीत संकटांत टाकतात, ह्या हरसाल स्वार्थी भावनेनें त्याच्या जिवाचा तळतळाट होतो.

येथवरच्या विवेचनावरून ही गोष्ट वाचकांच्या ध्यानांत आली असेल की, रामलालची बहिर्वृत्ति जरी एकाद्या साधूसारखी दिसली तरी त्याचे मन दुर्विकारांना केव्हांच बळी पडणार नाही, इतकें कणखर नाही. रामलालला स्वतःच्या मनोदौर्बल्याची जाणीव आहे आणि अशी जाणीव असलेल्या लोकांचे बाबतींत नेहमी एकचमत्कार घडत असतो. हा मी कीं तो मी, अशी बाबरल्यासारखी वृत्ति अशा लोकांत फार संभवते. यांच्या मनांत नसलेला विकल्प अशा लोकांवर लादला तरी तो मूळचाच आपल्या मनांत चोरून दडून बसला होता कीं काय ह्याचा त्यांनाच संशय वाटू लागतो. अशा लोकांना “ मारून मुटकून वैद्यबुवा ” बनविणें फार सोपें. “त्रयाणां धूर्तानाम्” ह्या गोष्टींतल्याप्रमाणें हास्यास्पद् होणारीं माणसें ह्याच तऱ्हेचीं असतात.

रामलालच्या स्वभावरचनेची वाचकांना आतांपर्यंत जी ओळख झालेली आहे तिच्या साहाय्यानें प्रो. फडक्यांच्या एका विधानाचें आपण अंमळ विस्तारान परीक्षण करूं. “भाईसाहेब चौथ्या अंकांत जेव्हां शरदला कुरवाळतात तेव्हां तर नाटककर्त्यांना रामलालचें पात्र कोणत्या उद्देशानें कसें रंगवावयाचें होतें, हा प्रश्न सोडविणारास बक्षीस लावण्याचा मोह उत्पन्न होतो.” वाचकांच्या मनोवृत्ति आपल्या ताब्यांत आल्या आहेत असें पाहून प्रो. फडक्यांनीं गोड भाषेत असत्याचा एक घुटका त्यांना पाजला हें स्पष्ट आहे. ह्या वाक्यांत अतिशयोक्तीचा अलंकार आहे कीं अतिरंजनाचा दोष आहे हें सांगणें कठीण आहे. परंतु ‘रामलाल शरदला कुरवाळतो’ हें म्हणणें वस्तुस्थितीचा सर्वथा विपर्यास करणारें आहे. ह्या विधानाचें यथार्थ परीक्षण करण्यासाठीं, ज्याचें वर्णन प्रो. फडक्यांनीं ‘कुरवाळणें’ ह्या निंदाव्यंजक शब्दानें केले आहे, तो प्रसंग कसा उद्भवला हें पाहणें अवश्य आहे. भाषणाच्या ओघांत, बालविधवांच्या बाबतींत होत असलेल्या अन्यायाबद्दलचा विषय क्रमानें निघतो. शरदच्या हितचिंतकांनीं व भातेष्टांनीं वारंवार पुनर्विवाहाबद्दल तिला केलेल्या आग्रहाची आठवण रामलाल शरदला करून देतो व तिचें सांत्वन करण्याच्या उद्देशानें तिच्या पाठीवरून सहज हात फिरवितो. इतक्यांत त्याचेंच मन त्याला

ओशाळवितें. हें असें कां व्हावें बरें ? शरदच्या आत्तेष्टांनीं पूर्वीं तिला पुनर्विवाहाचा आग्रह केला त्यावेळीं रामलालनेंही कदाचित् तसा आग्रह केला असेल. मग आजच त्या विषयासंबंधीं उपन्यास केल्यानंतर रामलाल असा चकित कां व्हावा ? आमच्या मते ह्याची उपपत्ति अशी आहे कीं, पूर्वीं शरदच्या पुनर्विवाहाचा प्रश्न निघाला असतां तिच्याशीं विवाह करण्याची अस्पष्ट, चोरटी, अंधुक कल्पना रामलालच्या मनांत येऊन डोकावून गेली असावी. काळांतरानें ही कल्पना मार्गें पडली. परंतु वरील प्रसंगीं, बदललेल्या परिस्थितींत, ती सहज पुनरुद्भूत झाली. प्रत्यक्ष मनुष्य पाहण्यापेक्षां त्याचें भूत किंवा तोतया पाहिल्यानें जशी जास्त भीति वाटते त्याप्रमाणेंच पूर्वीं निराळ्या स्थितींत जन्म पावलेली ही कल्पना बदललेल्या परिस्थितींत रामलालला भेसूर वाटली तर आश्चर्य काय ? सदरहू प्रवेशांत रामलालच्या मनांत असा अंधुक हेतु असला पाहिजे; सुधाकराच्या हताश परिस्थितींत शरदशीं हा विषय काढल्यानें तिच्या मनावर काय अनिष्ट परिणाम होईल ह्याबद्दलची जाणीव, तोंडचे शब्द निघून गेल्यानंतर, त्याच्या मनांत उत्पन्न झाली; आणि ही जाणीव उत्पन्न झाल्यामुळे, वरील दोन्ही कारणांचा संकलित परिणाम म्हणून शरदच्या पाठीवरून हात फिरवितांना रामलालला फक्त जरासें चोरट्यासारखें वाटलें. ही खरी वस्तुस्थिति. परंतु शरदवर तिचा फार वेगळा परिणाम झाला; आणि असा भिन्न परिणाम होण्याला सर्वस्वी अनुकूल अशी तिच्या मनाची त्या वेळची स्थितिही आहे. सुधाकराच्या बाबतींतला रामलालचा हताशपणा तिला कळून चुकला आहे. सुधाकराच्या व्यसनातिरेकामुळे तिचें मन उद्विग्न झालें आहे. परंतु त्याच भयंकर व्यसनापासून पूर्णपणें परावृत्त झालेल्या आणि कोणत्याही सत्कार्याच्या एकनिष्ठ अंमलबजावणीबद्दल रामलालनें ज्याचें 'शिष्यादिच्छेत्पराजयम्' ह्या न्यायानें अभिनंदनच करावें अशा भगीरथाच्या सतत सान्निध्याचा सुयोग तिला लाभला आहे. ह्या कारणपरंपरेमुळे आणि वयोमानाच्या विचारानेंही भगीरथाकडे पाहण्याची दृष्टि रामलालकडे पाहण्याच्या तिच्या दृष्टीपेक्षां फार भिन्न असावी हें अगदीं क्रमप्राप्त आहे. शरद अशा विलक्षण मनःस्थितींत असल्यामुळे तिनें रामलालच्या मनांतील राईएवढ्या संशयाचा मेरुप्रवत बनविला, आणि एकाद्या कादंबरीतील चोराबद्दल मनांत विचार करीत चाललों असतां एकदम पोलिसनें आपल्याला हटकलें तर विचारसृष्टि आणि सत्यसृष्टि ह्यांच्या आकस्मिक आणि अकल्पित तादात्म्या-

मुळें आपली जी बोंबडी वळेल त्याप्रमाणेंच रामलालची स्थिति झाली. शरदच्या वर्मा बोलण्याचा परिणाम म्हणून रामलाल शेवटीं अगदीं निरुत्तर होतो आणि आपला पूर्वीचा मोठेपणा कायम राखण्यासाठीं, शरदबद्दल कोणत्याही प्रकारचा वेडावांकडा विचार आपल्या मनांत आला नव्हता, अशी शरदची खातरजमा करण्यासाठीं आणि आपल्या मनाची खवखव नाहीशी करण्यासाठीं शरद आणि भगीरथ ह्यांचा पुनर्विवाह लावून देणें हें प्राप्त कर्तव्य म्हणून रामलालला करावें लागतें. नाटकांत एक पुनर्विवाह धडवून आणावयाचा होता म्हणून गडकऱ्यांना शरदचें पात्र नाटकांत घुसडून दिलें हें म्हणणें विचारांतीं कोणालाही पटेल असें आम्हांला वाटत नाही. भगीरथ आणि शरद ह्यांचा पुनर्विवाह हा कथानकाचा एक अवश्य आणि महत्त्वाचा धागा आहे असेंच म्हणणें शेवटीं प्राप्त होतें.

रामलाल, भगीरथ आणि शरद ह्या पात्रत्रयीबद्दल प्रेक्षक आणि टीकाकार गडकऱ्यांवर गैरसमजुतीमुळें गहजब उडवितात. तो किती अनाठायी आहे ह्याचा आम्हीं संक्षेपतः विचार केला आहे. प्रस्तुत नाटकावर इतरही कांहीं आक्षेप घेण्यांत आलेले आहेत. परंतु ह्या तीन पात्रांबद्दल फारच घोंटाळा माजला आहे असें आमच्या दृष्टेःत्पत्तीस आल्यावरून प्रथमतः आम्हीं तोच मुद्दा विचारार्थ घेतला. इतर आक्षेपांचा देखील यथाशक्ति परामर्ष घेण्याचा आमचा संकल्प आहे. परंतु न्यू पूना कॉलेजच्या षण्मासिकाची जास्त जागा अडविणें म्हणजे दिलेल्या सवलतीचा फाजील फायदा घेतल्याप्रमाणें होईल. ह्यास्तव तूर्त आम्हीं आपल्या विद्यार्थीबंधूंची येथेंच रजा घेतों.

—लो. टिळकांचें कार्य—

(लेखकः—ज. वि. फडके, सीनिअर बी. ए. वर्ग.)

“ Home-rule is my birth-right, and I will have it ”.

(B. G. T.)

“ Two facts of his life and character have to be insisted on as of special importance to the country, because they give a great example of two things in which its political life was long deficient and is even now not sufficient. First, the inflexible will of the patriot which has been the very grain of his character.....Secondly, the readiness to sacrifice and face suffering. ”

(Babu Aurobindo Ghose).

वस्तूंचे ठिकाणीं महत्त्व प्राप्त व्हावयास त्या वस्तूला कांहींएक प्रकारच्या दिव्यामधून जावें लागतें. सुवर्णाला सुवर्णत्व येण्याकरितां ज्याप्रमाणें त्यास निघर्षण, छेदन, पतन आणि ताडण ह्यांमधून पार पडावें लागतें, तद्वतच मनुष्याची परीक्षा सुद्धां “ श्रुतेन शीलेन गुणेन कर्मणा ” ह्या चार गोष्टींवर अवलंबून आहे. दगडाला देवपणा येऊन तो नमस्कार करून घेण्याचे स्थितीपर्यंत यावयास त्यास टाकीचे घाव सहन करावे लागतात. इतिहासाकडे लक्ष दिलें असतां असें दिसून येईल कीं, पतित राष्ट्राचें उद्धरण करण्याचे कामीं जीं मोहरीं खर्चीं पडतात त्या सर्वांना संकटाशीं मैत्री करावी लागली आहे. त्यांतल्या त्यांत परकीयांच्या अमलाखालीं गेलेल्या राष्ट्रास ज्या वेळीं डोकें वर काढावयाचें असतें त्यावेळीं त्याच्या उद्धारार्थ पुढें येणाऱ्या वीरांना सर्वांत जास्त हालअपेष्टा सहन कराव्या लागतात. आपल्या हिंदुस्थान देशांत जे कांहीं पुढारी आहेत, त्यांमध्ये लो. टिळक ह्यांनीं अग्रगण्यत्व पटकावले आहे.

* कॉलेजच्या चवथ्या संमेलनाच्या वेळीं या विषयावर मागितलेल्या निबंधांत पहिलें बक्षीस मिळालेला निबंध.

लो. टिळक ह्यांनी आपल्या राष्ट्राची चाळीस वर्षेपर्यंत, स्वतःस सर्वस्वी वाहून घेऊन जी एकनिष्ठपणे सेवा केली व जें विलक्षण कार्य घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला त्याचें नुसतें दिग्दर्शन करूं म्हटलें तरी फार विस्तार होणार आहे. तथापि स्थलसंकोचास्तव कांहीं मर्यादा घालून घेणें अवश्यक होय. ज्या महात्म्याच्या गुणांबद्दल व कार्यकुशलतेबद्दल त्याच्या प्रतिस्पर्ध्यांकडूनही धन्यवाद देण्यांत आले व ज्याचा मोठेपणा खुद्द सरकारही ना-खुषीने व पर्यायानें कबूल करतें, अशा राष्ट्राच्या अन्तरात्म्याचे गुण माऊ म्हटलें, किंवा त्याच्या कार्याचें वर्णन करूं म्हटलें, तर खरोखर बुद्धि कुंठित होते. “यतो वाचो निवर्तन्ते, अप्राप्य मनसा सह, बुद्धिश्च न विचेष्टति” अशीच स्थिति खरोखर ह्या बाबतींत होते.

एकादा रंग खुलून दिसण्यास त्याचा पृष्ठभाग जसा विषमवर्णाचा असावा लागतो, त्याचप्रमाणें मनुष्यामधील सद्गुण बरोबर व्यक्त होण्यास विरोधी धर्माचीही त्याला उपाधि असणें युक्त आहे; ह्या न्यायाला अनुसरूनच लो. टिळकांनाही प्रत्येक कार्यांत विरोध करण्यास निरनिराळ्या प्रकृतीचीं मोठमोठीं खंबीर व निकराचीं माणसें होती. परंतु त्या सर्वांस पुरून शेवटीं आपलें ध्येय साध्य करण्यास हेच उरलें, म्हणूनच टिळक हे “ The Great ” होत. समाजामध्ये प्रतिष्ठितपणें मिरविण्यास संपत्ति, सामाजिक मोठेपणा, धंद्यांत भरभराट, सरकारची मर्जी, जनतेच्या मनोविकारांस हालविणारें वक्तृत्व, इत्यादि, हीं जरी त्यांस अनकूल नव्हतीं तथापि त्यांचा निश्चयी व करारी स्वभाव, निष्काम बुद्धि, स्वीकृत कार्याचे ठिकाणीं असलेली अचल श्रद्धा व तें कार्य पार पाडण्याकरितां कराव्या लागणाऱ्या आत्मयज्ञाविषयीं बेपर्वाई, हींच त्यांच्या आयुष्याच्या मोठेपणाची मुख्य किल्ली आहे. लोकमान्यांना अनेक नात्यानें ओळखतां येतें. त्यांच्या आयुष्याच्या कार्याची उपयुक्तता कोणकोणत्या प्रकारें आहे, असा प्रश्न विचारणेंच अयुक्त होय; कारण महाभारतापासून काय शिकतां येईल ? असा प्रश्न कोणीं केल्यास त्यास जें उत्तर द्यावें लागेल, तेंच उत्तर लोकमान्यांसंबंधीं प्रश्न करणाऱ्यास दिलें असतां अर्थाचा विपर्यास केल्यासारखें होणार नाहीं.

खडकाळ जमीन सुपीक करण्यास कष्टाळू व कुशल शेतकऱ्यास जी मेहनत व जे कष्ट करावे लागतात, त्याच गोष्टी परकीयांच्या क्लोरोफॉर्मच्या

गुंगीत असलेल्या राष्ट्राची जागृति करण्यास राष्ट्रपुरुषास कराव्या लागत असतात. “ राष्ट्र-धुरंधर ” ही पदवी नंतरच मिळत असते. लो. टिळकांनी हेंच केलें, लोकमान्यांनी महाराष्ट्राची व नंतर हिंदुस्थानची मने स्वच्छ केली. त्यांनी लोकांच्या मनांतील अज्ञानाची घाण आपलें रक्त ओतून धुवून काढली आहे. ही कामगिरी अत्यंत विकट असते. ही कामगिरी अशक्य वाटत असते. परंतु, लोकमान्यांनी ती घडवून आणिली आहे. येथील ‘नोकर-शाही’ बरोबर लो. टिळकांची सनदशीर लढाई सुरू होती, तीत त्यांना निरनिराळ्या प्रसंगी जखमा झालेल्या आहेत. प्रखर असे वार लागलेले आहेत. परंतु एकाही प्रसंगी त्यांनी माघार घेतलेली नाहीं. दृश्य स्वरूपामध्ये जर त्यांस जय मिळाला नसला, तरी त्यांचा अदृश्य परिणाम इतका मोठा व सर्वव्यापी झालेला आहे की, तो प्रत्यक्ष त्यांच्या विजयामुळेही झाली नसता. त्यांनी आपल्या प्रत्येक चकमकीत राष्ट्राला मार्ग दाखविला आहे. स्वतः कांट्यांतून व खडकांतून जाऊन लोकांना तो साफ करून दिला आहे. राष्ट्रवीराचा मोठेपणा तुरुंगवासावरून अजमावयाचा असेल तर लोकमान्यांस दुसरा प्रतिस्पर्धी नाहीं; विद्वत्तेवरून ठरवावयाचा असेल, तर त्यांनी आपल्या जगन्मान्य ग्रंथांनी सर्वास थक करून सोडलेले आहे. लो. टिळक शिक्षेची सुनावणी आनंदानें ऐकण्याएवढे बेफिकीर व निघड्या छातीचे होते, तर पौर्वात्य व पाश्चात्य पांडित्यांतही निष्णात होते. ‘ओरायन’ व ‘आर्किटक होम’ ही त्यांची पुस्तके अमोलिक आहेत; यावरून त्यांच्या विद्वत्तेची, त्यांच्या तात्विकतेची, त्यांच्या संशोधकत्वाची, त्यांच्या सखोल बुद्धीची, व त्यांच्या अभेद विचारांची खात्री पटल्यावांचून राहणार नाहीं. राष्ट्राकरितां तीन वेळीं कारागृहवास भोगला, परंतु प्रत्येक खेपेस देशबांधवांस तारणारें असे उदात्त तत्त्व राष्ट्रांत प्रस्थापित केलें. त्यांचा निष्काम आचार व दूरदर्शी विचार हींच देशाला मार्गदर्शक झाली आहेत. महात्म्याचें नुसतें अस्तिस्व व त्यांचें दुरून दर्शनही इतरांस उत्तेजन देत असतें, व कार्य करण्यास प्रवृत्त करीत असतें; त्यांचें स्मरण अंगांतील गोठत आलेल्या रक्तांत अभिसरण उत्पन्न करितें; व त्यांच्या सिद्धांताचें मनन, वस्तुस्थितीचें यथार्थ-चित्र-दर्शन घडवितें.

लो. टिळकांनी पूर्वापार चालत आलेली गुलामगिरीच्या विचारांची रूढ कल्पना राष्ट्राच्या मनांतून काढून टाकली; व सरकाराशीं याचना

वृत्तीच्या वागणुकीची तन्हा मोडून टाकली. ह्या गोष्टी घडवून आणण्यास त्यांना रक्ताचें पाणी करावें लागलें आहे; परंतु ह्या महत्त्वाच्या बाबी हातांत घेणारे हेच पहिले राजकारणी पुरुष होत. त्यांनीं मराठी भाषेला वाढीस लाविली व तींत जिवंतपणा उत्पन्न केला आहे. धर्म व राजकारण हीं भिन्न नाहींत; धर्माची ग्लानि ज्या ठिकाणीं असेल, त्या ठिकाणीं राष्ट्रीयत्वाचीही वाढ खुंटलेली असते; व म्हणूनच जें राष्ट्र राष्ट्रीयत्वाला मुकलेलें असतें, तें धर्मालाही आंचवलेलें असतें, असा निश्चय झाल्यामुळें, राजकारण आणि धर्म व अध्यात्म यांची सांगड बेमालूम धालून देणारे हेच पहिले कर्मवीर व धर्मवीर आहेत. उज्ज्वल व स्फूर्तिदायक भूतकाल हाच आशापूर्ण व कर्तबगार असा भविष्यकाल उत्पन्न करील अशी त्यांची पूर्ण श्रद्धा होती, व म्हणूनच त्यांनीं मेलेल्या भूतकालास अमृत पाजून त्याला देशाच्या उपयोगी पडण्याकरितां जिवंत केला. त्यांनीं श्रीशिवाजी छत्रपतींचा उत्सव व तद्वतच श्रीगणेशोत्सव सुरू केला; व आजमितीस त्या उत्सवांसंबंधीं देशाचे हितशत्रूंनीं उगशीं बाळगलेला सार्वत्रिक गैरसमज दूर होऊन त्यांचें महत्त्व व उपयुक्तता हीं खुद्द आपल्या मुसलमान बंधूसही पूर्णपणें व यथार्थत्वानें पटलेलीं आहेत. हे राष्ट्रीय उत्सव देशांत सर्वत्र फैलावत आहेत, व त्यांनीं मृतप्राय जनतेला ज्ञानामृत पाजून दिव्य दृष्टि देण्याचें महत्कार्य घडवून आणलें आहे.

लो. टिळकांनीं प्रथमतः आपलें घर जें महाराष्ट्र तें सुधारण्याची खटपट केली; ह्या कामांत त्यांची दिसून आलेली विद्वत्ता, कुशलता व धीरोदात्तता यांची एकमुखानें वाहवा होत असे, परंतु त्यांनीं स्वदेशीची चळवळ हातीं घेतल्यापासून त्यांच्या घडाडीची उष्णता हिंदुस्थानच्या सर्व कानाकोपऱ्यापर्यंत जाऊन पोहोचली व त्यांच्या कर्तबगारीबद्दल सर्वास विश्वास उत्पन्न झाला. ज्याला राष्ट्रव्यापी, राष्ट्रप्रेरक कामगिरी करावयाची असते, त्यांची दृष्टि अत्यंत कुशाग्र व विशाल असावी लागते. लोकमान्यांची दृष्टि असामान्य होती; ती तत्त्वान्वेषी होती; हृदयाचे अन्तर्गाभ्यांत शिरून, वस्तुनेमकी हुडकणारी होती. ते परमेश्वरी अंशच असले पाहिजेत.

लो. टिळकांचें नांव प्रत्येक शहरांत नव्हे, प्रत्येक गांवांत नव्हे, तर प्रत्येक खेड्यांत, प्रत्येक झोंपडींत आज माहीत झालें आहे. हा रंगूचा अन्तरात्मा प्रत्येकाच्या हृदयांत प्रवेश करून राहिला आहे. लोकमान्यांनीं

प्रत्येक आबालवृद्ध, स्त्रीपुरुषास “ स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे, व तो मिळविल्याशिवाय मी स्वस्थ बसणार नाही. ” असा राष्ट्र-मंत्र दिलेला आहे. ह्या राष्ट्रमंत्राचा विसर होणें शक्य नाही व म्हणूनच लोकमान्यांचें स्मरण हें चिरस्थायी आहे. साहेबाच्या टोपीला भिणाऱ्या मनाला त्यांनीं झणझणीत मात्रा दिली. नोकरशाहीच्या डावपेंचांची चिकित्सा करून, देशाच्या गुलामगिरीचा रोग असाध्य नाही, हें त्यांनीं लोकांस पटविलें. स्वराज्याचें बीं पेरण्यास तयार केलेल्या मनोभूमिकेवर बीजारोपण करून, स्वराज्य-वृक्ष वाढीला लावून ते गेले आहेत; ह्यास लहान कार्य असें कोण म्हणेल ?

लोकमान्यांनीं हिंदुस्थानांत ‘स्वराज्याच्या मोहिमेंत’ आपली कार्य-पताका फडकाविलीच, परंतु इंग्रजसरकारच्या खुद्द जन्मभूमीवर जाऊन त्यांनीं आपला Home-rule चा भगवा झेंडा रोविला. ईश्वरानें त्यांना तो योग आणून दिला, व त्यांनींही आपल्या नेहमींच्यो कार्यकर्तृत्वशक्तीची साक्ष पांढऱ्या जगास चांगली पटविली. ‘यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम्’ अशा प्रकारें अन्तर्बाह्य राजकारणांत धुरंधरी गाजवून त्यांनीं सर्व जगास चाकित करून सोडलें. आहे. राज्यक्रांतीला अथवा अत्याचाराला प्रवृत्त करणारा, आचार अथवा विचार, हा त्याचा मार्ग नव्हता; तर स्पष्टवक्तेपणा, प्रति-पक्षाशीं उघड झुंज, धडाढी, चिकाटी, करारीपणा व स्वदेशाहितास वाहून घेतलेल्या मुत्सद्दी पुढाऱ्यास शोभणारें निष्काम आचरण, हींच त्यांचें आयुष्य रहस्यमय व हृदयंगम करणारी आहेत. अशा प्रकारानें लो. टिळकांनीं राष्ट्रामध्ये जी कामगिरी बजाविली आहे, आणि स्वार्थत्यागाचा व निष्काम कर्मयोगाचा जो उत्कृष्ट किता घालून दिलेला आहे, तो मननपूर्वक गिरविला असतां, त्यांचें उद्दिष्ट कार्य जें स्वराज्य, तें प्राप्त होण्यास उशीर लागणार नाही. त्यांचें कार्य हेंच सर्व राष्ट्राचें कार्य आहे, अशा भावनेनें प्रत्येकानें त्याचा स्वीकार केला असतां, त्यांतच लोकमान्यांस स्वरा आनंद व स्वर्ग समाधान होणार आहे.

लो. टिळकांनीं शाळा काढण्यांत, कॉलेज उघडण्यांत, वर्तमानपत्र चालविण्यांत, सभा स्थापण्यांत, संस्था उभारण्यांत, उत्सव सुरू करण्यांत, वगैरे गोष्टींत उत्साह दाखविला, दिशा आंखून दिली, लोकसेवा केली, त्यांना सुस्थापकत्व देण्याकरितां कल्पनातीत परिश्रम केले, अधिकाऱ्यांशीं

झगडा केला, प्रतिस्पर्धींचीं तोंडे यथायोग्य उत्तरे देऊन बंद केलीं, व अखेर त्यांबद्दलचा गैरसमज नाहीसा करून यश मिळविलें. ह्या कार्याच्या यशस्वितेमुळे—तीं कार्ये महत्त्वाचीं, व कष्टाचीं असलीं तरी—टिळक हे खरे टिळक नव्हेत, तर त्यांनीं राष्ट्रामध्ये जी जागृति केली, ज्या राष्ट्रीय भावना उद्दीपित केल्या, त्यांमध्ये जें चैतन्य स्फुरविलें, त्यास जें स्वतःचे पायावर उभें राहण्यास शिकविलें, राष्ट्राचा अभ्युदय होणार असेल तर तो पुनरुज्जीवनानेंच होणार आहे, हा जो महासिद्धांत स्थापित केला, त्याचबद्दल टिळक हे मोठे आहेत; त्याचबद्दल टिळक हे महात्मा आहेत, व त्याचबद्दल टिळक हे लोकमान्य आहेत.

हिंदुस्थानच्या राष्ट्रीय सभेमध्ये आपलें अंतिमध्येय जें स्वराज्य, त्याच्या प्राप्तीला पोषक होणारा व ते प्राप्त करून देणारा असा मंत्र, लोकमान्यांनीं उद्घाटित केला. स्वराज्य, स्वदेशी, राष्ट्रीय शिक्षण, व बहिष्कार, हाच तो चतुःशब्दी राष्ट्रमंत्र होय. ह्या मंत्रानें काँग्रेसला गति मिळाली, ती खडबडून जागी झाली; व प्रगतीच्या कार्याला सुरवात झाली. लो. टिळकांची अशी स्पष्ट शिकवण होती कीं, “यस्मिन्न्यथा वर्तते यो मनुष्यः, तस्मिंस्तथा वर्तितव्यं स धर्मः । मायाचारो मायया वर्तितव्यः । साध्वाचारः साधुर् प्रत्युपेयः” ॥ राजकारणांत राजनीतीमधील डावपेंचच केले पाहिजेत; “शठं प्रति शाठ्यं” हाच सर्वस्वी योग्य मार्ग आहे असा त्यांचा दृढ विश्वास होता, व त्याला अनुसरून त्यांची वागणूक होती. त्यांनीं आपल्या आचरणानें जगाच्या प्रत्ययास आपून दिलें आहे कीं,—‘बांधवहो, मिंधे होऊं नका; सरकारची हांजी हांजी करूं नका, गुलाम वनूं नका, हिंदुस्थान देश हा आपला देश आहे, आपण त्याचे खरे मालक आहोंत, व ही मालकी आपण स्वराज्य मिळवून उपभोगूं.’ ‘स्वराज्य माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे’ असें प्रत्येकास वाटूं द्या, व ‘मी तो मिळवीनच’ ही दृढ भावना असूं द्या. लो. टिळक असे आहेत, म्हणून, ह्या न रुचणाऱ्या चळवळीबद्दल, संतापाच्या तडफीचे भरांत त्यांना “Father of the unrest in India” हा शाप मिळाला, परंतु आम्ही त्यास शाप समजत नसून, हाडाच्या खऱ्या प्रतिस्पर्धीनेही, लोकमान्यांच्या परिणामकारक कामगिरीच्या विजयाची खात्री पटल्याबद्दल त्यांना “सूडकां चेमामनेकरूपाम्” दिली आहे असें समजतें. हिंदुस्थानच्या दृष्टीने लोकमान्यांस हा किताबच मिळालेला आहे. हिंदुस्थान इतकी वर्षे ‘रेस्ट’

चेतच पडलें होतें. लो. टिळकांनीं आपल्या सिंहगर्जनेनें त्याच्या ह्या स्रैणत्वाचा भंग केला व त्याला वस्तुस्थितीची ओळख करून दिली, म्हणून हिंदुस्थानांत स्वराज्यप्राप्तीकरितां आतां Unrest झाली आहे. ह्या असल्या स्रैण शांतता-भंगाचे लोकमान्य हे जनक होत. ज्यांस हा हुद्दा मिळत असेल ते स्वरोस्वर धन्य आहेत.

परमेश्वराच्या कायद्याच्या पुस्तकांतच असा नियम असल्यास न कळे, कीं, राष्ट्राकरितां चंदनवत् झिजणारे पुरुष ह्यांनीं कारागृहवासांतच राष्ट्रग्रंथ निर्माण करावा ! मुलामध्ये ज्याप्रमाणें बाप अदृश्यत्वानें असतो, व म्हणूनच बापाचे मरणानंतर वंशवृद्धीमध्ये खळ पडत नाहीं, तद्वतच एक राष्ट्रपिता निजधामाला जाण्याच्या सुमारास त्याचा पुत्र राष्ट्रग्रंथ, आपल्या पित्याच्या पूर्वपीठिकेचा पुरस्कार करण्याकरितां प्रवृत्त होतो. वसुदेवदेवकी कारागृहांत होती, त्याच ठिकाणीं जगदुद्धार करणाऱ्या श्रीकृष्णाचा जन्म झाला. लो. टिळकांनीं, अशाच एका श्रीकृष्णास—गीतारहस्यास—जन्म दिला आहे. ईश्वरी कृपाच म्हणून सरकारकडून लोकमान्यांस हा कारागृहवास घडला, नाहीं तर त्यांच्या कार्यबाहुल्यामुळे त्यांस असा विश्वबंध राष्ट्रग्रंथ निर्माण करणें अशक्य झालें असतें. त्यांच्या पाठीमागें हाच ग्रंथ त्यांचे कार्य पार पाडणार आहे, हाच ग्रंथ त्यांच्या आकांक्षा तृप्त करणार आहे. हाच देशाला चैतन्य देणार आहे व हाच ग्रंथ दुष्टांचा संहार व सज्जनांचा [सांभाळ करणार आहे. हा ग्रंथच त्यांच्या आयुष्याचें आत्मवृत्तकथन आहे; ह्या ग्रंथांतलि प्रतिपाद्य विषय जो निष्काम कर्मयोग तो पाहण्यास दुसरीकडे जाण्यास नको. मागें श्रीकृष्णानें आपल्या स्वानुभवानें तो अर्जुनास शिकविला, व आत्त आपल्या आधुनिक श्रीकृष्णानें तो आपल्या आचरणानें देशबांधवांस शिकविला आहे. ह्याच उपायानें स्वराज्य मिळेल, अशी त्यांची पूर्ण खात्री आहे.

अशा प्रकारें लो. टिळकांनीं देशहिताला पोषक होणारीं अशीं अनेक कार्ये केलीं, व त्या सर्वांचा अन्तर्भाव ज्या एकाच ठिकाणीं होतो, ज्या एकाच ठिकाणीं तीं येऊन मिळतात, तें स्वराज्याचें केंद्र आहे. “स्वराज्य” हा एकच शब्द, त्यांच्या सर्व आयुष्याचें रहस्य दर्शविण्यास समर्थ आहे. त्यांच्या रक्ताच्या थेंबामधील प्रत्येक परमाणूंत ह्याच कल्पनेची छटा दिसेल, ह्याच मनोभावनेचें मूलतत्त्व तेथें आढळेल, ह्याच निश्चयाचा करारपणा त्यांत स्वच्छ

उमटलेला दिसेल, व ह्याच निर्भीडतेची निर्भयता त्या ठिकाणी. अवलोकनात येईल. त्यांचे सर्व प्रयत्न ह्या एका स्वराज्याकरिता होते. लो. टिळकांचे कार्य एकच, व ते स्वराज्याचे. स्वराज्याकरिता त्यांनी कारागृहवास पत्करला, त्या स्वराज्याकरिता त्यांनी रक्त आटवले, त्या स्वराज्याकरिता त्यांनी श्रमाची पर्वा केली नाही, त्या स्वराज्याकरिताच त्यांना परमेश्वराने पाठविले होते, व त्या स्वराज्याकरिताच ते मेले.

केवढाही परमेश्वरतुल्य महात्मा निर्माण झाला, तरी त्याला निसर्गाच्या अभंग नियमास अनुसरून केव्हां तरी निजधामास जावेच लागते, त्याप्रमाणे लोकमान्यही गेले. 'यद्गत्वा न निवर्तन्ते,' अशा 'परमधामा'ला ते गेले आहेत. परंतु त्यांनी आपला आत्मा, आपले जीवितसर्वस्व, जे 'स्वराज्याचे कार्य' ते, आपल्या देशबांधवांचा खरा स्वदेशाभिमान, व स्वदेशप्रेम हे पाहण्याकरिता मार्ग ठेविले आहे. त्यांनी मार्ग चोखाळून ठेविला आहे, फक्त त्या मार्गावरून जाण्याचेच काम करावयाचे आहे. ह्याचकरिता लो. टिळक अजरामर आहेत, व ह्याचकरिता ते अजरामर राहणार.

एक हस्ताक्षराचा नमुना.

लेखकः—गोविंदतनय.

अर्वाचीन सुधारणा हिंदुस्थानांत सुरू होण्यापूर्वी प्राचीन सुधारणेचे पाऊल कांहीं विशिष्ट बाबतींत बरेंच पुढें पडलें होतें ही गोष्ट आधुनिक वर्तमानपत्रद्वारा, प्राचीन ग्रंथ-संशोधनद्वारा व ऐतिहासिक नवीन शोधद्वारा लोकनिदर्शनास आली आहे. कलाकौशल्याची वाढ हिंदुस्थानांत प्राचीन काळीं बरीच झाली होती. खोदकाम, नकशीचे काम, सुवर्णाच्या किंवा रुप्याच्या भांड्यावर वेलबुटी काढण्याचे काम वगैरे कौशल्याचीं कामें इतकीं सुरेख व प्रशंसनीय होत होती कीं सध्यांच्या परिणत मानलेल्या सुधारणेस मार्गाल सुधारणेपुढें हातच टेंकावे लागणार ! नाना फडनविसाचे वेळीं एका कारागिरानें एक डोकीस घालण्याचा रुमाल तयार केला होता, तो रुमाल एका बारीक डबींत बसत होता असें म्हणतात. डाळेची मलमल चौहोंकडे बारीक सुताविषयीं फारच प्रसिद्ध होती. मार्गें संगमरवरी दगडाच्या मूर्ति इतक्या उत्कृष्ट खोदल्या जात होत्या कीं, मनोहरपणा, कुशलता, ठेवण इत्यादि पाहून मनुष्यानें तोंडांत बोटच घालावें. वाईतील श्रीविष्णु-रिंतील श्रीविष्णूची मूर्ति जर कांहीं वाचकांनीं अवलोकन केली असेल तर पूर्वीच्या कारागिरीची थोडी तरी कल्पना येण्यासारखी आहे. पूर्वी नौकागमनशास्त्रसुद्धां बरेंच अवगत झालें असून येथून कांहीं जहाजे इंग्लंडमध्ये नमुन्यादाखल नेली गेलीं होती. त्यावर तिकडील जहाजे बांधणाऱ्या व्यापारी मंडळानें इतकी उत्कृष्ट बांधणी परदेशांत होते, त्याविषयीं आश्चर्य दर्शवून 'जर पुढें इतकी उत्तम जहाजे हिंदुस्थानांत बांधूं लागले तर आमचा व्यापार ठार बुडणार' अशी कागाळी वरिष्ठांकडे नली होती असें म्हणतात. अर्वाचीन सुधारणेने प्राचीन सुधारणेचीं पाळेंमुळें खणलीं यांत नवल नाही. त्याविषयीं 'न्यू इंडियांत एक लेख कांहीं दिवसांपूर्वी प्रसिद्ध झाला होता.

प्राचीन कलाकौशल्याचा नमुना म्हणून पूर्वी लिहिलेल्या एका जीर्ण ग्रंथांतिल एक पानाचें छाया-चित्र दिलें आहे. त्यांतिल साध्या डोळ्यानें ४-५ ओळीसुद्धां वाचतां येणें शक्य नाही. अजूनपर्यंत इतका बारीक टाईप देखील केला गेला नाही. यावरून हें अक्षर हातानें संबंध भागवतांत लहान मोठें न येतां त्या कुशल लेखकानें कसें लिहिलें, इतकी जीर्ण झाली तरी कोक (Coke) प्रमाणें—त्याहूनसुद्धां उत्तम—अशी काळी शाई कशी तयार केली, इतका पातळ कागद लिहिण्यास कसा उपयोगांत आणला, टाक-नव्हे लिखणी—किती तरी बारीक टोकाची घेतली होती, वगैरे गोष्टींचा विचार केला असतां 'सुरोखर धन्य त्या लेखकवहाडुराची' असें म्हटल्या-

वांचून राहवत नाही. सदरहू ग्रंथाच्या पानांतलि एका ओळींत सुमारे ६२ अक्षरे बसून दोहों बाजूनीं पाव इंचाची जागा खुली असून ती सोनेरी शाईनें भरली आहे. सर्वशब्द अगदीं एकमेकांपासून सुटे असून स्पष्ट आहेत. श्लोकसमाप्ति सोनेरी शाईची एक जरा जाड अशी रेघ मारून प्रत्येक ठिकाणीं दाखविली आहे. या एका कार्डाईतक्या पानांत सुमारे पांच अध्याय संपूर्ण आहेत ही गोष्ट मध्यंतरीं तांबड्या शाईनें ' इतिश्रीभागवते अध्यायः ' असें म्हणून जरा मोठीं अक्षरे घालून लिहिलें आहे. प्रत्येक चारपांच पानांनंतर त्यांतील विषयानुरूप निरनिराळ्या रंगांत एक सुंदर चित्र काढून सदरहू ग्रंथ सचित्र केला आहे. सध्यां हा ग्रंथ अत्यंत जीर्ण झाल्यामुळे त्याची बरीच पाने किडीच्या भक्षस्थानीं पडलीं आहेत; व काहीं फाटलीं आहेत. हा जीर्ण ग्रंथ प्रस्तुत लेखकाने सर्व लोकांच्या अवलोकनाकरितां येथील भारत-इतिहास-संशोधक मंडळाच्या पुराण-वस्तु-संग्रहालयांत ठेवण्याकरितां दिला आहे. तरी एकवार आपल्या प्राचीन उच्चतम संस्कृतीविषयीं आदर व प्रेम बाळगणाऱ्या वाचकांना लेखकाची सविनय विनंति आहे कीं, त्यांनीं जाऊन हा नमुनेदार ग्रंथ पहावा. हा हस्ताक्षराचा दुर्मिळ व नमुनेदार जीर्ण ग्रंथ पाहिल्यास अर्वाचीन सुधारणेच्या राक्षसी वेगापेक्षां प्राचीन-सुधारणेचा स्थिरतेनें चाललेला ओघ काहीं बाबतींत! तरी पुढें गेला होता, असें त्यांच्या लक्षांत आल्यावांचून राहणार नाही.

क्षणभंगुरत्व.

(चालः—'असा धरि छंद')

(यज्ञोपवीतविरचित)

भाग्य कसैं हैं । सकल विश्व टकमक पाहे
यदृच्छेनें श्रेष्ठ जाहलों ।
तारांगणिचा नायक बनलों ॥
आविरत मोदें नर्भी चमकलों ।
प्रभु मी झालों । विश्वाचा नेता सजलों ॥ १ ॥
कुतूहलानें जन मज पहाती ।
अदृश्य होतां खद मानिती ॥
तारा देखुनि स्वत्व विसरती ।
मोदें वदती । लाजुनी कुणा चमचमती ॥ २ ॥
कोणी पाहुनि काव्या रचिती ।
कोणी बधुनी मनीं विरमती ॥
कोणी देखुनि प्रभूस वदती ।
धन्य तव करणी । मीन मी लीन तव चरणीं ॥ ३ ॥
तेजस्वी तो तारा नभिंचा ।
प्यारा झाला अखिल जगाचा ॥
गर्व जाहला निजरूपाचा ।
न कळे त्याला । ही असे हरीची लीला ॥ ४ ॥
मानमदाचा मारुनि मुरका ।
वदे पृथिवला "नर्भी लपू कां " ॥
" निविड तर्मी मी तुला लोटुं कां " ।
त्यास हें नं कळे । हें वैभव हरिचें सगळें ॥ ५ ॥
वदे असैं तों काळ उलटला ।
ईशकृपेचा झोला तुटला ॥
यदृच्छेनें पतन पावला ।
फत्तर झाला । जन वदती तारा तुटला ॥ ६ ॥

शुद्धी येतां खेदें वदतां ।
 गतक्षणीं मी कोठें होतां ॥
 आलों कोठें काय पाहतां ।
 न कळे मजला । कां भूल पडे चित्ताला ? ॥ ७ ॥
 धिग्धिग् दैवा आतां कळलें ।
 गर्व हराया त्वां हें केलें ॥
 हतभाग्याचे तुकडे झाले ।
 कळे मज आतां । विश्वाची ही नश्वरता ॥ ८ ॥
 नर्मी विहरतां जिथें थुंकलों ।
 त्याच धूलिकेमध्ये पडलों ॥
 मलिनतम अशा कार्या आलों ।
 हरीची लीला । ही अगाध आहे चपला ॥ ९ ॥
 वर तें विधिनें खालीं येतें ।
 खालीं येतें तें वर जातें ॥
 विश्वचक्र हें असं चालतें ।
 नैराश्य त्यजावें । कर्मयोगि आतां व्हावें ॥ १० ॥

मायभूची हांक.

[प्रतिभाप्रेमी]

अरुणोदयकाळीं । नीज कशी । येई बाळा तुजसी ॥ ध्रुव ॥
कुमार दुसरे हे । खेळूनी । विश्वाच्या उद्यानीं ॥
पुष्ट किती झाले । उत्साहें । नटुनी डुलले, पाहे ॥
उघडूनियां डोळे । उद्योगें । लाग त्यांच्या मार्गें ॥
गगनांगणें तारे । चंद्र जसा । पकडे लवकर तैसा ॥
शिव शिव त्यांना रे । प्रथम खरें । नंतर पुढती बा रे ॥
जा तूं सर्वांच्या । धीरानें । सौख्यरसाच्या पानें ॥
होशिल अतितर तूं । सुदृढ खरा । न टिके यांचा तोरा ॥
डाव तुझा हुकला । गतकार्णीं । म्हणुनी वाटत असली ॥
भीति तुला कसली । विश्वासें । सांगत मी तुज ऐसें ॥
खोटी खोटी ती । तेजाळा । उठि रे उठि तूं बाळा ॥ १ ॥
पंजरवासि पुरा । सिंहाचा । छावा असतां अरिचा ॥
पगडा त्यावरती । पूर्णपणें । बसुनी लाजिरवाणें ॥
जीवित कंठितसे । अभिमाना । विसरूनियां स्वैरपणा ॥
द्वार जरी उघडें । सळ्यांचें । राहे त्याच्या पुढचें ॥
कर्मगती फिरली । दुर्बुद्धि । त्याची मुक्ती रोधी ॥
तशीच अनुचित ती । तुज आली । झोंप कशी या कार्णीं ? ॥
लोप कसा झाला । वीर्याचा । ध्रुव पूर्वजकीर्तीचा
शांति कशी आली । तेजाला । अपूर्व चैतन्याला ॥
कितीक शतकें ही । परसेवा । जाच करी मज देवा ॥
सोडवि मज वीरा । तेजाळा । उठि रे उठि तूं बाळा ॥
अरुणो ० २ ॥

पुस्तकपरीक्षण.

—०:०:०—

इंग्लंडचा इतिहास: लेखक:-गोविंद अनंत मोडक, बी. ए.

‘ मुलांचा महाराष्ट्र ’ याचें मागच्या अंकांत परीक्षण केल्यानंतर त्याच ग्रंथकाराच्या दुसऱ्या पुस्तकाचें परीक्षण करण्याचा इतक्या लौकर प्रसंग आला याबद्दल आम्हांस अत्यंत संतोष वाटतो. परंतु ‘ महाराष्ट्रा ’ पुढें ‘ इंग्लंड ’ अगदींच फिकें आहे असें वाटतें. त्याचेंहि कारण थोडा काळावधि हेंच होय.

इंग्लंडवर सृष्टिदेवतेची हिंदुस्थानापेक्षां फार निराळ्या रीतीनें कृपादृष्टि आहे. सुधारलेल्या जगाच्या अगदीं मध्यावर इंग्लंड वसलें असल्यानें इतर जगाशीं व्यापार करणें इंग्लंडला सर्वांत जास्त सोपें झालें. बेट असल्यानें युरोप-खंडापासून तें अलग आहे. आरमार तेवढें समर्थ असलें म्हणजे लढाईच्या वेळीं परशत्रूच्या स्वाऱ्या व्हावयाच्या नाहींत, व शांततेच्या काळांत व्यापार वाढविण्याला पूर्ण मुभा. किनारा इतका दंतुर कीं उत्तम बंदरें हवीं तितकीं. जमीन साधारणतः नापीक असल्यानें समुद्रावर मासे धरावयाला जाण्याच्या निमित्तानें लोकें उत्तम दर्यावर्दी बनण्याची सोय झाली. वर्षभर शिमशिम पाऊस पडावा व त्यामुळे नद्यांना पूर तर सहसा येऊं नये व पाण्याचा तुटवडाहि भासूं नये; अशा संध व जलपूर्ण नद्या म्हणजे मालाची ने आण करण्याचें उत्तम साधन. मोठे मोठे डोंगर नाहींत व घनदाट अरण्येही नाहींत, यामुळे जंगली जनावरांचा त्रास नाहीं. नाहीं म्हणावयाला बेटांत कांहीं लांडगे होते, परंतु त्यांचा निःपात करितां आला. हवा समशीतोष्ण त्यामुळे लोकांना थंड देशांतल्याप्रमाणें अगदीं कोठें तरी स्वस्थ पडून राहावयाला नको किंवा ऊष्ण देशांतल्याप्रमाणें जरा कांहीं केलें कीं हुश्रुश्रु करित पडण्याइतका थकवाही यावयाला नको. सोने व रुपें यांच्या खाणी नाहींत म्हणून प्रथम प्रथम इंग्लंडच्या लोकांना स्वतःच्या बेटाचा मोठा राग आला असेल व लाज वाटली असेल. पण वाफेचा अंमल उद्योगधंद्यांत सुरू झाल्यावर कोळसा व लोखंड हींच ‘ अमूल्य संपत्ती ’च्या सदरांत पडूं लागलीं.

इतिहासाच्या आरंभीं अनेक स्वाऱ्या या बेटावर झाल्या. मूळचे रहिवासी पश्चिमेकडे हटावे व नवीन स्वारी करणाऱ्या लोकांनीं पूर्वेच्या बाजूला बसती करावी. मूळचे रहिवासी जे आयबेरियन त्यांना सेल्ट लोकांनीं नामशेष

केले. सेल्टांवर रोमन लोकांचा विख्यात सेनापति जो जूलिअस सीझर त्याने आपला अंमल बसाविला. पशुतुल्य सेल्टांना आपल्या कला, आपले कायदे, आपला धर्म यांची ओळख करून देऊन त्यांच्यांत थोडीं माणुसकीचीं चिन्हे रोमनांनीं आणिलीं. ऐषआराम वाढून रोमन लोकांची अवनति झाली व जर्मनींतून रानटी लोकांच्या टोळधाडी आल्या त्यांपुढें रोमचीच तिरपीट उडाल्यावर ब्रिटनची दुःस्थिति काय सांगावयाची आहे ? जूट्, अँगल, व सॅक्सन यांनीं ब्रिटनवर एकसारख्या स्वाऱ्या करून जिकडे तिकडे दंगल माजवून दिली, पण सर्वांनीं मुलांबाळांसह तेथेंच वस्ती केली. अँगल लोकांवरून बेटाचें नांव इंग्लंड व बेटांत राहणाऱ्या लोकांचें नांव इंग्लिश असें पडलें. इंग्लंडमध्ये ख्रिस्ती धर्माची स्थापना झाल्यावर एकमेकाशीं भांडत बसणाऱ्या या सर्व लोकांत एक प्रकारचें ऐक्य उत्पन्न झालें. अशी जरा स्थिरस्थावर होते न होते इतक्यांत डेन लोकांच्या स्वाऱ्या सुरू झाल्या, त्यांचा प्रतिकार करून प्रख्यात आल्फ्रेडनें राज्याची सुव्यवस्था लाविली. आल्फ्रेडनंतर आठ इंग्लिश राजांनीं राज्य केले. शेवटीं डेन लोकांची इंग्लिशांनीं कत्तल केल्यामुळे डेन्मार्कच्या राजानें मोठें सैन्य घेऊन इंग्लंडवर स्वारी केली. कांहीं देशद्रोही सरदार शत्रूला मिळाल्यानें इंग्लिश राजाचा पराभव झाला. डॅनिश राजांतला तोंडपुजा सरदारांना फजीत करणारा कॅन्यूट हा सर्वांत प्रसिद्ध होय. त्यानें आपली कदर सर्वांवर बसवून शांतता, सुव्यवस्था व चोख न्याय यांचा फायदा देशाला करून दिला.

इंग्लंडला राष्ट्र बनविणारी, शेवटची स्वारी नार्मन लोकांचा मुख्य जो विल्यम त्याची झाली. जेता विल्यम या नांवानें तो इतिहासांत प्रसिद्ध आहे. त्यानें इंग्लंडच्या शेवटच्या राजाचा पूर्ण पराभव केला व इंग्लंडचा तो स्वतः राजा झाल्यावर आपल्या सर्व शत्रूंचीं त्यानें पाळेंमुळें खणून टाकिलीं. इंग्लंडच्या राजकीय व सामाजिक संस्थांना त्यानें कायमचें एक विशिष्ट वळग लावून दिलें. सरंजामी पद्धत त्यानें इंग्लंडमध्ये रुजविली. जमीनीवर मालकी राजाची; त्यानें मोठ्या सरदारांना मोठमोठ्या जहागिरी तोडून द्यावयाच्या; मोठ्या सरदारांनीं किरकोळ सरदारांना व यांनीं गुलामवजा कुळांना जमीनी करावयाला द्यावयाच्या. जमीनीचा वसूल पूर्ण न देतां प्रत्येकाला आपल्यावरच्या वरिष्ठासाठीं लढावयास तयार असावें लागे. राजानें मोठ्या सरदारांना, मोठ्या सरदारांनीं किरकोळ सरदारांना, किरकोळ सरदारांनीं कुळांना, बोलवा-

वयाचें व अशा रीतीने राजासाठी लढण्याला मोठी फौज जमा होई. या व्यवस्थेत मुख्य भय होतें तें या गोष्टीचें की, कुळांना किरकोळ सरदारांशीं मिळून मोठ्या सरदारांशीं किंवा सर्वांनीं मिळून राजाशीं युद्ध करण्याला सवड होती. विल्यमसारखा कर्तबगार राजा होता तोंपर्यंत कोणाला गडबड करितां आली नाहीं, परंतु पुढील चार शतकांत इंग्लंडला यादवीचे भयंकर परिणाम सोसावे लागले.

सरदारांना भांडाभांडीशिवाय सरा उद्योगच नाहींसा झाला. आपसांतील भांडगें बंद करण्यासाठीं इंग्लिश राजांनीं जी युक्ति शोधून काढिली ती दुरात्म्यांना शोभेल अशीच होती. स्काटलंड व वेल्स यांचें स्वातंत्र्य हरण करण्याचा उद्योग एडवर्ड १ ने (१२७२-१३०७) आरंभला. वेल्समध्ये त्याचा अधम प्रयत्न सिद्धीस गेला, परंतु स्काटलंडने त्याचें मरण आधीं पाहिलें. अन्याय व क्रौर्य यांस मदत करणाऱ्या इंग्लिश राष्ट्राला प्रायश्चित्त चांगलेंच मिळालें. स्कॉटिश लोकांनीं बेनॉकबर्न येथें इंग्लिश सैन्याचा धुव्वा उडवून तें स्थान स्वतंत्रतेचें पवित्र क्रीडामंदिर करून ठेविलें. भयंकर दुष्काळ व सांथी यांनीं देशावर आपली कृष्ण छाया पसरून दिली. लुटालूट व रक्तपात यांचा सुकाळ झाला. एडवर्ड २ च्या प्रत्यक्ष बायकोने फ्रेंच सैन्याच्या मदतीने आपल्या नवऱ्याला कैदेत टाकिलें व कांहीं दिवसांनंतर त्याचा भयंकर रीतीने खून केला. स्काटलंड व वेल्स यांविरुद्ध केलेलीं पापें कमी नव्हतीं म्हणूनच कीं काय, एडवर्ड ३ ने फ्रान्सच्या गादीवर आपला खोटा हक्क सांगून शंभर वर्षांचें युद्ध उपस्थित केलें. पुष्कळ जय इंग्लिशांनीं मिळविले पण शेवटीं एक शहर तेवढें त्यांच्या हातीं राहिलें. जोन ऑफ आर्क या शेतकऱ्याच्या मुलीने तिला साक्षात्कार झाल्यावरून फ्रेंच सैन्याचें पुढारीपण स्वीकारिलें व इंग्लिशांचा पराभव करितां येतो हें आपल्या देशबांधवांना शिकविलें, ती जेव्हां इंग्लिशांच्या हातांत सांपडली तेव्हां तिला जिवंत जाळण्यांत आलें. इतकीं वर्षे युद्धाला चटावलेल्या सरदारांना एकभेकांचे गळे कापण्याशिवाय कशाची गोडी लागूं नये हें साहजिकच होतें. येथून यादवीला रंग चढला तो कांहीं अवर्णनीय आहे. पुष्कळसे खून व सडकून रक्तपात झाल्यानंतर ३० वर्षांचें हें ' गुलाबी युद्ध ' संपलें. (१४८५).

येथून नवीन मनूला आरंभ झाला असें समजण्यांत येतें. १४५३ त तुर्कींनीं कॉन्स्टान्टिनोपल घेतलें त्याचे दोन विश्वव्यापी परिणाम झाले. प्राचीन विद्यांची

माहिती तोंपर्यंत युरोपांतील फार थोड्या लोकांना होती. पण आता तेथील पंडित सर्व ग्रीक पुस्तकें घेऊन युरोपभर पसरले. शाळा, कॉलेजें व विश्वविद्यालये यांची वाढ होऊं लागली व एकंदर जनसमाज जास्तजास्त ज्ञानसंपन्न होऊं लागला. दुसरा परिणाम म्हणजे असा की, व्यापाराचें नाकें तुर्कांच्या हातांत गेल्यानें आशिया व युरोप यांच्यामधील व्यापाराला अडथळा होऊं लागला तो दूर व्हावा म्हणून साहसी दर्यावर्दी लोकांनीं हिंदुस्थानला जलमार्ग शोधून काढण्यासाठीं लांबलांबच्या सफरी अंगावर घेतल्या. १४९२ त कोलंबसला अमेरिकेचा शोध लागला. १४९७ त गामानें केप आफ गुडहोपला वळसा घालून हिंदुस्थानच्या किनाऱ्यावर आपलें जहाज नांगरिलें. या शोधांनीं 'दर्या हा वैभवशाली भविष्यकालचा मार्ग' केला. या दोन गोष्टींबरोबरच इतर शोध लागले तेहि अत्यंत महत्त्वाचे होत. छात्रांच्या कला अस्तित्वांत येऊन ज्ञानप्रसार सुलभ झाला. तोफांच्या दारूचा शोध लागून लढाईचें व समाजाचें पोर स्थित्यंतर होऊन गेलें. सरदार व सामान्य लोक यांच्यावरून एकच वरवंटा फिरणें शक्य होऊन युद्ध म्हणजे सरदारांचा व स्वारांचा करमणुकीचा खेळ ही स्थिति राहिली नाही. या दारूचा उपयोग 'रानटी' लोकांच्या निःपाताचें महत्कार्य करण्याच्या कार्मींही झाला.

ग्रीक विद्येच्या पुनरुज्जीवनानें पोपच्या सत्तेचा पाया ढांसळला. सर्वज्ञतेचा मक्ता पोपकडे ठेवण्यास लोक नाखुष झाले. 'पाप केलेंस, प्रायश्चित्तविधीचे इतके पैसे टाक की देवाजवळ अस्मादिक रद्दबद्दी करतील' ही भाषा कानाला कशीशीच लागू लागली. मूळ बायबलाचें निरनिराळ्या भाषांत भाषांतर होऊन प्रत्येकाच्या विवेकबुद्धीला खिस्तवचनाचा अर्थ लावण्यास अवसर मिळाला. इतर देशांतून ल्यूथर, कॅल्विन, झिंमल वगैरे उदात्त शीलाच्या महत्त्वांच्या हातांत या नवीन चळवळीचीं सूत्रें होती. पण इंग्लंडमध्ये राजाला एक बायको टाकून दुसरीशीं लग्न लावण्याची हुक्मी आल्यावरून पोपशीं भांडण उद्भवलें. फिशर व मोर यांसारख्या सच्छील विद्वानांना फांशी देण्याची ही सुधारणा होती. प्रोटेस्टंटाना पाखंडी म्हणून हेन्रीनें जिवंत जाळावयाचें व कॅथॉलिकांना राजद्रोही म्हणून भराभर फांसावर लटकवून घावयाचें असा स्तुत्य क्रम मरेपर्यंत चालविला. या सगळ्या कर्मकटकटींतून शेवटीं एक तुऱ्का प्रोटेस्टंट पंथ इंग्लंडमध्ये स्थापित झाला.

यानंतर लोकसत्ता व राजसत्ता यांच्या भांडणाला तोंड लागलें. हें भांडण साधारणपणें जॉनच्या (११९९-१२१६) कारकीर्दीपासून सुरूं झालें होतें. जेव्हा

विल्यमचा थोरला मुलगा विल्यम २ यानें अनेक अन्यायाचीं कृत्यें करून लोकांना वीट आणिला. अशा अन्यायाचीं कृत्यें बंद करणारी सनद जेत्या विल्यमचा दुसरा मुलगा हेन्री १ याला आपला वडील भाऊ राबर्ट याला बाजूला सारून गादीवर टिकाव धरून राहावयाचें असल्यामुळें धावी लागली. जानन प्रजेला छळावयास सुरवात केल्याबरोबर पूर्वीच्या सनदेनें धीट झालेल्या प्रजेनें त्याला 'मोठी सनद' घावयास भाग पाडिलें. कायद्याप्रमाणें चौकशी झाल्याशिवाय अटक नसावी, लांचाशिवाय व विलंबाशिवाय न्याय मिळावा, लोकसभेच्या संमतीशिवाय कर लादण्यांत येऊं नयेत, हे तीन प्रजेचे जन्मसिद्ध हक्क मानण्यांत येऊन त्यांच्याशीं कोणालाही ढवळाढवळ करणें अशक्य झालें. या नियमाप्रमाणें बाह्यतः तरी वर्तन न करण्याची छाती कोणाचीहि नव्हती. जानच्या मुलाच्याच कारकीर्दींत पार्लमेंटचा उदय होऊन राजाचा कारभार नियंत्रित झाला. युद्धें चालविण्यासाठीं पैसा पाहिजे होता म्हणून एडवर्ड १ ला पार्लमेंटला आणखी हक्क घात्रे लागले. पुढें शंभर वर्षांचें युद्ध व गुलाबी यादवी यांच्या धांगडधिंग्यांत गरीब बिचाऱ्या पार्लमेंटकडे कोणाचें लक्ष जाणें शक्य नव्हतें. हीं युद्धें संपलीं तेव्हां बहुतेक सरदारांचीं घराणीं नामशेष होऊन गेल्यानें व एकंदर जनतेला कांहीं कां करीनात, पण देशांत शांतता राखतील असे राजे पाहिजे. असल्यानें ट्यूडर घराण्यांतील राजांना स्वेच्छ वागण्याला संधि मिळाली. तरी पण हे ट्यूडर राजे कावेबाज असल्यामुळें त्यांचा पहिला उद्योग हा असे कीं ताटाखालचें मांजर होऊन राहणारी पार्लमेंट आधीं जमवून आणावयाची; व नंतर तिच्याकडून आपल्या अपकृत्यांवर कायदेशीरपणाचा छाप मिळवावयाचा. तरीसुद्धां एकंदर राज्यांत सुव्यवस्था स्थापित झाली, उद्योगधंदे वाढले, स्पॅनिश आरमाराचा मोड होऊन इंग्लंडला परशत्रूपासून भय राहिलें नाहीं, प्रोटेस्टंट पंथाची स्थापना होऊन धार्मिक भांडणाची कड लागली तेव्हां एलिझबेथच्या म्हणण्याला मान तुडविण्यांत पार्लमेंट कसूर करूं लागली. पण एलिझबेथनंतर स्टुअर्ट घराण्याचे जे राजे झाले त्यांना तारतम्याची बाजू अगदीं कमी होती. कालाचें माहात्म्य त्यांना ओळखतां आलें नाहीं. 'ईश्वरानें मला राजा केलें व मी कायदे करणार' हें मूर्खपंडित जेम्सनें तत्व शोधून काढिलें. फू म्हणतां उडून जाण्यासारखी आपली स्थिति, तर ट्यूडर घराण्यांतील कर्तबगार एलि. झबेथला सुखानें राहूं न देणारी पार्लमेंट आपल्याला काय दाद देणार याचा त्यानें विचार केला नाहीं. हे विक्षिप्त तत्त्व उराशीं बाळगिल्यामुळें चार्ल्स

१ ला युद्धांत हार स्वाल्यावर मांगांच्या कुऱ्हाडिनें आपली मान तोडून घ्यावी लागली. यानंतर लोकसत्ताक म्हणून एक राज्य स्थापिलें, पण पार्लमेंटच्या सैन्याचें पुढारीपण 'क्रूराक्रूरतर' व ढोंग्यांचा राजा अशा क्रॉमवेलकडे होतें. तेव्हां लोकसत्ता म्हणजे निव्वळ फार्स व्हावयाचा हें जवळ जवळ ठरल्यासारखेंच होतें. ज्यानें पार्लमेंटचे हक्क बुडविले म्हणून राजाचा वध केला, त्यानेंच निर्लज्जपणें पार्लमेंट उधळून लाविली. धार्मिकतेचा आव घालणाऱ्या या नराधमानें आयर्लंडांत शरण आलेल्यांची कत्तल करण्याची क्षिति वाळगिली नाहीं. शेवटीं त्याच्या बेलगामी सत्तेचा लोकांना इतका वीट आला कीं तो मरतो केव्हां व चार्लस २ हा राजा आपल्याला मिळतो केव्हां, असें त्यांना होऊन गेलें.

एवढा कथाभाग रा. मोडकांच्या पुस्तकांत आला आहे. त्यांची व आमचीं मते पुढील भिन्न आहेत, हें आम्हीं वर दिलेला सारांश व रा. मोडकांचें पुस्तक चाळून पहाणारास सहज दिसेल. इंग्लंडचा इतिहास लिहावयाचा म्हणजे इंग्लिश ग्रंथकारांची 'वचनें प्रमाणें' मानावयाची जरूरच आहे असें नाहीं. स्कॉटलंड, वेल्स, आयर्लंड व फ्रान्स यांना पादाक्रांत करण्याची इच्छा ही केव्हांही आसुरीच ठरविली पाहिजे. सोळाव्या शतकाच्या आरंभीं नवीन जी धार्मिक चळवळ सुरू झाली, तिच्यावरून इंग्रजांना धर्माचें मोठेंसें प्रेम नाहीं हेंच अनुमान काढिलें पाहिजे. क्रूरपणाची व लबाडीचीं कृत्ये केलीं तर क्रॉमवेलची 'दया' येऊन त्याला दोषमुक्त ठरविण्याची खटपट करण्याचें काम इतिहासकाराचें नव्हे हें लक्षांत ठेविलें पाहिजे.

तरी पण शाळेंत क्रमिक पुस्तक म्हणून लावण्यास योग्य अशा रीतीनें पुस्तकाची रचना रा. मोडकांनीं केली आहे. इतिहास रजांच्या कारकीर्दीप्रमाणें लिहिण्याची पद्धति अगदींच त्याज्य होय. केवळ कालानुक्रमें इतिहास न लिहितां विषयवार इतिहास लिहिला पाहिजे. पुस्तकाच्या विषयप्रवेशांत इंग्लंडच्या इतिहासाचें महत्त्व वर्णून तो जाणण्याची उत्कंठा मुलांत उत्पन्न केली आहे. आपण शिकणार तो विषय रुक्ष आहे अशी केव्हांही मुलाची समजूत होऊं न देण्याची खबरदारी घेतली पाहिजे. इंग्लंडवर शेवटची नार्मन स्वारी झाल्यानंतर मध्ययुगाचा शेवट होईपर्यंत 'इंग्लंडचें राष्ट्र कसें झालें,' 'धर्मयुद्धें' 'पार्लमेंटचा उदय' 'शतसांवत्सरिक युद्ध' 'गुलाबी युद्ध' असे विभाग साधारणपणें कल्पून वृत्तांताची मांडणी केली आहे. यांत अनवश्यक बाबी आणखी गाळून मुलांच्या भावना उद्दीपित करितील अशा मनोरंजक गोष्टी जास्त आणण्याची आम्ही रा. मोडकांना सूचना करितों. इतिहास हा आजच्या काळाकडून पाठीमागें गेला पाहिजे हें तत्त्व मान्य केलें म्हणजे प्राचीन काळाचा विस्तार कमी असेल तितका चांगला हें ओघानेंच प्राप्त आहे. 'नवीन युगास आरंभ' हें प्रकरण स्वतंत्र केलें आहे हें

विषयाच्या महत्वाच्या दृष्टीने व आधुनिक काळाच्या इतिहासाची प्रस्तावना या दृष्टीने योग्य आहे. यानंतर धार्मिक सुधारणा व प्रोटिस्टंट पंथाची स्थापना, इंग्लंडच्या 'मोठेपणा'ची पूर्वचिन्हे, राजसत्ता अनियंत्रित की नियंत्रित असावी हा वादग्रस्त प्रश्न सोडविण्यासाठी झालेला कलह, कॉमवेलचा राजकारभार या मथळ्याखाली १४८५ ते १६६० पर्यंतचा वृत्तांत वांटून दिला आहे. इतिहास लिहिण्याची व शिकविण्याची हीच योग्य रीत होय. अगदी लहान मुलांना गोष्टी व आख्यायिका एवढ्याच माहित असाव्या, पण त्यानंतर प्रत्येक काळाचा ओघ कसा वहात होता, कारणापासून कार्य कसे झाले यावर भर राहिल अशा रीतीने इतिहासातील निरनिराळ्या प्रसंगांची जुळणी केली पाहिजे. ही दृष्टि रा. मोडकांनी ठेविली आहे.

इतिहास हे उदाहरणांनी सोपे केलेले नीतिशास्त्र करण्याचा मात्र रा. मोडकांनी केला आहे त्यापेक्षा जास्त प्रयत्न केला पाहिजे. कर्तव्यरत आयुष्याचा नमुना म्हणजे थोर आल्फ्रेड, वीरकृत्यांचे आयुष्य म्हणजे जेता विल्यम, कन्यूटने केलेली लाळघोट्या सरदारांची फजीती, राबर्ट ब्रूयचा दीर्घोग्रंग, एलिझबेथच्या कारकीर्दीत स्पॅनिश आरमाराशी झगडतांना आपापसांतले वैर-भाव विसरून सर्व पंथांनी दाखविलेली राष्ट्रप्रेमाची एकजूट, पिप, हॅम्पेड इत्यादि लोकसत्तावाद्यांचे उदात्त धैर्य यांविषयी कितीतरी जास्त लिहिले पाहिजे. इतिहास स्फूर्तिदायक झाला नाही तर त्याचा उपयोग काय ? इंग्लिशांच्या इतिहासापासून मुख्य आपल्याला शिकावयाचे ते राष्ट्रप्रेम, देशावर अपरंपार जिवाळ्याची भक्ति. बेकेटचा खून कसा झाला, जॉनने कायकाय पाजीपणा केला, धर्मसुधारणेची कशीकशी नकल झाली, एकमेकांना जिवंत जाळावयाला लावण्यास कोणते क्षुद्र मतभेद कारण होते, या कटकटी एकेका वाक्यांत आटपल्या तरी त्याला कोणाची हरकत येणार नाही. पण राष्ट्रप्रेम जागृत करणारे प्रसंग ग्रंथभर वर्णावयाला पाहिजेत.

हे ज्या गोष्टी प्रत्येकालाच करिता येतील असे नाही त्या गोष्टींबद्दल झाले. ज्या गोष्टी प्रत्येकाने केल्याच पाहिजेत त्यासंबंधाने रा. मोडक यांनी आपले कर्तव्य मागील पुस्तकाप्रमाणेच उत्तम रीतीने पार पाडिले आहे. पुस्तकाची भाषा सोपी व चटकदार आहे. प्रस्तावनेत पुस्तकाला आधार घेतलेल्या पुस्तकांची व शेवटी मनोरंजक वाचनीय पुस्तकांची यादी दिली आहे. सनावळी शेवटी एके ठिकाणी दिली आहे ती प्रत्येक विद्यार्थ्याने पाठ करून नेहमी डोक्यापुढे ठेविली पाहिजे. पुस्तकांत अशुद्धे फारशी नाहीत; चुकून कित्येक ठिकाणी उगीच उद्गारचिन्हे पडली आहेत ती पुढील आवृत्तीत राहू नयेत. सूचि दिली नाही ती पुढील भाग लिहिते वेळी देवही भागांची मिळून देण्यास चुकू नये.

रा. प. सबनीस.

Short-sight or Myopia.

Myopic persons are unable to distinguish clearly distant objects, and they have to get very close to the objects which they wish to look at. This is a trouble which, if neglected, is liable to develop and become more serious; one eye will have to do all the work while the powers of the other will decay through lack of exercise.

You will find our work *Dependable* and charges *Moderate*.

V. K. ABHYANKAR & Co.,
Leading Opticians of Poona,
Budhwar Chowk, Poona City.

Notice to Contributors.

The Magazine invites contributions from all past and present students and well-wishers of the Mandali. All contributions should be written legibly on only one side of the paper.

The Editor does not undertake to return rejected contributions, unless an addressed and stamped envelope is sent with them.

Rates of Subscription.

	per annum.
New Poona College and N. M. Vidyalaya	
Students... ..	0-12-0
Outsiders and past students of the New Poona College and the Nutan Marathi Vidyalaya	1- 0-0
Single Copy	0- 8-0

All communications should be addressed to the Editor.

Rates of Advertisement.

Rs. 8 per page	(Single Insertion).
Rs. 5 per half page
Rs. 3 per one-fourth page

CONTENTS.

	PAGES.
Editorial Notes	... i-vii
Editorial Touchstone	... viii
Indian Materialism : by Mr. D. G. Londhe B. A. (Hons.)...	1-8
Gymkhana Notes	... 9-12
N. M. Vidyalaya High School	... 13-14
N. M. Vidyalaya Vernacular School	... 15-16
Haribhai Devkarna High School, Sholapur	... 17-18
Contributions to the Permanent Funds of the Shikshana Prasarak Mandali, Poona.	... 19
Results of Examinations (i) B. A. (ii) I. E. (iii) School-leaving	... 20-24
वेडीं गाणीं : ले. ग. ना. कामत.	... १-२
प्रेमलता : ले. कुमारयशोद.	... ३-४
कौमुदी विवार : ले. शांताबाई भिडे.	... ५
कै. घाटे यांच्या कवितेशीं परिचय : ले. पां. स. साने.	... ६-१६
स्वातंत्र्याचा जयजयकार : ले. कुमारयशोद.	... १७-२१
मातृस्तोत्रम् : ले. गं. ना. परांजपे.	... २२
पुस्तकपरीक्षण	
(i) इंग्लंडचा इतिहास : रा. प. सबनीस.	... २३-४३
(ii) जबाबदार राजपद्धति : रा. प. सबनीस.	... ४४
स्टूडंटस् स्टोअर्सचा द्वितीय वार्षिक अहवाल.	... ४५-४८

शालोपयोगी ग्रंथसंग्रह, पुणे.

शाळा व कॉलेजमधील जुनीं पुस्तके जमवून दरसाल पन्नास साठ गरीब होतकरू विद्यार्थ्यांना तीन चारशें रुपयेपर्यंत पुस्तकरूपानें ग्रंथसंग्रहामार्फत मदत होते. थोरांचे उत्तम अभिप्राय. पुस्तके, वर्गण्या, देणग्या, फर्निचर अगर स्वयंसेवा इत्यादि प्रकारें मदतीची संस्थेला जरूरी आहे.

सदांशिवपेठ,
पर्वती रस्ता.

व्यवस्थापक.

MANOHARPANT ABHYANKAR & Co.

—:O:—

**FURNITURE MAKERS AND
CONTRACTORS.**

306, SHUKRAWAR PETH, POONA CITY.

Special Dealers in School Furniture,
Chairs, Tables, Desks, Book-Cupboards.

The New Poona College Magazine.

Let all the ends thou aim'st at be thy country's,
Thy God's, and truth's.

—*Shakespeare.*

Vol. VI.]

September 1921.

[No. 1.

EDITORIAL NOTES.

—•••••

THE Senate have not been as serious as might have been expected in their deliberations on urgent reforms needed in our system of education. From the 29th March 1920 to the 25th January 1921 the Committee appointed by them met only for 22 hours, the members remaining present by turns on the days of meeting so that it appears that there never was a full committee. Out of thirty members one, Sir N. G. Chandavarkar has not signed the report as he was not able to attend most of the meetings, and as many as eleven have written separate minutes. The result of the deliberations of the Committee is embodied in *five* pages, and they have indulged in drawing what they regarded as pretty designs without caring whether the materials were forthcoming. This is not the way of practical reformers.

The Senate following the report of the Committee have proposed to create a central Board for prescribing curricula, conducting examinations, appointing inspecting officers, inspecting and recognising Intermediate Colleges and Schools, defining the qualifications and the minimum salaries of teachers and the framing of rules for the distribution of grants. The Board is to consist of twenty members six of whom are to be government people, seven are to be chosen by the

University, and the rest are to be elected (2 by the non-official members of the Legislative Council, 2 elected by the Principals and Professors of Intermediate Colleges from amongst themselves, 2 elected by Head Masters of secondary Schools from amongst themselves and one lady chosen by the Heads of Girls' Schools and Heads and members of the Staff of Girls' Colleges). The Board will be fairly representative, and will be helpful towards the Schools and Colleges being conducted on the same well thought-out lines.

The scheme of Intermediate Colleges is the one that has provoked the greatest controversy. The figures worked out for their establishment and maintenance are stupendous as those as in the budget of Great Britain. It was therefore refreshing to find that at least men like Mr. Natrajan have condemned Intermediate Colleges outright. There are not more than half a dozen schools in the Presidency which would find it possible to provide Intermediate Education ; and Intermediate Colleges are not likely to spring up as the wishes of the Committee or the Senate. Under these circumstances the scheme must be summarily rejected as curtailing the opportunities of education at present available not in respect of isolated individual students but in respect of whole classes.

The Senate have been grossly unfair to the Vernaculars. At this time of the day they have persisted in thinking that educational progress was in danger if the Vernaculars were made the medium of Examination in the Intermediate College stage. What we want is the *knowledge* of the West and not English. The Vernacular medium is admittedly more useful for imparting that knowledge. *Therefore* the Vernaculars it is that we must care for. It will be more than enough if our students can understand and can speak English as *indifferently* as an Englishman can do French.

It is hopeful that the Senate are anxious to be democratised. But the wheels of Government are slow to move. A representation was made to Government on the 15th February

1918 that the Universities Act be so amended that the Senate should consist of 25 representatives of the staffs of Colleges, 5 of Registered Schools, 20 of Registered Graduates, 10 of Faculties and 10 of public bodies besides 30 Government nominees. But nothing seems as yet to have been done.

* * *

Prof. Shah has started his M. A. classes in the Theory of Functions and the Theory of Numbers. This is probably the first instance of regular instruction being given to M. A. students in Mathematics at any College under the new scheme.

* * *

We heartily congratulate Prof. Karmarkar on his thesis on the Bhashyas having executed its commission of bringing him a Ph. D. of the Oriental University, Washington. Henceforward these pages will refer to Dr. Karmarkar.

* * *

Prof. V. P. Patwardhan, M. A. has been taken on probation as a lifemember. He has an excellent University career having been a Pralhad Sitaram Scholar at the B. A. and a Telang Medalist at the M. A. in Philosophy. He has been entrusted with work in Philosophy with the B.A. classes and Composition with the Intermediate and F. Y. classes. His 'philosophy' has not fortunately killed his activity, and we hope that at the end of the probationary period he will become one of our most active colleagues.

* * *

The B. A. results have been splendid. 43 out of 54 passed, two getting a first and twelve getting a second class. The College absolutely stands first in the University in the matter of Sanskrit Honours. The Intermediate results though good enough were inferior; 38 out of 60 passed, 5 getting a second class.

Messrs. S. A. Shukla and V. V. Dixit have been appointed Fellows.

* * *

The Marathi Course for the B. A. has been most quixotically arranged as will be judged from the fact that the authorities have found only two poets in the Marathi language—Vaman and Moropant, have made clear their ignorance as to how periods in literature are marked out, and have prescribed a number of literary masterpieces, such as Himmatbahadar and Yamunaparyatana!

* * *

The building plans of the College have been returned by Government with a number of suggestions. Revised plans are being proceeded with.

* * *

It will be a happy piece of news that Mr. D. P. Joshi of our College who had taken a leading part in the organisation of Boy Scouts was selected by the Head Quarters Council to go to England to return an adept in Scoutcraft. His was a just claim justly considered. He realised the possibilities of the Boy Scout movement in the training of worthy citizens and carried on his work intrepidly in the teeth of all difficulties erected by apathy and hostility.

We hope that our young friends will follow his example. The energy that is sunk in the Boy Scout movement is like capital invested in the most profitable of concerns. It will in course of time yield a rich harvest of patriotic, self-reliant citizens—men who will conquer all difficulties. Its success will be the basis of India's regeneration. If all our activities are being famished, it is because they lack the nourishment of *conscientiousness*. We are certain that teachers, doctors, merchants, lawyers, politicians who in their boyhood have passed through the Boy Scout training will not fail to raise the name of India high in their respective departments.

* * *

It is distressing to find that the College Republic is not in as high a state of efficiency as we have a right to

expect. The Debates have dealt with trifles ; the Magazine articles have neither been large in number nor very excellent in quality ; there has been no healthy competition among different classes in the selection of its officers ; the playground is not crowded. It is not thus that young men ought to prepare themselves for their stations in life. Whatever the political future of India may be, the value of discipline, of close application, of healthy minds and bodies, of devotion to work, of the service of one's fellowmen will not be lessened. Hardly anything can be gained by despising oneself. It will be time enough to rend the air with wailings when at least a decent proportion of the available opportunities has been utilised and exhausted.

* * *

The accomplished institution of Inter-Collegiate sports with their glittering trophies is one of the best things that could have been done. This builds the spirit of a sportsman, and rouses students to stir themselves at least for a month or a fortnight. In order that the object may really be achieved the competitors must practise all the year round.

Our College maintained its prestige. Messrs. S. V. Damle and Patkar won medals and champion cups for wrestling, and Mr. Aurangabadkar, a medal and champion cup for running the mile race. A number of others secured medals, and on the whole our College stood second only to the Agricultural College.

* * *

One of the best of gymnasiums in Poona has been built by our Mandali near our present College building. It has been equipped with most of the apparatus necessary for gymnastic exercises. Only the attendance must be not in drops but in streams.

The playground also is under the instruments of the engineer. It has been levelled, and the rains have covered it with an expanse of verdure. The cricket pitch has been

laid, and the *Atyapatya* and *Khokho* plots will soon be ready. At present it is merely a foot ball and *Vitidandu* season. When the grounds are thoroughly ready, we hope to see all School and College students going there and doing a little horseplay every day without fail.

* * *

A Philosophical Association has recently been formed. It works under the guidance of the Professors in Philosophy in general and of Prof. Dandekar in particular. Prof. N. G. Damle of the Fergusson College was kind enough to give the lecture "In search of truth" before the Association. We hope that the students of philosophy who are the life of the Association will embody the results of their reading in a number of essays during the next term.

* * *

It has become necessary to point out the way articles for the Magazine should be written. That many of them are written neither legibly nor on only one side of the paper is a serious trifle indicating a general carelessness. But what we have to say relates chiefly to matter.

We want the students not to waste their energies in writing verses, least of all English verses. It is different with genuine poetry. It is a spontaneous flow issuing forth in spite of oneself. But the verses usually showered on an editor are laboured permutations and combinations of *poetic* words and ideas. For genuine poets too we would recommend the study of English lyrical poetry. Among modern poets in Marathi they ought to take Keshavsuta with his naturalness, his directness, his forcefulness, and his brevity for their model. We find Govindagraj more popular. Now Govindagraj has the flash of a poet, but he was extremely perverse, refusing to get rid of his defects. He beats out the same idea in verse after verse, strains after word designs, piles one poetic conjecture on another, is verbose beyond endurance. He can write sparkling sentences, but not verses

round which one would long to linger. There is absolutely no suggestiveness in him, no problems are opened out before the mind.

As regards prose compositions we would like students to avoid all trite and newspaper subjects such as the courage and the patriotism of the late Lokmanya. We want essays which show the traces of reading, thought, workmanship. There are a number of texts that they have to study for their examinations. Why not write about their style, about the problems discussed therein? Why should not students of one class try to give an idea of the texts they are studying to their fellows in other classes and colleges?

* * *

We are sincerely thankful to Mrs. Jagade for having given away the entire Times History of the War to our College. That the charity of women too has been directed in this desirable channel is indeed a very happy sign.

* * *

When the Editorial Notes were written and sent to the press, the visit of the Triennial Inspection Committee appointed by the Syndicate had not taken place. The Committee consisting of Mr. Natrajan, Mr. Massani, and the Rev. Father Blatter inspected, on September 27, the site outside the City, the College, and the College Quarters. They found the site splendid. For the rest we hope the Committee were satisfied and await their report.

The Editorial Touchstone.

“ *Essay on Love* ”.

We are sorry that in the hurry of issuing the last number we forgot to say that we had heard from the writer that it was his own composition. Since then he has written to us that he has genius, that it will one day shine forth through ‘all sublunary difficulties,’ and that his composition was far above the stuff in this Magazine in all of which unexceptionable judgments we unconditionally concur.

The Gymkhana Committee and the General body : Fanciful observations, clumsy writing.

I, the Eternity :—‘ Poetry.’

अतीचें कोडे :—लेखक ‘कोडे’ आहे, त्याचा अर्थ करणें महा कठिण कर्म आहे.

पुण्यस्मरण :—शिळीं सुभाषितें, शिळे विचार.

कवि आणि काव्य :— ” ”

अहा रे पुष्पा :—बरेचसें भारूड.

कालमाहिमा :—शब्दांचीं हाडे खिळखिळीं झालीं आहेत.

मातेचें एक स्मरण :—अगदीं साधारण.

मित्राला शेवटचे प्रणाम :—भाषा, वृत्त, संधि, शुद्धलेखन सर्वच बहारीचें.

Indian Materialism.

BY

Damodar Ganesh Londhe, B. A. (Hons.)

The problem of Philosophy.

“PHILOSOPHY,” it is said, “begins in wonder.” The primitive man looked at “the starry heavens above” and the infinite world below. He looked at the stars, the sun rising and setting regularly, the orderly motions of the planets. He looked at the vegetable world and found marks of wonderful design. He looked at the animal world and discovered a perfect arrangement of means subordinated to ends. He looked and he wondered. He wondered and he thought to himself, “Who is the Author of all this?” Here is Philosophy in her cradle. The primitive man asked the question and answered it in his own way; but the question continues through centuries and it will ever continue. The question admits of two answers and only two. *Either* (1) There is an Author who is God *or* (2) There is no Author at all. You must either say that the world laid out in name and form is *created* by God or that it is *not created* at all, everything being the work of natural necessity. You can either keep God in the machine or drive Him out of the machine (*Deus ex machina*). There is no third alternative possible. The answer you give makes you either a Theist or an Atheist; a Spiritualist or a Materialist. Spiritualism or Materialism are the two streams of thought running parallel throughout the history of the human race. Having so far indicated by way of introduction the place which Materialism holds in Philosophy as a whole, I will at once turn to the exposition of the subject proper, viz. “Indian Materialism.” I mean by “Indian Materialism,” let me add, not the system of Kanâd but the system of Chârvâk, the

justification being that the former is Atomism which is only a particular form of Materialism in general.

COSMOLOGY :—Every system of Philosophy, as has been indicated above attempts to solve the problem of the origin of the world, and the system in hand is no exception to the general rule. To explain the world Indian Materialists start with four principles—(1) earth (2) water (3) fire and (4) air. It must be noted that Akâsa is missing in this enumeration. It is with these four elements only that they would construct the whole structure of the universe. Democritus in a similar fashion is reported to have exclaimed, "Give me the Atoms, Motion and the void and I will reconstruct the whole world for you." Looked at from this point of view Indian Materialists ought to have postulated empty space over and above the four-fold division of elements to gain perfect consistency. But this point they seem to have overlooked when they started with the four primary principles. Given earth, water, fire, and air everything would be produced from a combination of these. The infinite variety of objects in the world of experience would be accounted for by an equally infinite number of permutations and combinations of the primitive four. But there is one difficulty in this explanation. The world of ours is not *matter* only ; there is *mind* too. How is mind, life or consciousness to be explained ? This has been the stumbling-block in the way of every theory that gives a mechanical explanation of the world. Evolutionary hypothesis wrecked on this very rock. You may add one zero to another *ad infinitum*, but you will never have a significant number. In the same way you may add one particle of matter to another, that to a third, and so on, but matter added to matter will always give *matter* and never *mind*. Evolution successfully explained organisms by saying that they were only weapons in the struggle with the outer environment. These organisms evolved according to the special needs and conditions amidst which they found themselves placed. But

' whence comes in life ' ? The Evolutionists have never been successful in answering the question satisfactorily. This difficulty was experienced by Indian Materialists too, and they equally failed to offer a satisfactory solution. They simply evaded the question by taking resort to a metaphorical expression. " *Chaitanya* " they said, " first arises in the combination of the primary substances as intoxication is produced from the compounding of certain medicinal herbs which they did not contain originally and severally." This is, every one can see, only figurative language, not a scientific explanation. It is an explanation where nothing is explained. The problem remains as it was,—How does Life come out of the Lifeless ? We have two theories given by modern science : (i) Biologism and (ii) A-biologism. According to the former Life always comes out Life even though it was imperceptible formerly. According to the latter Life comes out of not-life. We cannot humanly explain *how*. These are the facts and the ultimate facts. Indian Materialists seem to have advocated the latter theory of A-biologism. Leaving these ultimate facts to the scientists we shall turn to the consideration of the theory of knowledge.

EPISTEMOLOGY :—The characteristic feature of Indian Philosophy, as Max Muller has admitted, is Criticism in the Kantian sense of the term. No system in India has dogmatically proceeded to the solution of its special problems unless it had initially referred to the problem of knowledge and determined its own attitude towards the same. Every system of philosophy seems to have perfectly remembered Kant's Maxim that "Epistemology must precede Metaphysics." The instrument of Knowledge must be examined before we apply it to the solution of the problems about God, Man and the World. The Charvâkâs accordingly give their own view about the doctrine of *Pramânas* (the sources of knowledge). They admit only one avenue by which Knowledge can be had, and that is *Pratyaksha*—sensuous perception. It must be remembered that this is a striking example

of the general rule that Materialism in Metaphysics goes hand in hand with Sensationalism in Epistemology. Start with matter or atoms in your explanation of the world, and you are bound by consistency to regard the compact of these atoms upon your senses as the only possible means of getting knowledge. This was exactly the situation in Greek Atomism. Democritus, the Atomist and Empedocles, the Pluralist were forced to advocate the doctrine of eidola or atom-pictures emanating from the substances and impinging upon the retina. To them knowledge was possible only by this contact of objects through the atom-pictures. Thus we can see how logically consistent the *Chârvâkas* were when they admitted only *Pratyaksha* as the means of knowledge. Apart from this positive side, there is a negative side to their theory of knowledge. It would not suffice to say that there is only one source of knowledge, they must refute other *Pramânas* as recognised in other systems. The following table gives the *Pramânas* as recognised in different systems of philosophy.

Name of system.	The <i>Pramânas</i> .
1. The <i>Ohârvâkas</i>	(1) <i>Pratyaksha</i> .
2. <i>Vaisheshik</i> .	(1) <i>Pratyaksha</i> and (2) <i>Anumân</i> .
3. <i>Sankhya</i> .	(1) <i>Pratyaksha</i> (2) <i>Anuman</i> and (3) <i>Sabda</i> or <i>Aptavachana</i> .
4. <i>Nyâya</i> .	(1) <i>Pratyaksha</i> (2) <i>Anumana</i> (3) <i>Sabda</i> and (4) <i>Upmâna</i> .
5. The two <i>Mimânsas</i> .	In all six, adding to the last four (5) <i>Arthâpatti</i> and (6) <i>Anupalabdhî</i> .

It would be tiresome to enter into the intricacies of the arguments by which the system refutes the doctrines of other systems. It is sufficient for the general reader if he remembers that the whole polemic rests upon showing the impossibility and the untenability of inference. If inference is once overthrown, other *Pramanas* fall away of themselves, for all of them presuppose it in one way or another. Again

Inference is the back-door through which entrance is given to God. Men are accustomed to argue for the existence of God: "We see order and design everywhere in the world. There must be some cause for this order, *therefore* God must exist." Charvakā's first care would be to shut up this back-door of Inference. Then God, Soul, Liberation and all other extraneous things would be easily exercised. But how is Inference to be exploded? We see in everyday life that men always act on inferences "There are fruits on the bank of the river. I want them, *therefore* I must proceed thereto." Charvak cleverly puts his finger on the right point. He argued that Inferential syllogisms rest upon the universality of the Major premiss; if that is called in question, the very ground under Inference is taken away. He proceeded to prove that the universality of the major premiss rests neither on perception, inference, comparison, nor on any other recognised sources of knowledge. This he did by the usual hair-splitting and characteristic logic-chopping which space does not permit us here to look into.

ETHICS:—As materialistic metaphysics is inseparably connected with Sensationalistic Psychology, so also is hedonistic Ethics bound up with sensationalistic psychology. To those, who recognise sensation as the only source of knowledge, there is only one end of life possible, and that is Pleasure, only Pleasure and nothing but Pleasure. If there is no God as the Moral Governor of the universe, and if there is no life after death, the only possible conclusion from these premisses is that Pleasure is the *summum bonum* of life. This pleasure again which it is the end of man's life to pursue need not and cannot be higher or intellectual pleasure, but undisguisedly sensuous and corporal pleasure; it is not the "pleasure of Socrates" but the "pleasure of the pig". The only parallel for this Ultra-Hedonism is the Cyrenaic doctrine of pleasure. Aristippus, the Cyrenaic laid down the following rule of life for his pupils. "Enjoy the present moment without troubling yourself about the past or

about the future." For, only the present is yours; the past is past, and the future may never be yours. But there is one difficulty in the way of all hedonistic systems. Life being what it is, it is impossible to follow pleasure exclusively of pain. "The cup of life is mixed," and one who wants to enjoy pleasure must experience pain together with pleasure. Thus the simple rule "follow pleasure" leads to a more complete one. "Calculate pleasure and pain, and follow that which gives pleasure greater than pain". The doctrine of the hedonistic calculus of pleasure and pain is hinted by Chârvâk when he points out that it is the "logic of fools" to renounce pleasure in life only because it is mixed up with pain. He would exhort men to sift, swan-like, pleasure from pain in the mixed cup and to drink pleasure alone. This is Hedonism "grown bold" giving a trumpet-call, as it were, for those who wish to rally under its banner. Go, readers! if you afford to enlist!

HISTORICAL POSITION:—At what period of Indian Philosophy must this bold and uncompromising sensualism have occurred? It defied, openly and unhesitatingly, God, Soul, Immortality, the other world, heaven or hell, in short every thing that transcends sense-perception. "There is no hell except bodily pain; no God but the King recognised by the people at large; no Liberation except the dissolution of the body." What can be more subversive of the orthodox beliefs of the Hindus? But this is not all; the worst is to come. What are these sacrifices-Agnihotra and others? "This is but the cheating and deceiving of the ignorant populace, squeezing money out of the people, a fine means of livelihood invented by Brahmin *Knaves*." Historically these views seem to be the expression of a violent reaction against the high-wrought Brahmanic Ritualism. This period marks the end of sacrifice morality and makes an urgent demand for a more reasoned theory of morals. When there was almost a mania of going through an over-elaborate sacrificial formalism for no other aim than the securing of

heavenly pleasures which are but a revised edition of earthly pleasures, Chârvâk prescribed an effective antidote. It may be justly said that he "brought down morality from heaven to earth." He paved the way for a system of thought which shall be more directly concerned with man and his affairs. Chârvâk and his followers held the same position in Indian Philosophy which the sophists did in Greek Philosophy. Their teaching was destructive, but in so far as the destructive is indispensable for a healthier construction, their teaching had a tremendous historical value.

GENERAL REMARKS:—After this critico-expository survey of the details of the system it is necessary to add one or two points about the system as a whole. (1) A striking feature of the system, as any close reader may have already noticed, is its logical consistency. Starting from the four elements the system merely goes on drawing necessary corollaries in the different departments of its investigation. Cosmology, theory of knowledge, ethics are knit together by a thread of consistency which runs through the whole. It is a whole whose parts are *organically* held together and not simply *mechanically* juxtaposed. (2) Another characteristic of the Chârvâk philosophy is its systematic perfection. Some assumptions are made at the beginning; but the author does not stop half-way. Every conclusion that is possible to be drawn is drawn howsoever heterodox and revolutionary it may be. Fearless of consequences he marches wherever logic leads him; and thus it is that he reaches the goal of perfection.

Logical consistency and perfection gave the Charvak philosophy a place in the rank of *darsanas*. It is one of the many *darsanas* but not one of the recognised six which stand under the shelter of Hinduism. *Why* is the natural question. This brings us to the test of orthodoxy of a *darsana*. We have seen that Charvak sapped all the cherished creeds about God, heaven and hell, the immortality of the soul, but this was not the only reason why he was condemned as a

heretic. We know Kapila was not a believer in an Ishwar, a personal God ; but his system was still admitted as an orthodox system to the pale of Hinduism. The supreme test is the Veda-Pramanya, the recognition of the Vedas as the authority of knowledge. Kapila bowed his head to the authority of the Vedas ; Charvak did not. Hence it is that the Sankhya was a recognised system in spite of other minor points of disagreement, and the system of Charvak was sealed with heresy. For to a Hindu nothing is dearer than the Vedas.

Gymkhana Notes.

As usual the elections for the posts of the different departments of the Gymkhana were held in the first week of July. An unbounded enthusiasm was seen in the students at the time, there being about half a dozen competitors for some of the departments. Every post was keenly contested; the successful candidates, therefore, deserve my congratulations for the success they earned after a hard struggle. The following are the members of this year's managing committee :—

Prof. D. B. Deodhar	... President
Mr. V. V. Dixit	... General Secretary
„ S. M. Patankar	... Secretary for Cricket
„ M. V. Janorkar	... „ „ Library
„ G. K. Kokaje	... „ for Indian games
„ S. B. Pendse	... „ for the Lokamanya Memorial library
„ G. V. Padhye	... „ Debating Club
„ S. V. Lele	} Ordinary members.
„ G. S. Deshpande	

Cricket :—It was decided last year in a meeting of the principals of all the Colleges that the Northcote Challenge Shield should be kept open for competition for the Poona and Bombay Colleges, only once in every three years, the Northern and Southern Colleges getting it for the remaining two years. Poona and Bombay accordingly had their turn last year. This year, therefore, the usual incentive to this game being altogether wanting, the students naturally could not take the same interest in the game as they did in previous years. The daily attendance on the cricket field, however, the secretary was glad to note, was about 40, and often times the secretary was obliged to pitch separate nets for the increasing numbers. Some of the members of the

staff occasionally mixed and played with the students and gave every possible help and encouragement. A regular match was arranged between the students and the staff, and the whole function proved to be very interesting and instructive. Such occasions of personal contact between the teachers and the taught go a great way in cultivating what is known as 'sportsmanship'. This match has been made an annual fixture. Though the funds sanctioned for his department were extremely small (Rs. 400 only) the cricket secretary managed the department quite satisfactorily. He was more than once handicapped by a movement against cricket, set on foot by some students very keen on doing only destructive work. With all that he was able to arrange a decent number of fixtures, in all of which our students acquitted themselves well. Matches were arranged against the best teams in Poona—the P. Y. C. Hindu Gymkhana and the Poona European Gymkhana—in both of which we got a decisive victory. Prof. Deodhar was the top scorer in both, having 99 and 54 (not out in both) respectively to his credit. Out of the 10 matches played in all we lost only 4 and one was drawn; the others we won. In the new additions Mr. Rajadhyaksha deserves a special mention. He is a useful change bowler, a sharp field and a powerful bat. He was of great help to us in almost all our matches. He has established a record in the college by capturing all the ten wickets in one of the matches. We hope he will continue to practise seriously and add to his reputation in years to come. Mr. V.A. Bhopatkar, our old veteran is by all means a first class bowler, and we hope to see him one day representing the Hindus in the wellknown Quadrangular matches. Messrs. Aurangabadkar and Dravid too justified their inclusion in all the matches they played, with their useful contribution to the score.

Indian games—This year all the colleges of Poona joined together and formulated a scheme for holding every year competitions in Inter-collegiate athletic sports. A committee of management accordingly was formed, and the

sports were put on a sounder basis. The tournaments this year were held in the 1st week of September, and the whole thing was a huge success. There were in all 16 events for competitions, and the total number of individuals taking part in them about 200. Our students competed for almost all the events, and we stand second in order of merit. In the General College championship Messrs. Aurangabadkar, Patkar and S. V. Damle won the championship cup in one mile race and in heavy and light weight wrestling respectively. Messrs. V. A. Bhopatkar, Shukla, Aurangabadkar, Patkar and Rajadhyaksha carried off medals for the second number in throwing, swimming, $\frac{1}{4}$ mile running, wrestling and 100 yards running respectively. The winners deserve our grateful congratulations for the honour they have brought to the college with their success. The secretary and members of the staff assure the students that every possible help will be given to those who want to practise for the next year's sports.

The secretary made provision for dumb-bells, developer, and some more apparatus for other exercises in the school gymnasium near the college buildings. He was however sorry to note that very few students availed themselves of the opportunity.

Debating Club :—The department commenced its work in July. The secretary was able to arrange only three lectures as given below :—

Speaker	Subject
१ प्रोफेसर श्री. नी. चाफेकर.	काव्याचें स्वरूप.
२ रा. जोशी.	कॉलेजान्तर्गत स्वराज्याची स्थिति.
३ रा. गं. ना. परांजपे.	डाव्या हाताचा अर्ज.

The annual elocution competitions will be held next term, which will therefore be marked with greater life and enthusiasm.

Reading room and library :—Throughout the whole term the working of the department was carried on by the secretary with great enthusiasm. Some new papers, greatly esteemed throughout India were subscribed to in addition to the old ones. The daily attendance in the Reading-room went up to a hundred, and the secretary often found it difficult to provide all from want of sufficient space. It is hoped that in the next term, this difficulty will altogether be removed when the work of the new building just near the present one will be finished.

The management of the library also went on satisfactorily and smoothly. The secretary intends to purchase for the library during the vacation a number of interesting books both Marathi and English. Every effort will thus be made to make this department as useful to the students as possible.

The secretary however regrets to note that some books kept on the reading-room table for the daily use of students were removed for good, by some over enthusiastic students. Some students in the same way are never regular in returning the books. The students, it is hoped, will not forget that the department is meant for all the members and cannot be managed well without the co-operation of all. The secretary was to a great deal relieved in the work by his colleagues, the ordinary members and by Messrs. M. S. Shete and N. V. Gokhale.

V. V. DIXIT,
General Secretary.

N. M. Vidyalaya High School.

THE total government grant received last year was Rs. 15667 *i.e.* slightly less than $\frac{1}{3}$ of the expenditure. Besides this claims were made for furniture and science grants, but the funds at the disposal of the department did not permit the grants being sanctioned. The claims were however renewed this year. A science grant to the amount of Rs. 263 has now been sanctioned, and it is hoped that the furniture grant too will be sanctioned at an early date.

On the annual Rasapan day an address setting forth the grandeur of Maratha history was read by me, and printed copies of it were as usual distributed free to the boys. A large number of past students attended the function, and thus the past was brought into contact with the present.

The social gathering was a function by itself. The teachers and the boys worked enthusiastically for it, and it was gratifying to note that the sense of duty is growing stronger. The dramatic performances this year began the programme instead of ending it. This though forced by circumstances in the first instance was found to be a great convenience. They were a complete success and Rs...were collected.

The results of the School-leaving Examination were not as satisfactory as might have been expected. But this was inevitable in view of the fact that a very serious disturbance was caused by the campaign of lectures organised just before the Examination. 63 out of 169 passed and N. V. Bhatlekar stood 12th on the general list with 399 marks out of 625.

A pretty gymnasium with a spacious *howda* for wrestling has been constructed on the school premises, and an enthusiastic wrestler has been appointed to train the boys in wrestling. The school grounds outside the city are also being made ready, and a large number play *Vitidandu* or

football. An experiment has been made to make the playing of games compulsory for some standards. It is proposed to universalise compulsory exercise from top to bottom as greater conveniences are forthcoming. A new outlet has been opened for students' activities in the School Magazine the first issue of which was published on the 1st August 1921.

The Executive Committee of the Headquarter's Council of the Boy Scouts were kind enough to appreciate the work of Mr. D. P. Joshi, a teacher on the staff of our school in the cause of Scouting. He was among those selected to go to England for learning scoutcraft. He sailed on August 6. We hope that when he returns he will justify his selection by an immense amount of work in organising the Boy Scout Movement.

Standards III. to VII. and some divisions of standars I, II are now accommodated on the same premises, the Primary School having been completely transferred to the blocks of buildings on the site near the Appa Balwant Gate.

14 out of 17 passed the Elementary Grade and 1 passed the Intermediate Grade Examination in Drawing, A. B. Kumthekar winning a prize in Design.

R. P. SABNIS,
Superintendent.

Nutan Marathi Vidyalaya Vernacular School.

(15th February to 15th September 1921.)

Annual Examinations :—These were over by the end of February.

New buildings :—The primary school was at last removed to its new site—the Ground site from July. For the present the school is suffering for want of accommodation as there are only 18 rooms available. Classes were ruthlessly cut down to 17 which with one office room exhaust the whole accommodation. The drawing, claymodelling and other classes have no place, the teachers have no rooms and nothing ; but it is hoped that Government would soon sanction full building grant for the south block (estimated and approved cost Rs. 1,34,100), and this accomplished the primary school will begin its march to its ideal of a 'Model' school with a fine atmosphere.

Annual Inspection :—Took place on 22-23-24-25th August. Mr. G. N. Joshi B. A. Ag. Dy. Edcl. Inspector with Messrs. Nimbakar B. A., Bapat, and Patil conducted the inspection. They seemed to have been on the whole "pleased with the management and the strict supervision of Mr. Potdar, the Superintendent of the School"—which it is added "is one of the popular schools in the city," "in a good state of efficiency" and "did satisfactorily well at the time of the Inspection." Detailed official notes have been received and emphasise the same points.

Govt. grant :—Last year the school at last succeeded in its efforts to get one third current grant. The Govt. is being again moved to raise this proportion to one half.

Functions and Ceremonies.

1 The Annual Rasapana passed off as usual very successfully on the 22nd April 1921. The Boy Scouts carried out the programme in a splendid way.

2 This year were distributed to the students booklets called आपल पुण. Instead of reading a moral sermon to boys, this year's booklet introduced "our city of Poona" to the boys in an interesting way. It is expected that this would improve their geography, widen their outlook and make them inquisitive.

Visitors :—Mr. R. D. Jog, Dy. E. I., Berar says "Mr. Potdar has advanced original ideas and the energy to put them into practice. There is much which others can learn from this institution." Mr. Hesketh, Edcl. Inspector paid a visit to the music classes of the Gayan Samaj in the School.

D. V. POTDAR,
Superintendent.

Haribhai Devkaran High School, Sholapur.

(March 1, 1921 to August 31, 1921.)

Staff:—Mr. G. P. Shidore, B. A. rejoined as Superintendent on the 11th April 1921. Mr. Y. V. Apte, who was transferred to this school from Poona in September last, has passed his S. T. C. Examination.

Visits:—Mr. Sorab Moos, the Inspector of Science Teaching visited the school on the 25th August 1921 and expressed his satisfaction with the work in science done in the school.

Government Grant-in-aid:—The total grant received for 1920-21 was Rs. 3763, but this was somewhat less than $\frac{1}{3}$ of the expenditure. The Sholapur Municipality, too, which had paid a grant of Rs. 500 during the previous year, did not sanction any grant for 1920-21. These circumstances coupled with the growing expenditure of the school resulted in a deficit for the year. Matters will, it is hoped, improve when the Government Grant is increased, and the school has a building of its own which will enable it to save the large amount spent on rent.

Attendance:—The number of pupils on the rolls fell to 385 in March, but it again rose to 488 in August, thus showing that the fall was only apparent and temporary.

Examinations:—Of the 27 students sent up for the S. L. Examination, 12 passed the Matriculation and 1 the Government Service Examination. M. G. Sonar (Std. IV B) who passed the Elementary Drawing Examination, won a prize.

Site for school:—A portion of the Park, measuring $4\frac{1}{2}$ acres, was handed over by Government to the S. P. Mandal for the purposes of this school, on certain conditions.

Summer vacation :—The school remained closed for the summer vacation for two months, from the 13th April to the 13th June 1921. It was thought desirable, in view of the excessive heat of this place, to make the summer vacation longer than the usual period of 6 weeks. The time thus lost out of the working days is to be made good by a curtailment of the Diwali and Christmas holidays.

Boy scouts :—Mr. Y. V. Apte has begun to train a class of boy scouts. Instruction in the principles of scouting is given daily in the evening, after which the boys play games. Mr. Apte has begun in the first place with only one class, his own, but he is desirous of widening the movement if a cordial response is received to an appeal which he has recently issued to guardians to encourage the boys to become scouts.

G. P. PATWARDHAN,
Head Master.

**Contributions to the Permanent Funds of the
Shikshana Prasarak Mandali, Poona.**

From 1st February 1921 to 31st August 1921.

Name.	Sub-Total. Rs. as. p.	Grand- Total. Rs. as. p.
BOMBAY.		
A well-wisher ...	100 0 0	
Capt. J. B. Vaidya ...	50 0 0	
		150 0 0
BARODA.		
Krishnaji Vinayak Sharangpani esq.	30 0 0	
		30 0 0
MHOW.		
D. B. Rabde Esqr. ...	10 0 0	
		10 0 0
POONA.		
Dr. G. B. Apte L. M. & S. ...	100 0 0	
Secretary Military Account Association.	50 0 0	
Capt. D. S. Dhavale I. M. S. ...	25 0 0	
Govind N. Kelkar Esqr. ...	25 0 0	
		200 0 0
Total ...		390 0 0

Examination Results, 1921.

—:0:—

List of Successful Candidates.

B. A. 1921.

First Class in Order of merit.

1 Shukla S. A.

2 Dixit V. V.

Honours. Second Class

3 Modak V. V.

4 Badarayani G. G.

5 Bhide G. N.

6 Chindhade S. G.

7 Dixit D. P.

8 Godbole S. R.

9 Gokhale M. G.

10 Gokhale T. R.

11 Kavade K. T.

12 Kolhatkar A. S.

13 Phadke J. V.

14 Tatake B. N.

Pass.

15 Oka P. R.

16 Pardeshi M. B.

17 Kunte G. G.

18 Karode K. R.

19 Kulkarni S. R.

20 Lonkar G. M.

21 Adavatkar S. B.

22 Alekar G. R.

23 Dixit A. G.

24 Karandikar S. D.

25 Lakade R. M.

26 Vedamani R. N.

27 Wavikar A. R.

28 Tatta B. V.

29 Apte G. D.

30 Bhat K. R.

31 Chitnis N. G.

32 Dalvi R. K.

33 Divekar D. D.

34 Godbole S. G.

35 Kulkarni A. G.

36 Mullaferoz G. M.

37 Chitre G. K.

38 Joglekar D. K.

39 Gatne T. L.

40 Samant V. B.

41 Sohoni G. V.

42 Chaphekar D. G.

43 Joshi K. Y.

44 Kulkarni V. Y.

45 Savadi V. K.

Inter Arts Examination 1921.

Logic 2nd Class.

1 Kamat G. N.

Pass.

2 Atre D. S.

3 Aurangabadkar V. V.

4 Avachat N. V.

5 Betigiri A. S.

6 Galgale K. G.

7 Gondhalekar V. B.

8 Gupte G. V.

- 9 Inamdar H. B.
 10 Karmarkar V. H.
 11 Kher P. V.
 12 Kulkarni R. V.
 13 Lad S. G.
 14 Latnekar G. K.
 15 Pandav N. V.
 16 Patvardhan Y. G.
 17 Pawar N. K.
 18 Punde T. M.
 19 Sahasrabudhe K. B.
 20 Sohoni G. K.
 21 Supekar S. N.
 22 Vaidya S. N.
Mathematics 2nd Class.
 23 Gupte V. S.
 24 Nadkarni B. A.
 25 Sheode M. K.
 26 Waknis T. D.
Pass.
 27 Acharya G. M.
 28 Atre A. B.
 29 BhatDwarka.
 30 Bhopatkar B. D.
 31 Deshmukh M. N.
 32 Gharpure A. L.
 33 Gore V. N.
 34 Joshi D. V.
 35 Kaujalgi N. N.
 36 Mahajan R. B.
 37 Purandare V. B.
 38 Ranade D. J.
 39 Sakhalkar G. R.
 40 Soman R. V.
 41 Unde B. N.
 42 Moghe R. V.

First Year Examination.*First Class (in order of merit).*

SANSKRIT.

- 1 Gopujkar S. A.
 2 Patankar P. C.
 3 Bhide S. M.
 4 Deshpande G. R.
 5 Tapasvi D. D.
Second Class. (Sanskrit.)
 6 Abhyankar N. G.
 7 Agashe U. M.
 8 Apte G. M.
 9 Athavale G. T.
 10 Belapure B. B.
 11 Bhagvat N. R.
 12 Bhat G. G.
 13 Deshpande D. D.
 14 Deshpande S. P.
 15 Dhande D. D.
 16 Dixit K. G.
 17 Godbole S. R.
 18 Godbole V. G.
 19 Gurjar D. S.
 20 Isloor V. S.
 21 Joshi K. V.
 22 Joshi V. K.
 23 Kale P. V.
 24 Kasargode V. R.
 25 Kelkar D. K.
 26 Kher G. R.
 27 Kulkarni V. D.
 28 Kulkarni Y. R.
 29 Marathe P. D.
 30 Nagarkar G. S.
 31 Naralkar V. G.
 32 Narayanpethkar V. B.
 33 Oka V. G.

34 Palande K. R.	69 Jahagirdar R. B.
35 Patvardhan V. G.	70 Joglekar N. K.
36 Phadke D. R.	71 Joshi G. P.
37 Rangari C. K.	72 Joshi S. V.
38 Sahasrabudhe H. S.	73 Joshi V. K.
39 Sathe S. S.	74 Karandikar R. P.
40 Soman D. V.	75 <i>Kelkar Champu.</i>
41 Upasani P. A.	76 Khandekar B. K.
<i>Pali.</i>	77 Kirtane K. P.
42 Sahasrabudhe P. G.	78 Kittur C. B.
<i>French.</i>	79 Kulkarni K. G.
43 Sahasrabudhe S. V.	80 Kulkarni R. V.
<i>Pass. (Sanskrit.)</i>	81 Lokhande M. A.
44 Adkar P. M.	82 Mirasdar M. M.
45 Agashe N. M.	83 Modak V. N.
46 Akolkar S. G.	84 Nagarkar T. L.
47 Ambedkar S. V.	85 Nagpure A. L.
48 Ambekar V. T.	86 Paranjpe M. R.
49 Bapat V. V.	87 Paranjpe N. P.
50 Barwe K. S.	88 Patankar D. B.
51 Bhome S. K.	89 Phadnis G. V.
52 Bhople T. B.	90 Pitkar S. N.
53 Bhumkar D. Y.	91 Pradhan B. K.
54 Chinchankar R. H.	92 Railkar K. W.
55 Chitale N. Y.	93 Ranade B. G.
56 Date R. G.	94 Sahasrabudhe S. B.
57 Deodhar M. R.	95 Samudra M. V.
58 Deshmukh D. B.	96 Sane N. D.
59 Deshmukh N. R.	97 Sathaye B. N.
60 Deshpande B. G.	98 Sathe Y. S.
61 Deshpande Parasharam S.	99 Savadi B. N.
62 Deshpande Prabhakar S.	100 Shegunshi L. N.
63 Deshpande S. G.	101 Shende N. N.
64 Ghanekar R. V.	102 Shet O. D.
65 Ghodke G. V.	103 Sholapurkar B. M.
66 Godbole R. N.	104 Sonalkar D. R.
67 Godbole R. R.	105 Sukhtankar A. J.
68 Iyengar G. S. R.	106 Tulpule D. V.

107 Unde B. S.	<i>Ex-Students.</i>
108 Vadhavkar V. V.	116 Deshpande G. T.
109 Vaidya B. G.	117 Godbole S.
110 Vaidya R. K.	118 Joshi P. A.
111 Vartak K. V.	119 Khangaonkar V. K.
<i>Pali.</i>	120 Marathe N. D.
112 Bhopatkar P. B.	121 Naik D. D.
113 Deodhar S. N.	122 Patvardhan B. R.
114 Nagarkar V. L.	123 Sali D. B.
<i>French.</i>	124 Saptarishi M. B.
115 Deshpande D. A.	

School-leaving Examination 1921.

REGULAR STUDENTS

(I) MATRICULATION.

1 Abhyankar, P. S.	19 Joglekar, V. S.
2 Abhyankar, V. S.	20 Joshi, N. H.
3 Barve, N. A.	21 Joshi, R. S.
4 Bhat, C. V.	22 Joshi, S. M.
5 Bhatlekar, N. V.	23 Joshi, V. A.
6 Bhave, M. G.	24 Joshi, V. V.
7 Bhide, S. N.	25 K. Vishwanath.
8 Bhonde, G. P.	26 Kale, G. T.
9 Chobhe, A. V.	27 Karandikar, K.V.
10 Deo, K. G.	28 Karve, L. V.
11 Deshmane, V. L.	29 Karwankar, S. K.
12 Deshpande, S. K.	30 Kelkar, M. V.
13 Dhadphale, G. R.	31 Koparkar, V. G.
14 Dixit, S. G.	32 Kulkarni, B. G.
15 Dravid, S. L.	33 Kulkarni, S. D.
16 Gokhale, D. N.	34 Kulkarni, V. M.
17 Gondhalekar, V. N.	35 Lagwankar, G.B.
18 Joglekar, K. G.	36 Limaye, D. R.

37 Machave, P. R.	51 Ranade, A. G.
38 Manolikar, G. K.	52 Ranade, J. Y.
39 Mehendale, S. M.	53 Ranade, P. S.
40 Mhaskar, V. B.	54 Randive, B. T.
41 Modak, D. N.	55 Sathaye, G. K.
42 Oka, G. S.	56 Soman, D. V.
43 Palande, S. R.	57 Talashikar, V. R.
44 Palnitkar, T. P.	58 Tambekar, K. S.
45 Pandit, S. Y.	59 Vartak, H. V.
46 Parkhi, M. S.	60 Deshpande, G. R.
47 Patki, S. M.	61 Phadke, D. V.
48 Phadke, M. R.	62 Manolkar, D. L.
49 Pore, T. K.	63 Pandit, N. V.
50 Posrekar, D. K.	

(II) GOVERNMENT SERVICE.

1 Barve, N. A.	6 Joshi, R. S.
2 Bhatlekar, N. V.	7 Kulkarni, S. D.
3 Chobhe, A. V.	8 Mehendale, S. M.
4 Deo, K. G.	9 Phadke, D. V.
5 Jere, V. M.	

EX-STUDENTS (I) MATRICULATION.

1 Afzulpurkar, K. B.	16 Pradhan, H. R.
2 Angal, D. B.	17 Rai Raj Prasad.
3 Joglekar, D. H.	18 Ratnalikar, R. S.
4 Joshi, R. M.	19 Sadavarte, S. G.
5 Reddy, K. R. Jagannath.	20 Samrani, S. N.
6 Kishandeorao Raja Rameshwarao.	21 Sangivikar, K. D.
7 Kulkarni, R. H.	22 Sackar, K. D.
8 Manvikar, V. R.	23 Sate, A. R.
9 Maslekar, R. H.	24 Shendarkar, P. D.
10 Murugkar, L. V.	25 Shivraj Bahadur.
11 Patil, B. A.	26 Sholapurkar, G. S.
12 Phadke, B. B.	27 Sholapurkar, R. Y.
13 Phadnavis, S. G.	28 Tamboli, S. V.
14 Pillay, D. B.	29 Tamhankar, M. V.
15 Pillay, T. Ramchandra Narayanswamy	30 Tulapurkar, M. K.
	31 Vaze, H. V.

(II) GOVERNMENT SERVICE.

1 Bavdekar, G. G.	3 Thombre, B. L.
2 Bhardi, S. H.	
-

न्यू पूना कॉलेज मॅगझीन.

वर्ष ६ वे]

सप्टेंबर १९२१.

[अंक १ ला.

“ वेडीं गाणीं. ”

(ले.-ग. ना. कामत, ज्यू. बी. ए. क्लास.)

(राजहंस माझा निजलाः—या चालीवर.)

नावडोत वेडीं गाणीं मज माझीं हीं प्रीतीचीं ! ॥ ध्रु० ॥
जरि उठे न हृदयीं तान प्रेमाच्या मधु गानाचो ।
न खुले जरि मानससरसीं पाकळी प्रीतिकमलाची ।
जाणी न मुग्ध हें हृदय जरि गूढे या सृष्टीचीं ।
जरि बावरल्या चित्ताला वाणी न फुटे उकळीची ।
तरि काव्यरसाचे पाट ।
या हृदयीं वाहति दाट ।
नच खळबळ-वाहति संथ ।
गानांत जरी नच थाट वाण जरी नव जोमाची-।
नावडोत वेडीं गाणीं मज माझीं हीं प्रीतीचीं ॥ १ ॥

टीकाख क्षणांत कडाडो-मज खंती वेड्या नाही ।
कुणि भुलो गान आयकुनी-कुणि म्हणोत, काव्य न कांहीं ।
वेड्यासम भोळीं गाणीं राहिन मी गात सदाही ।
म्हणतील रसिध मज वेडा-वेडांत मौज या राही ।

न्यू पूना कॉलेज मॅगझीन.

कमलिनी जरी झिडकारी- ।

जरि कोणे जरा न विचारी- ।

चांचपडे जरी अंधारी- ।

रंगला भृंग गीतांत-स्मृति नुरली या जगताची ।

नावडोत कोणा गीतें, मज माझीं हीं प्रीतीचीं ॥ २ ॥

ही सार्धी कवितावाला सार्धी-परि मज आवडते ।

आनंदें अवधी मरली, जरि ग्रामबालिका दिसते ।

पुष्पासम कोमलवृत्ती भुलवी ती मज वेड्यातें ।

नव साध्या गीतरवांहीं स्मृति जीवाची विसरविते ।

हृदयांत अशी झुलवीन ।

गुजगोष्टि करुनि फुलवीन- ।

घेईन तिजसवें तान ।

गानांच्या मिलुनि लकेरी रिझवीन वृत्ति चित्ताची ।

नावडोत वेडीं गीतें मज माझीं हीं प्रीतीचीं ॥ ३ ॥

रानांत फुलति वनपुष्पे सार्धी परि आनिंदार्ची ।

बहरती लताकुंजांत-तीं अजाण या जगताची ।

हुंगिलीं न कथिं रसिकांहीं तीं फुलें मुक्या विनयाची ।

परि चतुर निर्भिता त्यांचा खंती कां घेई त्याची ।

वानोत कुणी निंदोत ।

नाचतात तीं वाऱ्यांत ।

अलि गानांची धरी साथ ।

साशें स्वैरवृत्ति मज गाणीं उठतात मुग्ध हृदयींचीं ।

नावडोत कोणा गीतें-मज माझीं हीं प्रीतीचीं ॥ ४ ॥

ती सहजमनोहर राधा कृष्णा सार्धी आवडली ।

गोपबालिकापुष्पाशीं रंगला रसिक कृष्णाली ।

भुलविते खऱ्या रसिकाला गालींची सहजा लाली ।

कां उणिव भूषणावीण सहज सुंदरांना आली ? ।

चिखलांतिल कां कमलाला ।

वालांच्या कां लीलांला ।

वा लतेवरील सुमाला ।

शोभेची पडली वाण ! निवविती वृत्ति रसिकार्ची । ।

नावडोत कोणा गीतें-मज माझीं हीं प्रीतीचीं ॥ ५ ॥

प्रेम-लता.

(मित्र-भगिनीस उद्देशून.)

“ कुमार यशोद. ” एफ. वाय. ए.

जें रम्य तें बघुनियां मज वेड लागे
गाणें सर्वेच मग होय मनांत जागें !

— केशवसुत.

चालः—नमःशिलेवरं कोर चमकते चढत्या चंद्राची०)

नांव ऐकुनी ' प्रेम-लता ' तव भगिनि ! चित्त धालें ।
विचार आले अनेकविध जे काव्यीं ते लिहिले ॥

प्रेमलते ! तूं खरोखरी गे प्रेमाची लतिका ।

नवजीवन देणार जगाला नको यांत शंका ॥

तुझ्या रणत्कंकणरावानें मोहित मन झालें ।

तुझ्या लसत्-स्मित-वदन-दर्शनें काव्यरसीं रमलें ॥

स्वर्ण-केतकी-पर्ण भासतें विशाल तव भाल ।

औदार्याचें सदनच हें जणुं सुचवि तिलक लाल ! ॥

भृंगावालि गुंजारविं गुंगे मुखकमलावरती, ।

अरासिक म्हणती केश कुरळ हे हलुच पुढें येती ॥

कु उमीं कुसुमोत्पत्ति पाहिली ऐकियली नाहीं ।

वदनसरोजीं सुनील-कमलद्वय रसिकां मोही ॥

विद्रुमाधर स्वयंस्फूर्तिनें किंचित हलल्यानें, ।

कुंदकळ्यांचा गुच्छ बहरला हास्यसुवासानें ॥

सरल नासिका सुचवि इथें कीं सरलताच सारी ।

भिवयांची वक्रता सांगते दुर्मतिला भारी ॥

रम्य बालपण ! कुठली चिंता ! आनंदाचि सारा ।

' असार जीवित केवळ माया ' स्वप्नींहि न थारा ! ॥

जगता ! बघ एकदांच माझ्या भगिनीच्या रूपीं— ।

सर्व मुग्धता, सांग मला मग असार जीवित कीं ॥

ज्या भवकासारांत उमलती असल्या या कलिका
 तिथेच देवा ! सदा वास मज घडो, हाच इच्छा ॥
 लाथ मारितों सर्व सुखाला, नंदनवन तुच्छ ।
 नको स्वर्गही जिथे न असल्या कालिकांचे गुच्छ ! ॥
 या भगिनीच्या रम्य दृष्टिला विषय व्हावयाचें।
 लामो मजला भाग्य निरंतर इष्ट नान्य मनिचें ॥
 प्रभुच्या बाल्योद्यानि उमलते कलिका ही काय ?।
 आशेच्या क्षितिजावरि उगवे उषा लोल काय ? ॥
 प्रेमाच्या गगनांत चमकते रोहिणीच काय ? ।
 विश्वाच्या कोषांत विलसते हिरकणीच काय ? ॥
 निर्भयतेच्या वनीं खेळतें मृगबाळक काय ? ।
 कविच्या काव्यांगणीं नाचते चंद्रिकाच काय ? ॥
 पुण्यात्म्यांची पुण्याई कां आज फळा आली ? ।
 तीच जणों ही लीला-लक्ष्मी प्रेमें अवतरली ॥
 कळी काय ही अर्धी फुलली प्रीतिलतेवरली ? ।
 कळी कशाची-रसिकताच ही मूर्त रूप ल्याली ! ॥
 मला वाटतें कविची प्रतिभा हीच मूल झाली ! ।
 कविला काव्यानार्दि रमविण्यां जगतीं अवतरली ! ॥

चिमुकलाच कवि चिमुकल्याच या काव्यप्रतिभेला ।
 चिमुकलेच हें गान अर्पितों स्मरुनि तिची लीला । ॥

कौमुदी-विहार.

(लेखिका.-शांताबाई भिडे, एफ. वाय.)

(चालः—रे कुमुदबांधवा नवल वांटतें०)

ही सुधाकराची धवल चंद्रिका पसरें ।
हे अगणित चमकति नीलाकाशीं तारे ॥
आकाशमंडपाचि रत्नखचित जणुं केला ।
हा रविस्वागता पूर्वदिशेनें रचिला ॥
कीं कल्पतरुचीं सुमें गळोनी पडलीं ।
कीं देववधूनीं रंगवलि ही भरिली ॥
पीयूषकुम्भ हे सुधा वर्षिती खालीं ।
वसुमती समस्तहि अमृतमयी ही झाली ॥
विकसलीं कुवलयें गंधयुक्त कासारीं ।
उडुगणां स्पर्धिती नीलजलाशयिं सारीं ॥
प्रतिबिंब इंद्रुचें सोमिजलावरि उसळे ।
रोहिणी पतीसह जललीला कीं खेळे ॥
कुमुदिनीदलें हीं आनंदानें डुलती ।
मृदु शीत परिमलें अष्टदिशा दरवळती ॥
आनंददायिनी सुरम्य दिसते धरणी ।
किति अगाध लीला प्रभु तव सुंदर करणी ॥
साम्राज्य पसरलें शांतिदेविचें रुचिर ।
ती प्रभुप्रसादें सुखवो जनता फार ॥

कै० दत्तात्रय कोंडो घाटे यांच्या कवितेशीं परिचय.

(लेखक-पां. स. साने, सीनिअर बी. ए.)

स्फूर्तितरंगीं चित्त कवीचें उंच खळाळे किती ।

कल्पना दिव्य अती नाचती ॥

वृत्ति तथाच्या प्रसन्न होतां पद्यें वदनांतुनी ।

भराभर बाहिर येती जर्नी ॥

का. ह. मोडक.

पाश्चिमात्य शिक्षणामुळे ज्याप्रमाणें आपल्या नित्य व्यवहारांत, चाली-रीतींत, शिक्षणविषयक कल्पनांत, राजनैतिक सिद्धांतांत, तत्त्वज्ञानांत हरएक बाबतींत विलक्षण स्थित्यंतर घडून आलें, त्याप्रमाणेंच आपल्या वाङ्मयावरहि-पद्य व गद्य-परिणाम घडून आला. इंग्रजी भाषेंतील गद्यग्रंथ-परिशीलनानें आपणांकडे चरित्रें, कादंबऱ्या, शास्त्रीय ग्रंथ, नाटके वगैरे लिहिण्याचा प्रघात पडला, त्याप्रमाणेंच काव्यांतही निरनिराळ्या प्रकारची कविता लिहिण्याचा प्रचार सुरू झाला. विशेषतः बॉयसन, कीट्स, शेली, स्विनबर्न, टेनिसन् या कवींच्या कृतींचा विशेष परिणाम झाला. इंग्लिश भाषेमध्ये ज्यास Lyrical poetry असें म्हणतात त्याचा प्रघात वरील कवींच्या कृतींच्या सेवनानेंच पडला असें म्हणावयास हरकत नाही.

आपणांकडे पूर्वीच्या कवितासंग्रहांत मुकुंदरायापासून तों रामजोशापर्यंत एक प्रकारचा सारखेपणा आहे. या कवितेंतील सामान्य तत्त्व म्हणजे तिचा उपयोग मुख्यत्वेकरून जनतेला परमेश्वरस्वरूपाकडे वळविणें हा होय. सर्व कविता परमात्माभावनापूर्ण आहे. जनतेचें लक्ष भगवंताकडे लागावें एतदर्थच, या कवीशांनीं स्वतः तरून दुसऱ्यांस तारण्यासाठीं आपआपले विनमोल ग्रंथ लिहिले. ज्ञानेश्वरी, एकनाथी भागवत, तुकोबाचा गाथा, व समर्थांचा दासबोध हे ग्रंथचतुष्टय म्हणजे एक दिव्य ठेवा आहे. तदनंतर मुक्तेश्वर, वामनपांडित, मोरोपंत वगैरे कवींनीं परमेश्वराच्या लीला वणन करीत करीत, कथादिकांनीं जनमनोरंजन करीत, चुचकारून जनमनोवृत्ति

भक्तिमार्गाकडे वळविली. यांच्या कवितेंत भावनाप्रधान कविता नाही असें नाही. ज्ञानेश्वरीतील संतमहिमा किंवा नवम अध्यायांतील प्रारंभीची कविता किंवा ८ व्या अध्यायांतील मनाचें वर्णन हे अत्युत्तम प्रसंग, दासबोधांतील कविवर्णन, मुक्तेश्वरी भारतांतील वनंश्रीचीं वर्णनें, रात्रीचें व प्रातःकालचें वर्णन, वगैरे प्रसंग फार सुंदर आहेत. तो तो विषय वर्णन करीत असतांना कवीच्या चित्तवृत्ति उचंबळून आल्या, त्यास दृष्टांतावर दृष्टांत समर्पक सुंदर असे सुचले असें आपण पाहातो, परंतु ही कविता विशेषतः लोकांच्या मनावर प्रतिबिंबविण्यासाठीं, लोकांकरितांच केवळ केलेली; अतएव ती जरी कल्पनायुक्त व स्वाभाविक असली, तरी ती कविता Lyrical poetry या सदरांत येत नाही. भावनाप्रधान काव्य (Lyrical poetry) हें मुख्यतः कवीचें स्वतःचें स्वतःसाठींच उत्पन्न झालेलें असतें. एकादें फूल किंवा सुंदर बालक दृष्टीस पडून, आकाशांतील तारे, मनुष्याचा मृत्यु वगैरे वस्तु-जात पाहून कवीच्या मनांत जे विचार उद्भवतात, ज्या 'कल्पना उठतात, जी विकारांची खळबळ उडते, त्यांचें वर्णन तो या काव्यांत करतो. मनाची तळमळ शमविण्यासाठीं, कवी हे उद्गार काढितो. आपल्या दुःखास किंवा सुखास, आनंदास किंवा उद्वेगास काव्यद्वारा प्रगट करून कवि हा आपलें अंतःकरण हलकें करतो. मनावरील दडपण नाहीसें होतें, विकार विराम पावतात, हृदय शांत होतें. तर मग ही भावनाप्रधान कविता epic किंवा आर्ष काव्याप्रमाणें इतरेजनांच्या साठीं नसते; दुसऱ्या लोकांस ती वाचून आनंद व समाधान व्हावें, त्यांनीं आपल्या अनुकंपनीय स्थितीबद्दल सहानुभूति बाळगावी, एतदर्थ हें काव्य निर्माण झालेलें नसतें. पाहिजे तर ती वाचून लोकांनीं सुखसमाधान मानावें, व वाटल्यास सहानुभूति धरावी. तर अशा शुद्ध भावनोद्वारांचें जें काव्य तें अलीकडे पाश्चिमात्य काव्यास्वादनानें आपणांत उत्पन्न झालें आहे, व याचा परिणाम म्हणजेच केशवसुत, रे. टिळक, चंद्रशेखर, मोगरे, मोडक, घाटे, गोविंदाग्रज, रेंदाळकर वगैरे होत. या सर्वांच्या कृति सुंदर व सुरस आहेत. परंतु आज मी आपणास फक्त दत्तात्रय कोंडो घाटे यांच्याच कवितेबद्दल सांगणार आहे.

या कवीच्या काव्याचा परिचय मला अकल्पित रीतीनें घडला. एक दिवस आमचे स्नेही बाबुराव तायंकाळीं कुंडींतील फुलझाडास पाणी घालीत असतां कांहींतरी चरण मनाशीं गुंजगुंजत होते. मी त्यांतील एक चरण

ऐकला व ऐकतांच माझे मन चमकलें. ताबडनोब बाबूरावास सांगितलें ' तुम्ही काय म्हणत आहां मला सांगा सर्व, चांगलें आहे गाणें ' ! आपणांस आपला स्नेही आग्रह करीत असतां मुद्दाम आढेवेढे ध्यावयाचे व उत्कंठा वाढवावयाची यांतच तर खरी मित्रामित्रांमधील गंमत आहे ! सरतेशेवटीं त्यांनीं एवढें तरी कबूल केलें मी रात्रीं म्हणेन म्हणून.

एकदांची बाबूरावांची लहर लागून त्यांनीं तें गाणें (पाळणा) आपल्या सुरेल व करुणरसपूर्ण अशा आवाजानें म्हटलें. आमच्या मनोवृत्ति तन्मय झाल्या. हृदय गर्हिवरलें व डोळे भरून आले. आम्हांस हा पाळणा फारच आवडला. दुसऱ्या दिवशीं बाबूरावांच्या वहीवरून (त्यांनीं हा दुसऱ्यापासून उतरून घेतला होता) आम्ही सर्वांनीं हा पाळणा उतरून घेतला. या गाण्यानें आम्हा सर्वास वेड लावलें. आमच्या ९ वर्षांच्या येसूपासून तों दादांपर्यंत सर्वास तें पाठ झालें. रोज जेवणें झालीं कीं आम्ही हे गाणें ३-४ दां तरी म्हणत असूं.

या कवितेचे कवि कोण असा शोध करितां करितां मला समजलें कीं, ' दत्तात्रय कोंडो घाटे ' हे ते कवि होत. हे जातीनें मराठे असून ते बी. ए. झाले होते. ते १८७५ सालीं जन्मले व १८९९ सालीं पालोकवासी झाले. कॉलेजमध्ये असतांनाच आपलें शिक्षण, ज्ञान वगैरे कवितादेवीसाठीं आहे असें ते म्हणत. आपण लवकरच हा लोक सोडून जाऊं अशी त्यांस शंका येत असावी. कारण त्यांनीं एके ठिकाणीं लिहिलें आहे ' शास्त्राभ्यासा करुनी विटलों विटलों विद्यालया । यानें जाइन लवकरि लया. '

यांनीं स्फुट कविता सुमारे २५ एक प्रकरणांवर लिहिली आहे. ते काव्यदेवतेचे एकनिष्ठ भक्त होते. ' तव चरणीं सर्वस्व वाहिलें येऊनि घे त्या कसें,' असें ते कवितादेवीला सांगतात, म्हणूनच त्यांची कृति अल्प परंतु बहुगुणी आहे. यांचा व कवि चंद्रशेखर यांचा फार स्नेह होता. चंद्रशेखरांचें 'कारंजें' हें पद कोणास मोहणार नाही ? चंद्रशेखर कवीत संस्कृत शब्दांचा भरणा फार आहे, तो दत्तात्रयांत नाही. दोघांमध्येही उत्कटता व भावनाप्रधानत्व वास करतें.

या कवीच्या सांपडतील तितक्या कविता वाचण्याचा सपाटा चालविला; व त्या मला फारच आवडल्या. परंतु त्या सर्व आम्हीं जो पाळणा पाठ केला होता त्याच्या खालीच. आतां मी प्रथम कवितांचें दिग्दर्शन करून मग सरस व उच्च कृतींचें विवेचन करितों.

‘ तरुवरा ’ ही कविता फारच सोपी आहे. त्यांत नेहमींच्या सांप्रदायिक कल्पना आहेत. तरुवरानें ‘ विहंगवदनं हका मारिल्या ’ वगैरे गोष्टी संस्कृत कवितेंत पुष्कळदां पाहतों. ‘ शाखाकर पसरुनी तयांच्या खालीं मज घेतलें । सुतासम स्नेहें संभाळिलें ’ या चरणांत मार्मिकता व सहृदयता व्यक्त होते.

‘ प्रभात ’ ही कविता मला बरीच आवडली. वर्णन झोंकदार व मधुर भाषेत केलेलें आहे. सृष्टीचें सूक्ष्म वर्णन दृष्टोत्पत्तीस येतें. सृष्टीचा सुंदर प्रातःकालीन देखावा दृष्टीसमोर उभा रहातो, व या देखाव्याकडे आश्चर्यचकित व आनंदपूर्ण नयनांनीं कवि कसा पहात असेल बरें असें मनांत येतें. सकाळच्या भंगलसमयीं फुलें फुललीं आहेत. त्यांनीं दहिंवराचें शीतल स्नान केलें आहे व हंसत हंसत सूर्याचें स्वागत करीत आहेत. ही कल्पना मला फार आवडली. माझ्याही एका कवितेंत मी हीच कल्पना गोंविली आहे; व तीच कल्पना एकएकांच्या त्या त्या परिस्थित्यनुरूप कशी येते याचें कौतुक वाटलें. स्वर्गीचे दिव्य गायक विहंग गात आहेत, म्हणजे एक प्रकारचा उच्चपणा प्रकट केला आहे. एकंदरीत ही कविता चांगली आहे. प्रसन्नता व प्रेमलता व त्यांतच ‘ काळ हा दवडुं नको, वायां ’ वगैरे सुभाषितें घातलीं असल्यामुळें एक प्रकारचा गंभीरपणाही आहे.

परंतु कवीची उत्प्रेक्षाशक्ति जर पहावयाची असेल तर ‘ घारीस उद्देशून ’ ही कविता आपण अवश्यमेव वाचिली पाहिजे. मोरोपंतांनीं संशयद्वारत्नमालेंत ज्याप्रमाणें निरनिराळे प्रश्न भगवंतास विचारले आहेत, त्याप्रमाणेंच या कवितेंत घारीस अनेक प्रश्न विचारले. घारीस तूं आकाशांत कां विहार करीत आहेस याबद्दल निरनिराळे खुबीदार प्रश्न आहेत. त्यांतील दोन तीन येथें सादर करितों.

खरी प्रीत नाही, खरा स्नेह नाही ! दयालेश माया नसे येथ कांहीं ॥
असें वाटलें काय बाई तुला गे ? । म्हणोनी तुला अंबरीं गोड लागे ॥

गतप्राण झालीं तुझीं काय बाळें ॥ तुला वाटलें प्राण त्यांचे उडाले ॥
म्हणोनी पुन्हां त्यांस आणावयाला । नर्भी हिंडसी काय ? वेडे ! कशाला ? ॥

असे प्रश्न विचारून विचारून शेवटीं कवि म्हणतो, ' जगाचा तुला
वीट आला कशांने ? ' ' मला गूढ सांगे. '

' दुःखिताचे उद्धार ' यांत मृत मनुष्याचा स्नेही शोक करित आहे.
तूं आतां या मानापमानाच्या कार्त्रीतून सुटलास, आतां तुला या भूतलावरील
' उष्ण, क्षुधा, तृषा, न बाघेची ' असें म्हणत आहे. या कवितेंत नैराश्याची
छटा सर्वत्र दृग्गोचर होते.

' कोकिलकूजित ' ही उत्तम कविता आहे. कवीचें कल्पनासौष्टव
व शब्दलालित्य यांत फारच चांगल्या स्पष्ट रीतीनें दिसून येतें. शब्द
गोड व सुंदर आहेत. त्यांचा मनावर जादूप्रमाणें परिणाम होतो.

या कवितेंत वसंत राजाच्या आगमनास्तव तयारीचें वर्णन आहे.
' प्रफुल्ल सुमनें हातीं घेउनि लतिकांनीं रहावें ' हा चरण फार मौजेचा आहे.
त्यांत मार्मिकताही आहे. दशदिशा—या राजाच्या राण्या—याला हिमतुषा-
रांनीं स्नान घालतात (परंतु वसंतऋतूंत दंव पडतें कां ?) बालरवि गुलाल
फेंकितो, वनदेवी षड्रस फलांची मेजवानी देतात, व सरोवरें सुगंधित जल
प्राशावयास देतात. कविता फार मनोहर, नाना कल्पनांनीं नटविलेली, मनो-
हर व हृदयहारी आहे. येथें मन रमतें व प्रसन्न होतें. यांत एक प्रकारचा
सारखेपणा आहे म्हणजे प्रत्येक वन्य पदार्थाकडे कोणचें तरी काम या स्वागतांत
आहेच आहे; व तो मार्मिकपणें सांगितला आहे. वृत्तही मौजेचें ' साकी '
हें आहे.

' बघसी अंत किती राजसे ? ' ही कवितादेवीस उद्देशून लिहिलेली
कविता ' बा नीज गडे ' या पाळण्याच्या खालोखाल चांगली आहे. या
कवितेंत आंग्ल कवि शेली याच्या Love's philosophy या कवितेचें
प्रतिबिंब आहे.

The fountains mingle with the river,
And the rivers with the ocean;

The winds of heaven mix for ever
With a sweet emotion

याचें—

‘ प्रवाह सारे धांवत जाती नदीकडे अक्षय ।
होती तिज भेटुनि अक्षय ।
निशिदिनि रानोवनीं चालुनी सरिताही झरझरा ।
देती आलिंगन सागरा ।

‘ अंबरीं समीरण सारे सम्मीलती ’

हें फारच सुंदर भाषांतर आहे. त्याचप्रमाणें त्यांच्या पुढील
See the mountains kiss big heaven
Moon beams kiss the sea

याचें—

‘ तुंग महीधर गगनश्रीच्या वदनाला चुंबिती ।
शशिकर चललहरी कर्षिती ॥

असें सुंदर भाषांतर आहे. मला माहीत नाही कीं हें भाषांतरच आहे म्हणून, परंतु निदान तें तसें स्पष्ट दिसतें. या सर्व गोष्टींचें सार काय तर

‘जिकडे तिकडे जगांत सारें प्रेम सांचलें दिसे । त्याविण कोठें कांहीं नसे ॥ ’

प्रत्येक वस्तु आपल्या आवडत्या वस्तूकडे उत्कंठतेनें व अविच्छिन्न रीतीनें ओढ घेत असतें व ‘ आंतरः कोपि हेतुः ’ त्या वस्तूस खेचीत असतो, याचीं सुंदर उदाहरणें देऊन एक ‘साधर्म्य नियम’ Law of Association (मिल्च्या भाषेत) कवि शोधून काढितो. ज्याप्रमाणें जगतांतील क्षणभंगुरता दाखवावयाची असली म्हणजे कवि ‘ चपला, फुलें, बुडबुडे, वगैरे क्षणभंगुरत्वदर्शक वस्तु भराभर आपणापुढें मांडतो व क्षणभंगुरत्व सिद्ध करीत असतो, त्याप्रमाणेंच येथेही ‘ नद्या सागराकडे धांव घेतात, चंद्राजवळ कौमुदी ‘ अविनाभावे ’ वसते, सर्व वारे एकमेकांस आलिंगन देतात, सूर्योदय झाला रे झाला कीं कमलिनी फुलतात, कमलिनी पाहिल्या कीं भ्रमर सुद्धां भुलतात, चंचल चपला, परंतु ती मेघास सोडून अन्य ठिकाणीं दिसत नाही, असे अनेक दृष्टांत देऊन जगतांत प्रत्येक वस्तु प्रेमानें बद्ध आहे हें कवि सिद्ध करितो.

अशा प्रकारें 'साधर्म्य नियम' ठरवून कवि कवितादेवीस म्हणतो 'बघसी अंत किती राजसे?' मी तुझ्यासाठी काय काय तरी करीन ! 'नव काव्यमाळ वेणींत तुझ्या घालीन । नवरसीं सुरस मिष्टान्न तुला चारिन ॥ या कविकुंजांतच तुजसंगें राहिन ।' एवढें सर्व मी कशासाठीं करणार आहे? तर तूं 'प्रेमदृष्टि तूं ठेव मजवरी; । मग सारें तत्क्षणीं । देईन हांकून हृदयांतुनी' अशासाठीं. एकंदरींत ही कविता फार सुंदर आहे. प्रत्येक चरण एक प्रकारची विशेष शोभा दाखवितो; व मनावर रमणीय परिणाम होतो.

आतां उरली शेवटची कविता कीं, जी आम्हां सर्वांस वेड लाविते झाली. ती कोणचीतर 'निज नीज माझ्या बाळा' ही. गाणें पाळण्याच्या चालीवर आहे. वेळ सायंकाळानंतर अर्थात् रात्रीची आहे. रात्रीची वेळच अशी असते कीं, मनांत (एकटें असतांना) निरनिराळे विचार येतात. त्यांतून अगदीं अरण्यांत एकाद्या झोंपडींत असावें, आजूबाजूच्या झाडावर दिवाभितांचा किलकिलाट असावा, दाट अंधकारानें भूतल व्याप्त असावें, अशा वेळीं जसे इंग्रजी कवि'ग्रे' याच्या मनांत आले तसे नैराश्याचे व खिन्नतेचे विचार मनांत येत असतात. असो. तर हा पाळणा अशा वेळीं म्हणावयाचा आहे. पक्षी आपल्या घरट्यास गेले. दमून थकून भांगलेले संसारी लोक विश्रांति घेत आहेत. काळोख बाहेर मी म्हणत आहे. अशा समयीं कवि काय ऐकत आहे? एक करुणरसपूर्ण गाणें—पाळणा ऐकत आहे. हा देखावा कोठें आहे? तर एका भिकार झोंपडींत जिला धड दार सुद्धां नाही, जेथें उंदीरघुशींचा सुळसुळाट, सळसळ वारा वाहात आहे अशा ठिकाणीं! एकंदर देखावाच हृदयस्पर्शी आहे.

हा पाळणा कोण म्हणत आहे? आपण आतां चार दिवसांचे सोबती आहोंत अशी खात्री झालेली एक आई आपल्या लहान अर्भकाला, ज्याला भूक लागली असेल, ज्याच्या अंगावर वस्त्रही नसेल, अशा आपल्या सोनकुल्याला निजवितांना हा पाळणा म्हणत आहे. अशा वेळीं त्या माउलीचे विचार कसे बरे असतील? कोणत्या विचारांचें व विकारांचें तिच्या हृदयांत काहूर उठलें असावें हें कोण सांगूं शकेल? कवीशिवाय कोण बरें? मानवाच्या अंतःकरणाचा ठाव घेणारा व त्याच्या सर्व विचारांचें व विकारांचें हुबेहुब चित्र काढणारा सहृदय कवीशिवाय दुसरा कोण बरें असेल?

रात्रीची वेळ; सर्वत्र काळोख; त्या आईच्या अंतःकरणांतही सगळीकडे काळोख; आशेचा एकही अंधुक किरण नाही व ती आई म्हणते 'अंधार वसे चोंहिकडे गगनांत । गरिबाच्या जेविं मनांत'. सर्व जनता या वेळेस निजली आहे; पहा पशुपक्षी निजले आहेत असे पाहून आईला काय वाटते ?

'बघ थकुनि कसा निजला हा इहलोक
मम आशा जेविं अनेक ॥'

रात्रीच्या समयीं धान्य खाण्याला येणारे उंदीर विचारे धान्याचा एक कणही न सांपडल्यामुळे परतले हे पाहून तिच्या वदनांतून शब्द बाहेर पडतात.

'लवकरि हे सोडतील सद्नाला
गणगोत जसें अपणांला'

यावरून असे दिसते की या माउलीला संपत्कार्णी सर्व भजत होते. 'बा तुझा चालता काळ, खायाला मिळती सकळ,' परंतु विपत्कार्णी कोण आहे ? 'कठिण समय येतां कोण कामासि येतो' हेंच खरे.

झोंपडीचा कळकाचा दरवाजा करकर आवाज करीत आहे. त्याच्यावर किती सुंदर कल्पना कवीने रचिली आहे ! 'हे दुःखाने कणहुनि कथी लोकाला, दारिद्र्य आपले बाळा' । फार सुंदर व मनोहर. त्याचप्रमाणे गार वारा वाहत होता. तो तिच्या गाण्याला साथ करीत होता, व 'सुख-वीतो अश्रुधारा' असे त्याचे वर्णन फारच हृदयंगम रीतीने केले आहे. त्या माउलीचे त्या निर्जन प्रदेशांत अश्रु पुसण्यास कोणीच कां नव्हता ? वा ! होता तर. प्रत्यक्ष वायु तिचे अश्रु परिमार्जन करीत होता. तिसऱ्या कडव्यांतील 'जेव रती हा कुडींत राहिल प्राण । तोंवरि तुज संगोपीन' असा चरण मनाला फारच लागतो. आपणांस लवकरच आपल्या बालकाला या अफाट जगतांत निराधार सोडून जावे लागेल, ही कल्पना, हा विचार, मनांत येऊन अंतःकरण भरून येऊन कंठ सद्गदित होऊन ती आई आपल्या मुलास निजविते. हा प्रसंग कोणत्याही कठोर मनुष्याच्या अंतःकरणास पाझर फोडील यांत तिळप्राय संशय नाही. परंतु या निर्धन व निराधार माउलीने आपल्या छबुकल्यास कांहींच कां नाही ठेवले ? थोडे सुद्धां किडुकमिडुक नाही कां तिने राखिले ? असे तुम्ही कां विचारितां ? तिने त्याची, आपल्याकडून चांगली तरतूद केली

होती ? तुम्हांस आश्चर्य वाटते ? मी सांगू तिचे मृत्युपत्र ? हें पहा. तिने त्यास अशा वस्तु राखिल्या की ज्यांचे कोणी हरण करूं शकणार नाही. ज्यांचा कोणी हेवा करणार नाही, व ज्या विस्तृत आहेत, ज्या विपुल आहेत. त्या लहान मुलाला रहावयास आधार, डोक्यावर छत्र होते का ? हो, होते. परंतु पावसाच्या धूम धडाक्यांत धडाडूकन् कोसळणारे किंवा दरवडेखोरांनी फोडले जाणारे असे घर त्यास ठेवले नव्हते. जेथे असंख्य तारा चमकताहेत, चंद्र सूर्य जेथे लटकताहेत, अशा नील नभाचा चांदवा त्याच्या मस्तकावर होता. कोणाची छाती आहे हा चांदवा काढून टाकण्याची ? कवि म्हणतो :

‘ आकाशा पाडिल कोण ? ’

त्यास तिने वस्त्रही ठेविले होते. परंतु तें असें की जें हवेनें जीर्ण होणार नाही, कोणी फाडूं शकणार नाही, उन्हांनें करपणार नाही, आगीनें जळणार नाही, पावसानें वाहून जाणार नाही. कोणचे बरे ? ओळखा—हें पहा

‘ दिग्वसना फाडिल कोण ? ’

बरे हें सर्व झालें. परंतु त्याच्या निर्वाहास द्रव्य ठेविले होते कां हो तिनें असें तुम्ही विचाराल. ठीक आहे ? तेंही मुबलक. भर चव्हाट्यावर चोरा, चिलटांस न भितां तिनें राशीवारी ठेविले होते.—

‘ धन दारिद्र्याची रास— ’

व हें मृत्युपत्र झाल्यावर त्याच्या खालीं,

‘ त्रैलोक्यपती आतां त्राता तुजला ’

असें सांगितलें आहे. कवीची कल्पनाशक्ति, प्रतिभा, सहृदयत्व येथे आपणांस चकित करून सोडतात. कल्पनाशक्तीच्या या भराच्या आहेत. कल्पनाविहंगमावर आरोहण करून कवि आपणांस आकाशांत, वनांत, इकडे तिकडे फिरवीत आहे व शेवटीं त्या आईच्या अंतःकरणांत आणून सोडितो. परंतु ज्या चरणानें मला वेडा केले तो पुढेंच आहे.

‘ तुज ज्ञान नसे अज्ञानाविण कांहीं

भिक्षेविण धंदा नाही ! ’

या लहानशा चरणांत केवढें गहन सत्य भरलेलें आहे. लहान मुलाला अज्ञान हेंच ज्ञान असतें व म्हणूनच तो आनंदी असतो. Ignorance is bliss, त्याला पापपुण्य, चिंता, काळजी यांचा स्पर्श नसतो, याविषयी; तो

अज्ञानी असतो म्हणजेच तो ज्ञानी असतो ! या ज्ञानाच्या प्रभावानेच तो बापाची दाढी ओढतो, आईच्या तोंडांत थप्पड देतो, परंतु बाप त्याला गोंजारितो व आई त्याचे पटापट किती तरी मुके घेते. लहान मुलांच्या या शक्तीचे मूळ कशांत आहे ? त्याच्या अज्ञानांत. त्याची करणी अहेतुक असते. त्याचे व्यवहार निर्व्याज असतात. ते अकपट, आनंदी व सरळ मनार्चे असते. म्हणूनच संत सज्जन आपणांस नेहमी सांगत असतात की ' बाबांनो, नेहमी लहान मुलाची वृत्ति स्वीकारा; म्हणजे तुम्हास कांहीं जड जाणार नाही '. या उपदेशांतील तरी इंगित हेच होय. तर अशा प्रकारचे अज्ञानमय ज्ञान त्यास तिने ठेविले होते; व भिक्षेचा विन भांडवली धंदा. ही काय ती तिची इस्टेट ती सर्व तिने आपल्या मुलास ठेविली होती. व शेवटी उपदेश केला, की जो उपदेश प्रत्येकाने आपल्या हृत्पटलावर खोदून ठेवावा—

‘परि सोडुं नको सत्याला
धन अक्षय हेच जिवाला
भावे भज दीनदयाळा
मग राक्षिल तो करुणासागर तुजला !’

हे चार कडव्यांचे गाणे म्हणजे चार अमोलिक मोत्यांचा चौकडा आहे. या कवितेत कवीची कल्पनाशक्ति, उज्ज्वल प्रतिभा, सहृदयत्व, औत्सुक्य, सूक्ष्मबुद्धि, सरलता व मधुरता या सर्व गुणांचा रमणीय संगम झाल्यामुळे मनास अत्यंत आनंद होतो. कवितेमध्ये दिसणारी निराशा, शोक, दुःख ही परमेश्वरावर दृढ श्रद्धा असल्याकारणाने जास्तच रमणीय वाटतात. एकंदरीत या कवीचे हे सर्वोत्कृष्ट कवन आहे, यांत बिलकुल संशय नाही. परंतु अशा असाधारण कवित्वशक्तीने संपन्न असलेले आपले कविवर आपणांस अल्पकाळच लाभले. त्यांना २४ वर्षे पुरी होत आहेत तोंच क्रूर काळाने त्यांस गिळंकृत केले. नुकतीच उमलणारी कळी, जिचे सर्व रंग अद्याप फुलले नाहीत जिचा परिमल दशदिशांत दरवळला नाही तोंच ती वाऱ्याने खडून टाकावी, किंवा किडीने खावी, त्याप्रमाणेच हे झाले, व सुप्रसिद्ध कवि काशीनाथ हरि मोडक यांच्या शब्दांत सांगावयाचे म्हणजे

‘ झालों विन्न बहू मी मनीं
‘ बोललों आणुनि जल लोचनीं

‘कूरा काळा असे तुझी ही कठोर करणी खरी.

‘दुःख निराशा यांचा पगडा जैसे हृदयावरी’

अशी माझी स्थिति झाली आहे. आपल्या मराठी भाषेचे दुर्दैव हेच खरे; घाटे, गोविंदाग्रज, बालकवि यांना काळाने किती अल्पायुष्यांत गव्हा केले हे पाहिले म्हणजे मन उद्विग्न होते. परंतु जगाच्या रहाटीकडे पाहून आपण शोक गिळला पाहिजे. चायरन्, कीटस्, शेळी, रामतीर्थ वगैरे अल्पावकाशांतच नाही का हा लोक सोडून चालते झाले ? कवितादेवीला ‘शोधित फिरलो जनीं स्मशानीं वनीं’ असें करतां करतां, तिला शोधावयास तर कवि नाही गेला ? काय असेल ते असो ! त्यांचा आत्मा तरी या भूलोकावरून गेला खरा; आतां तो रविकिरणांच्या, किंवा मेघांच्या, किंवा हिमतुषारांच्या, किंवा पुष्पपरांगांच्या रूपाने रंगला असेल व प्रत्यक्ष काव्यमयच झाला असेल. सारांश काय तर

‘मनुजस्थिति ही चंचल बुद्बुद वारीवर कीं स्फुरे। चित्त हें फार तयें बावरे ॥

वृक्ष जोराने फोंफावून जो फुलांचा बहर येत आहे, व लोक फलाची इच्छा करताहेत तोच काय झाले

‘पल्लव गळती, मूळें ढळती, कोमल सुमगण चुरे। फळ हुके नर मनिं मग चुरचुरे’

असो. तर आतां या कवींची जी कृति आहे ती तरी लवकर पुस्तकरूपाने बाहेर पडो (आम्ही असें ऐकिले आहे की ही गोष्ट लवकर होणार आहे म्हणून—फार चांगले !) व महाराष्ट्र रसिक तिचा आस्वाद मनमुराद घेवोत !

स्वातंत्र्याचा जयजयकार.

(लेखकः—कुमार यशोद एफ. वाय्.)

सर्व परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।

—महाभारत.

फारचि बरी निरयगति परवशता शतगुणें करी जाच ।

—मोरोपंत.]

अन्त न कळूनहि अनन्त अन्तरिक्षांत यथाशक्ति यथेच्छ विहार करणारी ही विहंगममाला, गगनमण्डलाचें चुम्बन धेऊं पाहाणारे हे प्रोत्तुंग पर्वत, अल्लड बालिकांप्रमाणें गिरिजनकाच्या अंकावरून दुडदुड धांवत येणाऱ्या प्रसन्नहृदया निर्झरिणींचे हे प्रवाह, तरंगिणींचें सलील गमन पाहून हर्षानें माना डोलविणारे हे वक्ष, स्वतःच्या सौरभाची लयलूट करून स्वातंत्र्य-करणाच्या नितान्त मनोहारित्वाच्या मनोहर नादांत विकास पावणारी हीं सरोवासी कमलपुष्पे, मधुमकरन्दसेवनानें बेहोष होऊन गुड्गान गात स्वैर-नर्तन करणारी ही भ्रमरपांक्ति, स्वच्छंदानें वेणुवनांत घुसून त्याच्या रंधारंध्रांतून स्वातंत्र्याचें मंजुगीत गात आखिल जीवसृष्टीला आनन्दकळोलानें डोलविणारा हा वायु, आपल्या सुन्दर डोळ्यांनीं पाहाणारांना मोह पाडीत निर्भय चित्तानें इतस्ततः बागडणारी हीं हरिणशावके, वाटेळ तिकडे पहा ! निसर्गाच्या साम्राज्यांत तुम्हांला जिकडे तिकडे स्वातंत्र्याच्या मूर्तिमन्त पताकाच दृष्टीस पडतील.

स्वातंत्र्य—स्वतःच्या तंत्रानें वागणें कोणास आवडणार नाही ? दुसऱ्याच्या कऱ्यांत वागणें, परक्याचें दास्य स्वीकारून त्याचा गुलाम बनणें कोणासहि आवडणार नाही ! या रानांत हे गुरांचे कळप चरत आहेत. इथें जितक्या मोकळेपणानें, जितक्या स्वच्छंदानें ते नाचतात, हुंवरतात, तितक्या मोकळेपणानें, तुम्ही तुमच्या गोठ्यांत त्यांना दाव्याशीं जखडून टाकिल्या-वेळीं हुंवरतात काय ? या शाखेवरून त्या शाखेवर, या ढोलींतून त्या ढोलींत लपंडावीचा मनसोक्त खेळ खेळणारा हा शुकसारिकांचा समूह, याला जरी तुम्ही

आपल्या महालांत नेऊन सोन्याच्या पिंजऱ्यांत—सोन्याचा, सुखाचा झाला तरा तो कैदखानाच—कोंडून, त्याला पेरू, डाळिंबे खावयाला घालून, 'विठ्ठल विठ्ठल,' 'रामराम' असें बोलावयास शिकविलें तरी त्याला त्यापासून सुख होईल काय ? तुमच्या या जुलमाच्या रामरामाला कंटाळून, त्या कैदखान्याला रामराम ठोकून, आपल्या आत्मरामाला आराम देण्याकरितां संधि मिळल काय, याची तो मार्गप्रतीक्षा करित असतो. मदमत्त गजराजाचें गंडस्थळ फोडून तिथलें स्वपराक्रमानें, स्वेच्छेनें मिळविलेलें रुधिर प्राशन करणारा मृगराज ज्यावेळीं कावेबाज मनुष्याच्या गुलामगिरींत अडकला जातो, त्यावेळीं त्यालाच—त्या पराक्रमी केसरीला, शरीरबळानें क्षुद्र असूनहि ज्ञानबळानें श्रेष्ठ असलेल्या मनुष्यानें टाकलेल्या कुजक्या नासक्या बकऱ्याच्या मांसावर निर्वाह करणें भाग पडतें, या परतें दुर्दैव तें कोणतें ? एकदां कां एकाद्यानें आपल्याला दुसऱ्याच्या स्वाधीन केलें कीं, त्याचें स्वातंत्र्य त्याला परत मिळविणें फारच कठिण जातें. सारासारविचार नसणाऱ्या तिर्यग्योनींतील प्राण्यांनाहि जर स्वातंत्र्याची इतकी आवश्यकता भासते, तर सत् कोणतें, असत् कोणतें, हित कोणतें, अहित कोणतें हें जाणण्याच्या विशिष्ट बुद्धीनें अलंकृत असलेल्या मनुष्यप्राण्याला स्वातंत्र्याची किती बरें आवश्यकता भासत असेल ?

पारतंत्र्य ! स्वातंत्र्यविरहित जिणें मृतवत् आहे. प्रत्येकाला असें वाटत असतें कीं, आपण कोणाचा मिधा असूं नये. सुधारलेल्या अमेरिकेंतील तांबडे इंडियन, बर्फाच्या थंडगार प्रदेशांत राहणारे एस्किमो लोक, दुर्दैवी आयर्लंडांतले आयरिश, झपझप पावलें टाकीत उन्नतीच्या शिखरावर पोचलेले जपानी लोक, किंवा उन्नतीच्या शैलाग्रावरून एकेक पायरी गडगडत गडगडत खालीं येऊन अवनतीच्या दरींत पडलेले आम्ही हिंदी लोक, कोणीहि घ्या ! त्यांना स्वातंत्र्याची स्पृहा ही असतेच असते. अमेरिकेंत वसाहत करून राहिलेल्या इंग्रज लोकांनीं प्रत्यक्ष जन्मभूमीशीं दोन हात केले ते केवळ स्वातंत्र्याचा डंका जगांत गाजविण्याकरितांच ! यवनांच्या गोषांत गेलेल्या आपल्या मायदेशाच्या स्वातंत्र्य—लक्ष्मीला हात धरून आपल्या घरीं परत आणण्याकरितां शिवरायांनीं अटोकाट प्रयत्न केले; आणि हिंदवी स्वराज्याची प्रतिष्ठापना केली. स्वतःच्या देशबंधूंना स्वातंत्र्य मिळावें म्हणून एकादा बालवीर आजहि आपल्या हाडाची काढें करून, आपल्या अभंग यशाची नौबत

साऱ्या जगांत दुमदुमत ठेवून, समाधिसुखाचा अनुभव घेत असेल. कोणी सांगावें ! जगाच्या पाठीवरील कोणताहि देश पारतंत्र्यांत असणें, मनुष्याच्या मनुष्यत्वाच्या श्रेष्ठतेला शोभत नाहीं. प्रत्येकानें आपापल्यापरी स्वतंत्र असावें अशीच त्या जगन्नियंत्या प्रभूची इच्छा आहे !

आमच्याच देशांत आज आम्हांला कितपत स्वायत्तता आहे हें आतां लहानापासून थोरापर्यंत सर्वास सारखें समजून चुकलें आहे. स्वतांच्या तंत्रानें वागण्याची ज्याची इच्छा आहे, त्यानें कोणतेहि आणि कसलोहि कष्ट भोगण्यास तयार असलें पाहिजे. स्वातंत्र्याभावीं तोंडांतून ब्र काढण्याची आज आम्हांस चोरी झाली आहे. स्वातंत्र्याभावीं आज आम्ही स्वत्वाला पारखे झालों आहोंत. स्वातंत्र्याभावीं फिजी बेट आणि इतर वसाहतींतून आज आमच्या बांधवांचे आणि मायबहिणींचे अमानुष हाल होत आहेत. ज्या देशानें स्वतंत्र असतां स्त्रियांच्या पातिव्रत्याकरितां आकाशपाताळ एक करून रक्ताच्या सड्यानें पातिव्रतांचे कलंक धुवून काढले, त्यालाच आज उघड्या डोळ्यांनीं आपल्याच स्वातंत्र्यप्रिय पूर्वजांच्या रक्तमासांनीं बनलेल्या स्त्रियांचें पातिव्रत्य, नीतीचा गंधहि नसणाऱ्या लोकांच्या हातचें खेळणें झालेलें पहावें लागतें हें दैव-दुर्विलासितच नव्हे काय ? मृगेंद्राला पिंजऱ्यांत कोंडून त्याला यःकश्चित् बटकुरानें चाबकाचा फटकारा मारावा, आणि त्यानें मनांतल्या मनांत चरफडत स्वस्थ बसावें यापरती अवहेलना ती कोणती ? यापरतें पारतंत्र्य तें कोणतें ?

असें कां व्हावें ? अखिल जगताला ज्ञानदान करण्याची जिची योग्यता त्या पुण्यवान् हिंदभूवर दुसऱ्याच्या ओंजळानें पाणी पिण्याचा अमंगल प्रसंग कां यावा ? अनात्म-विश्वासरूपी जळूँ एकदां कां राष्ट्रदेहाला डसली कीं मग त्यांतलें स्वातंत्र्याचें उष्ण रक्त पूर्णपणें शोषून टाकिल्या-शिवाय ती कधींहि राहात नाहीं. याच आत्मविश्वासाच्या अभावामुळें आज या सुवर्णभूमीची अशी रस पिळून टाकलेल्या उंसाच्या चिपाडाप्रमाणें दुर्दशा झालेली आहे !

जगण्यासाठीं मरावयाचें असेल तर मनुष्याच्या अंगीं आत्मविश्वास अवश्य असावयाला पाहिजे. आत्मविश्वासानें मनुष्य करारी बनतें. आत्मविश्वास अंगीं असला म्हणजे मनुष्यमात्राला अत्यंत अवश्यक असें जें मानसिक धैर्य

ते प्राप्त होते. आत्मविश्वासाने मोठमोठालीं दुर्घट कार्ये अगदीं लीलेनें साध्य होतात. आत्मविश्वास मत्ताना लीन बनवितो. किंबहुना, आत्मविश्वासाच्या जोरावर मनुष्याच्या केवळ अपांगवीक्षणाने प्रत्यक्ष नरकालाहि नंदनवनाचे स्वरूप प्राप्त होते; इतकेच नव्हे तर त्याला 'कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुम्' अशी ज्याची शक्ति त्या नारायणाचे पद मिळवितां येते. आत्मविश्वास म्हणजे स्वतःविषयीचा विश्वास. ज्याला स्वतःविषयी मुळींच विश्वास वाटत नाही, 'आम्ही कायहो, यःकश्चित् प्राणी, आमच्या हातून काय व्हावयाचे आहे ?' अशा प्रकारचे निस्सत्व उद्गार ज्याच्या तोंडांतून निघतात, त्याचा त्याला स्वतःला, त्याच्या मायदेशाला, किंवा जगाला काय बरे उपयोग ? परमेश्वराच्या जीवसृष्टीत असंख्यात जन्तु उत्पन्न होतात, त्यांपैकींच एकाद्या वर्गात त्याला जमा धरावयाला पाहिजे. लाथ मारीन तिथे पाणी काढीन अशी हिंमत मनुष्याच्या अंगी पाहिजे. केवळ मनुष्याची कसोटी पाहण्याकरितां परमेश्वर त्याच्या मार्गात कांटे पसरितो. मनुष्याच्या अंगी आत्मविश्वास नसेल तर तो तीं संकटे पाहून घाबरून जातो; आणि अनीतीचा कां होईना, पण थोडासा निष्कंटक असा जो मार्ग त्याला दिसतो त्या मार्गाने तो जातो, आणि शेवटीं अनीतीच्या-पारतंत्र्याच्या दुस्तर पंकांत रुतून बसतो. तोच मनुष्य आत्मविश्वासी असला म्हणजे स्वतःच्या इच्छाशक्तीच्या जोरावर आपल्या मार्गावर असलेल्या संकटांना दूर सारून बेघडक पुढे जातो आणि क्रमाक्रमाने नीतीच्या, स्वातंत्र्याच्या शैलाग्रावर जाऊन पोचतो.

आत्मविश्वास अंगी बाणवून केवळ पन्नास वर्षांच्या अवधीत जपान-सारख्या चिमुकल्या राष्ट्राने उन्नतीच्या शिखरावर झपझप चढून अखिल जगताला थक करून सोडावे; आणि सर्व जगाच्या गुरुस्थानीं जो एके काळीं मिरविला, त्या हिंदुस्थानाला मात्र आत्मविश्वासाच्या अभावीं शेदीडशे वर्षे अत्यंत सुधारलेल्या राष्ट्राचा निकट संबंध असतांही स्वतःच्या उन्नतीचा मार्ग सुचूं नये-सुचला तरी आचरणांत आणतां येऊं नये. हे परमाश्चर्य नव्हे काय ? वा हिन्द देशा ! एकाद्या राष्ट्राचा उज्ज्वल इतिहास आपत्कालीं त्या राष्ट्राला मार्गावर आणण्यास कारणीभूत होतो हे तत्व तूं विसरलास काय ? केसरीच्या छाव्या ! तुला परिस्थितीनें जर भेंढराच्या कळपांत नेऊन सोडिलें तर तूं आपलें सिंहत्व विसरून भेंढरू.

चनून जावें काय ? तुझ्या पूर्वजांकडे पहा. त्या शिवरायांकडे पहा. मो 'मत्ते-
मेन्द्रविभिन्नकुम्भकवलग्रसैकबद्धस्पृह' केसरी आहे असा आत्मविश्वास
त्याच्या अंतःकरणांत जागृत होता. ते थोरले बाजीरावसाहेब, ते फडणीस
नाना, तो नरवीर सदाशिवरावभाऊ यांच्याकडे पहा. स्वतःच्या सिंहत्वाची
ज्योत त्यांच्यांत जळजळत होती. त्यांनी ती ज्योत तुझ्या अंतःकरणांत
सारखी तेवत ठेविली. मध्यंतरीं तूं परिस्थितीचा गुलाम बनून स्वत्वाला विसरूं
लागलास. ऊठ, मोहनिद्रा आवर ! तो पहा उषःकाल—स्वयंनिर्णयतत्वाचा उषः-
काल-झाला. स्वातंत्र्यरवीचा भगवा झेंडा घेऊन अरुणानें पूर्वक्षितिजावर आरोहण
केलें. सवितृदेवाच्या कोमल किरणांनीं पद्मांना विकसित केलें. नुकत्याच
उमललेल्या कलिकांच्या पाकळ्यांवर पडलेले दंवाबिन्दु सूर्यप्रकाशांत मोत्यांनाही
लाजवूं लागले. पक्षिकलरवमिषानें निसर्गदेवता भूपाळ्या म्हणूं लागली.
अर्धस्फुटित कलिकांतील सौरभ लुटून, भेटेल त्याला त्याची खैरात करीत
मन्दानिल खैर बागडूं लागला. जिकडे तिकडे स्वतंत्रतादेवीचें अनियंत्रित,
शान्तिप्रद साम्राज्य सुरू झालें. अज्ञान—तिमिर गिरिगव्हरान्तरीं दडूं लागला.
ज्ञानसूर्यकिरणांनीं त्याचा पाठलाग करून त्याचा नाश करण्याचा सपाटा
चालविला. स्वातंत्र्यदेवीच्या मन्दिरांत भक्तमंडळी जमूं लागली. चला. भारत-
बंधूनो ! आपणाहि देवाची पूजा करूं. चला, अबब ! कोण गर्दी ही ! चला,
स्वतःच्या आत्मविश्वासाच्या जोरांवर आपण भक्तमंडळांत बरीच वरची जागा
पटकावूं. स्वातंत्र्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मला मिळालाच
पाहिजे. स्वातंत्र्याचा जयजयकार !

॥ श्रीः ॥
॥ मातृस्तोत्रम् ॥

(लेखक—गं. ना. परांजपे.)

मातर्नमामि तव पादसरोरुहं हि
मातः स्मराम्युपकृतीरमिता भवत्याः ।
देवस्त्वमेव हि ममासि च कोऽपि नान्यो
ब्रह्माणमत्र न हरं न हरिं न जाने ॥ १ ॥

ऊर्ध्वोदरे सुनवमासिकगर्भभारं
प्राज्यं प्रसह्य सवदुःखमसह्यमम्ब ।
मातुःपरं परमदैवतमेव नास्ती-
त्यत्यन्तमादरपदं त्वमिहाप्यथार्हम् ॥ २ ॥

आसं यदेप्सितमनोगतभावमात्रं
बाल्यान्निवेदयितुमप्यहमक्षमश्च ।
विज्ञातुमेतदखिलं क इवात्र चासीन्
मातुःसमं सुहृदयं मृदु मातुरेव ॥ ३ ॥

दृष्ट्वापि मां प्रमुदितं मुदिता भवेद्या
दुःखेन मे विचलितापि भवेद्धि सद्यः ।
यस्याश्च भिन्नसुखवस्तु न मद्धिना स्यान्
नात्याएरास्पदमपीह कथं भवेत्सा ॥ ४ ॥
न त्वं कदा बुभुजिषेऽन्नमपोऽपिवा वा
न त्वं कदा समविशोऽपि च मामुपेक्ष्य ।
मत्सेवने त्वनलसाविरता तथासी-
र्मा नावधीरितवती बहुशोऽपराद्धम् ॥ ५ ॥

शब्दैरवेद्यमपि यत्तदवर्णनीयं
वात्सल्यमाविरकरोत्परिवर्धने सा ।
प्राणव्ययेन धनकोटिसमर्पणेन
शक्यामि किं नु तदपाकरणे प्रवृत्तः ॥ ६ ॥

तस्मान्मयाचलकृतक्षतया सुसेव्या
मातार्चनीयविषया न कदर्थनीया ।
तत्रापि सन्त्यहहैरवमन्यते सा
धिग्धिक्कुधा स्वजननी श्रमिता च धिक् तान् ॥ ७ ॥

इति श्रीमातृदेवगंगाधरविरचितं श्रीमातृस्तोत्रं संपूर्णम् ।

पुस्तकपरीक्षण.

इंग्लंडचा इतिहास भाग २ (रा. रा. गोविंद अनंत मोडक बी. ए.)

हें पुस्तक लिहून रा. मोडकांनीं इंग्लंडचा इतिहास पुरा केला आहे. अशा कर्तव्यबुद्धीनें व तडफेनें मराठी पुस्तके लिहिलीं जातील तर देशी भाषांतून पुस्तके नाहींत तेव्हां देशी भाषांच्या द्वारे शिक्षण कसें घावयाचें या सबबीचा हां हां म्हणतां घुव्वा उडेल.

पहिल्या भागांत क्रॉम्वेलच्या मरणापर्यंतचा वृत्तांत आला होता. त्याच्या बेजबाबदार व सक्तीच्या राज्यपद्धतीला लोक कंटाळून गेल्यामुळे तो मेल्याबरोबर 'बजबजपुरी' माजून चार्ल्स २. ला परत आणण्याविषयी खटपट सुरू झाली, येथून या पुस्तकांत आरंभ केला आहे. लोकांनीं चार्ल्सचे अत्यंत उत्साहानें स्वागत केलें, पण त्याच्याइतका नादान, आपल्या बुद्धिमत्तेचा पूर्ण दुरुपयोग करणारा मनुष्य शोधून काढण्यास अत्यंत प्रयास पडतील. त्यानें अमुक एक वाईट गोष्ट केली नाहीं असें नाहीं. त्याचा पहिला व मुख्य हेतु म्हणजे विषयोपभोग. वेश्यांचें काम करण्यास तयार असलेल्या बायकांना त्याच्या दारबारांत सर्वांत ज्यास्त मान मिळूं लागला. "या वेश्यावजा स्त्रियांच्या अपकृत्यांची ध्वजा फडकविण्याकरितांच कीं काय त्यांना पदव्या व इस्टेटी यांची सैरात वांटली. राजाचे दासीपुत्र इंग्लिश उमरावांत गणले जाऊं लागले." ग्रॅफ्टनचे, सेंट आल्बन्सचे, रिचमंडचे, ड्यूक हीं कलमीं घराणीं या राजेसाहेबांच्या कुमारीं विलासांमुळे उद्भवलीं. उरलेला वेळ जुगार खेळून व दारू पिऊन भरून काढावयाचा. शास्त्रज्ञांची "रॉयल सोसायटी" या संस्थेचें पुनरुज्जीवन तेवढें सोडून दिल्यास त्यानें आपलें सर्व डोकें पुरुषांना व स्त्रियांना विषडविण्यांत, व आपली चैन वाढविण्यांत खर्च केलें. हें करितांना राष्ट्र किती दुरवस्थेला चाललें किंवा आपली स्वतःची किती अवनति होत आहे याची त्यानें क्षिति केली नाहीं. पार्लमेंटकडून पैसे मिळेनात तेव्हां इंग्लंडची अब्रू वर्षाला ३ लक्ष पौन्ड याप्रमाणें लांच घेऊन फ्रेंच राजाला विकली. हॉलंडशीं उघडपणें तह करून, फ्रेंचांकडून लांच मिळण्याचें आश्वासन मिळतांच तो मोडला व लांच

* ग्रीन: इंग्लिश लोकांचा इतिहास पान ६३०.

मिळाल्याबरोबर फ्रेंच राजाबरोबर केलेला गुप्त तह धाब्यावर बसविला. इंग्लंडचे दर्यावरचे स्वामित्व जाऊन इंग्रजांच्या डोक्यांदेखत डच आरमाराधिपतीने थेम्स नदीत इंग्लिश जहाजे जाळिली. सावकारांकडून कर्ज काढून ते परत मिळणार नाही असे राजाने फर्माविले. त्यामुळे पेढ्यांची दिवाळी निघून व्यापार अगदी बसला. (पान १५). प्रधानाप्रधानांत कलागती लावून त्यांची मौज तो पहात बसे. प्रोटेस्टंट असल्याची बतावणी त्याने इतकी उत्तम केली की तो मरेपर्यंत “ही स्वारी कॅथॉलिक आहे’ हे लोकांना समजले नाही.

शेवटी वयाच्या ५५ व्या वर्षी हे सद्गृहस्थ मरण पावले व त्यांचे आचरत बंधुराज जेम्स २. राज्यावर येऊन लोकसत्ता वाढण्यास मदत झाली. चार्ल्सचा दासीपुत्र मन्मथ याचे बंड मोडल्यावर न्यायाचा फार्स करून, वाटेल त्याला फांशी देण्याची व्यवस्था करून, ऑक्सफर्ड व केंब्रिज या विश्वविद्यालयांवर अरेरावी चालवून, कॅथॉलिकांचे वर्चस्व वाढविण्यासाठी “धर्मस्वातंत्र्या’चा जाहीरनामा काढून, त्याविरुद्ध अर्ज करणाऱ्या सात धर्माधिकाऱ्यांना कोर्टात खेचून, व कायदे धाब्यावर बसवून या बहादुराने इतकी लोकप्रियता संपादन केली की त्याच्या मुलीसुद्धा त्याच्यावर उलटल्या ! जेम्सला मुलगा नव्हता तेव्हा हा जुलूम फार वेळ टिकणार नाही या आशेवर लोक दम धरून होते. परंतु १६८८ त राणी गरोदर आहे असे जाहीर होतांच जेम्सला मुलगा झाल्यास राष्ट्राची धडगत नाही अशी भीति उत्पन्न झाली. जेम्सला पदच्युत करण्याशिवाय मार्ग उरला नाही. हेकेखोर मूर्खपणाइतकाच भ्याडपणाहि त्याचे अंगी असल्यामुळे तो आपणहूनच पळून गेला. किल्ल्याच्या तटाला मुकटे बांधून शत्रूचा हल्ला परतविण्याची बाजीरावाने ज्याप्रमाणे शकल काढिली त्याप्रमाणे राज्यव्यवहाराचे यंत्र बंद पाडण्यासाठी पळून जातांजातां जेम्समहाराजांनी बडा शिक्का थेम्स नदीत फेकून दिला !

हा १६८८-च्या रक्ताचा थेंब न पडतां घडून आलेल्या—क्रांतीचा प्रारंभ होय. मोकळ्या सिंहासनावर विल्यम व मेरी या दोघांनी बसावे असे ठरले. यामुळे राजा अन्यायीपणाने वागला तर त्याला काढून टाकण्यास हरकत नाही, तो प्रजेचा सर्वांत उच्च दर्जाचा पण नोकर आहे ही गोष्ट निर्विवाद करण्यांत आली. यापुढील राजांना पार्लमेंटच्या कायद्याचा आधार असल्याशिवाय राज्यावर येणे अशक्य झाले. पार्लमेंटने आपली सत्ता वाढविण्याच्या दुसऱ्या-

हि युक्त्या योजिल्या. इतके दिवस राजाला लागणारा खर्च आजन्म मिळेल अशी व्यवस्था होती ती बदलून टाकून यापुढे ती रकम सालोसाल मंजूर करावयाची असे ठरविले. त्याचप्रमाणे युरपांतील युद्धांसाठी खडी फौज ठेवणे यापुढे अवश्य झाले तेव्हां त्या फौजेचा पगार व शिस्त राखता येण्याबद्दलची सत्ता यालाहि एक वर्षापुरतीच मंजूरी मिळावयाची. अर्थात् पार्लमेंटची बैठक दरवर्षी करणे भाग झाले. 'हक्कांचे बिल' पास करून 'मोठी सनद' व 'हक्काचा अर्ज' यांतील तत्वांची आठवण पुनः ताजी करण्यांत आली. राज्यक्रांतीचे इतरहि फायदे झाले. मुद्रणस्वातंत्र्य स्थापन करण्यांत आले, धार्मिक बाबतींत सहिष्णुता (कॅथॉलिकांना वगळून) दिसू लागली, व एकदां नेमिल्यावर न्यायाधिकांच्या हातून गुन्हा झाल्याशिवाय कामावरून त्यांना कधीहि कमी करण्यांत येणार नाही असे आश्वासन मिळाल्यामुळे न्यायदानाचे काम चोख व निष्पक्षपाताने होऊं लागले.

या राज्यक्रांतीपासूनच इंग्लंडची युरपच्या राजकारणांतील ढवळाढवळ मोठ्या प्रमाणावर सुरू झाली. रा. मोडकांनी 'स्पॅनिश वारशाचे युद्ध' या प्रकरणांतील पहिल्या व 'वाटर्लूचा घनघोर संग्राम' या प्रकरणांतील शेवटल्या पॅरेग्राफांत या गोष्टीची मीमांसा फार उत्तम केली आहे. इंग्लंडची यापुढील युरपमधील युद्धे साम्राज्य मिळविण्यासाठी होती ही गोष्ट सीली या ग्रंथकाराने प्रामुख्याने लोकांपुढे मांडिली. त्याने मोठा शोध लाविला अशी गोष्ट नाही, कारण त्यापूर्वीहि कार्लाइल, ग्रिन इत्यादि ग्रंथकारांनी ही गोष्ट ओळखिली होती. परंतु सीलीने या विषयावर निराळे स्वतंत्र एक पुस्तकच लिहिल्यामुळे त्यावर त्याला भरपूर भर देतां आला व तो विषय सामान्य लोकांच्याही पुढे आला. स्पेन, पोर्तुगल, हॉलंड ही राष्ट्रे मागे पडली होती, व म्हणून फ्रान्स व इंग्लंड यांचीच आतां झुंज होती. हिंदुस्थानांत ज्याप्रमाणे बाहुली पुढे करून फ्रेंच व इंग्रज यांनी परस्परांशी झटपट चालविली होती त्याप्रमाणे युरपांतहि कुठेहि कलागत लागण्याची संधि दिसली कीं झाले. इंग्लंडने एका देशाला व फ्रान्सने दुसऱ्या देशाला चिथवून परस्परांचा पाडाव करण्याचा प्रयत्न करावयाचा. इंग्लंड हे बेट असल्यामुळे त्याला परशत्रूची स्वारी होण्याची भीति नव्हती, त्यामुळे त्याला आरमारावर सर्व शक्ति एकवटतां येई. आणि पुनः

आरमार प्रबळ असल्यावर इतरांचा व्यापार बुडवितां येई व त्यांच्या वसाहती हिरावून घेतां आल्यानें साम्राज्याचा विस्तार आपोआप होई. याच सुमारास स्कॉटलंड व इंग्लंड यांचा मिळाफ झाल्यानें तर इंग्लंड अगदींच निर्धास्त झालें. याच्या उलट फ्रान्सला काय किंवा युरपांतील दुसऱ्या कोणत्याही देशाला स्वतःवर स्वारी होऊं नये, यासाठीं प्रचंड सैन्य तयार ठेवावें लागतें. सैन्य इतकें प्रबळ असावयास पाहिजे कीं शेजाऱ्यांनीं वांकड्या नजरेनेंही पाहातां कामा नये. असें सैन्य ठेवण्यांत बहुतेक सामर्थ्य खर्च झाल्यावर आरमाराची गोष्ट बोलावयाची व मग अर्थांतच इंग्लंडच्या आरमारापुढें तें कमकुवत असावयाचें. त्यांतूनहि फ्रेंच लोक हे भावनाप्रधान व ध्येयांच्या मार्गें धांवणारे. धारातीर्थीं मरण पावणें हें चांगलें, कीर्ति मिळाली म्हणजे बस्स, असें त्यांना वाटल्यामुळें युद्धांत मरावयाला ते सर्वकाळ तयार असत, पण यापासून आपला फायदा किती होईल, तोटा किती होईल याचा हिशेब ते नेहमीं करीत नसत. लुई १४. व नेपोलियन यांच्या वेळीं फ्रेंच सैन्य बलाढ्य होतें, पण यांनीं दूरदृष्टि न ठेवितां आपलें शक्तिसर्वस्व युरपांतील लोकांच्या कुरापती काढून फ्रान्सच्या हद्दी बेसुमार वाढविण्याच्या प्रयत्नांत व्यर्थ वेंचून टाकिलें, व त्यामुळें आरमार व त्याबरोबरच साम्राज्याचे बेत दीनवाणे झाले. साम्राज्य इंग्लंडला मिळालें तें इंग्रज इतरांपेक्षां शौर्यांत किंवा इतर गुणांत श्रेष्ठ म्हणून मिळालें नाहीं, तर इंग्रज बेटावर राहणारे व कोणत्याहि ध्येयाच्या मार्गें आपला तोटा होण्याइतके लागावयाचे नाहींत म्हणून ते साम्राज्याचे धनी झाले. इंग्रजांत व इतर लोकांत फरक आहे तो हा कीं “मनुष्ये कांहीं सुखाची इच्छा धरीत नाहींत, पण इंग्रज मात्र धरितो.”

स्पेनच वर्चस्व अजूनहि युरपांतील बऱ्याच भागांवर होतें. स्पेनचा राजा निपुत्रिक असल्यामुळें या मुलुखाचा कोणाला वारसा मिळावयाचा हा वादग्रस्त प्रश्न होता. तीनचार हक्कदार जे होते त्यांत फ्रेंच राजाचा नातू हा एक होता. पण फ्रान्स व स्पेन एक झाले तर फ्रान्सचें प्रस्थ फार माजेल म्हणून इंग्लंड चुळबूळ करूं लागलें. स्पॅनिश लोकांचें मत न घेतां या भुरट्या तिऱ्हाइतांनींच स्पॅनिश राज्याच्या वांटण्या करून हा तुकडा त्याला, तो त्याला असें ठरविलें. पण आपल्या साम्राज्याचे असे लचके तोडलेले स्पेनच्या लोकांना कसे पाहवेल ? मृत्युमुखीं पडलेल्या आपल्या राजाकडून त्यांनीं असें मृत्युपत्र

तयार करून घेतलें कीं अखंड साम्राज्य फ्रेंच राजाच्या नातवाला मिळावें. लुई १४. काय मांजरासारखा टपूनच बसला होता; एवढा लोण्यांचा गोळा मिळाल्यावर त्यानें तो गडू करावयाचा प्रयत्न करूं नये तर काय करावें ? झालें, फ्रान्स व स्पेन एकी बाजूला व इंग्लंड, हॉलंड, ऑस्ट्रिया दुसऱ्या बाजूला, याप्रमाणें युद्ध सुरू झालें. इंग्लंडनें नेहमींप्रमाणें समुद्रावरील आपली सत्ता वाढविण्याची जबाबदारी अंगावर घेऊन थोडेसें सैन्य व मार्लबरो हा सेनापति खुष्कीवरील लढाईसाठीं पाठवून दिला. सेनापतीचें कौशल्य तेवढें वजा केल्यास याच्या अंगीं एकहि म्हणण्यासारखा गुण नव्हता. त्याचें ज्ञान इतकें अगाध होत कीं त्याला इंग्रजी शब्दही शुद्ध लिहितां येत नसत. प्रामाणिकपणा, इमान यांच्या नांवानें अगदीं शून्य. जेम्सवर शेवटपर्यंत अपार भक्ति असल्याचें ढोंग करून शेवटीं त्याच्या मुलीला सुद्धां त्याच्यावर उठावयास लावण्यास तयार. तसेंच विल्यम गादीवर बसल्यावर पुनः याचीं जेम्सशीं गुप्त कारस्थानें सुरू. देशाभिमान असा होता कीं इकडे इंग्लिश सैन्यें उपाशी मरत असतां हा आपला मत्तेदारांकडून पैसे खाऊन आपला तळिराम गार करण्यांत गुंग. सैनिकांची उगीचच्या उगीच कत्तल होत असलेली पाहतांना याच्या मनाला लेशहि क्षिति वाटत नसे. मेकॉलेचे कितीहि दोष असले तरी केवळ शौर्य असलें म्हणजे झालें, मग त्याचा उपयोग कसाहि होवो, असें रानटी मत बाळगण्याची बुद्धि त्याला न झाल्यामुळे त्यानें मार्लबरोची चांगलीच धिंड काढिली आहे. परंतु 'ख्रिस्त ख्रिस्त' ही जंपमाळ हातीं धरणारा ढोंगी कार्लाइल यानें मात्र खूप मौज केली आहे. कांहीं नीच लोक असे असतात कीं युद्धभूमीचें नांव घेतलें कीं स्वतःची बाबडी वळावयाची, पण दुसऱ्यांचे जीव जातांना पाहून यांना पिशाच्चांसारखा आनंद व्हावयाचा त्यांपैकीं हे कार्लाइल. मार्लबरोला नांवें त्याच्या स्वऱ्याखुऱ्या दुर्गुणांबद्दल ठेविलीं म्हणून मेकॉलेला पन्नास फटके मारिले पाहिजेत हा यांचा अभिप्राय. यावरून फटके मारणाऱ्या किंवा फांसाची दोरी ओढणाऱ्या मांगाचें काम करण्यास कार्लाइल किती लायक होता हें दिसून येईल.

मार्लबरो हा कुशल सेनापति होता एवढेंच नव्हे तर तो अत्यंत दैवशाली सेनापति होता. त्यानें वेढा घातला आणि किल्ला पडला नाही किंवा लढाई दिली आणि तीत जय मिळाला नाही असें झालेंच नाही. पण या जयांचा उपयोग व्हायला पाहिजे होता तितका कधींच झाला नाही. १७०४

पासून १७१३ पर्यंत युद्ध रेंगाळत होते. १७०९ त युद्ध संपलें. असतें. कारण लुईनें संयुक्त पक्षाच्या सर्व मागण्या कबूल केल्या. पण इंग्लंडच्या मुत्सद्यांनीं अशी अत्याचारी अट घातली कीं, लुईनें खुद्द आपल्या नातवाविरुद्ध लढावयास मदत करावी. लुईनें उत्तर केलें, “ लढाईच करावयाची तर मग ती स्वतःच्या मुलाशीं न करितां शत्रूशींच केलेली काय वाईट ?” यापुढें झालेल्या रक्तपाताची सर्व जबाबदारी इंग्लिश मुत्सद्यांवर येते, कारण त्यांनीं खुद्द मार्लबरोचेहि म्हणणें ऐकिलें नाहीं व युद्ध चालूं ठेविलें. फ्रेंचांचा देशाभिमान जागृत होऊन त्यांनीं अशा निकरानें लढावयास सुरुवात केली कीं यानंतर मार्लप्लाके येथें झालेल्या पहिल्याच लढाईत त्यांचे १२०००, तर विजयी मार्लबरोचे २४००० लोक गारद झाले. अशा निष्कारण कत्तली होऊं लागल्या तेव्हां इंग्लंडांतील लोकांचेहि डोळे उघडून शेवटीं युद्ध चालूं ठेवणाऱ्या व्हिग पक्षाचा पराभव झाला व टोरी पक्षानें तहाचें घोडें पुढें दामटलें.

यूट्रेक्टच्या तहानें युद्धाच्या अगोदर ठरविली होती तीच व्यवस्था शेवटीं लाविली. लुईचा नातू फिलिप हाच स्पेनच्या गादीवर कायम झाला, पण दुसरा हक्कदार जो आस्ट्रियाचा चार्ल्स त्याला इटलीतील मुख्य मिळाला. इंग्लंडनें मिनोर्का बेट व जिब्राल्टर बळकाविलें व या रीतीनें भूमध्य समुद्रावरील आपली सत्ता दृढ केली. हॉलंड व फ्रान्स यांच्या दरम्यानच्या हद्दीवर हॉलंडला किल्ले बांधूं देण्याचें व इंग्लिश जहाजांना उपद्रव होऊं नये म्हणून डंकर्क बंदरावरील किल्लेबंदी पाडून टाकण्याचें फ्रान्सनें कबूल केलें. इंग्लंडच्या कारभारांत ढवळाढवळ न करण्याचें आश्वासनहि फ्रान्सनें दिलें. पण या तहांत इंग्लंडनें आपल्या फायद्याचें म्हणून जें कलम घातलें तें अत्यंत नीचपणाचें होतें. हें म्हणजे स्पेनच्या वसाहतींना गुलाम पुरविण्याचें. यासंबंधानें सीलीनें म्हटलें आहे, “ युद्धांतील जयांच्या जोरावर या दुष्ट व्यापाराचा सगळ्यांत मोठा हिस्सा आम्हीं हिसकावून घेतला. मागून गुलामगिरी बंद करणाऱ्या पक्षानें प्रसिद्ध केलेल्या भयंकर हिडिस गोष्टी वाचतांना आपण ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्याइतका निष्पक्षपातीपणा दाखविला पाहिजे. या बाबतींत वसाहतवालों सर्व राष्ट्रें दोषी होती; आम्ही हा घोर अपराध नवा शोधून काढिला नाहीं, व इतरांपेक्षां जास्त मोठ्या प्रमाणावर एका काळीं हा नीच व्यापार चालविला हें जरी खरें आहे तरी समाधान मानण्याला जागा म्हणजे एवढीच कीं आपला

गुन्हा आम्हीं पुढें कबूल केला व पश्चात्तापानें शुद्ध होऊन तो व्यापार शेवटीं सोडून दिला. युट्रेकटच्या तहानंतरजीं तीस वर्षे लोटलीं त्यांत नीच हेतूंचें जितकें प्राबल्य होतें, धर्म किंवा उन्नत हेतु यांविषयीं जितका बोफिकीरपणा होता तितका कधींहि इतर वेळीं दिसला नसेल.”

तहानंतर थोड्याच दिवसांनीं अॅन राणी मरण पावली, व तिचा एक लांबचा नातेवाईक हॅनोव्हरचा जॉर्ज हा प्रोटेस्टंट पंथाचा असल्यामुळें त्याला इंग्लंडची गादी मिळाली. हा जॉर्ज १. व त्याचा मुलगा जॉर्ज २. या दोघांनाहि आपल्या पिढीजाद हॅनोव्हर संस्थानाविषयीं जितकें प्रेम वाटे तितकाच इंग्लंडच्या कारभारांत थोडेंसुद्धां लक्ष घालण्याचा तिटकारा असे. म्हणून आपले पुरस्कर्ते जे व्हिग पक्षाचे मुत्सद्दी त्यांच्यावर सर्व भार टाकून हे आपल्या हॅनोव्हरच्या गडबडींत असत. यामुळें राजाची सत्ता संपुष्टांत येऊन मुख्य प्रधानाच्या हातांत सत्ता एकवटत चालली. वॅल्पोल हा त्या काळाला योग्य असा मुत्सद्दी मिळाला. तो चार्वाक पंथाचा (खादाड, दारूबाज, शिकारप्रिय, पुस्तकांचा द्वेषा) पण मोठा व्यवहारी पुरुष होता. या जगांत वरेचसे लोक लुच्चे असतात, देशाविषयीं फारफार उमाळे येतात तेव्हां स्वतःची तुंबडी भरण्याच्या घोरणामुळें ते बहुधा आलेले असतात हें ओळखून तो वागे. एखादी मोठ्या पगाराची जागा वगैरे मिळाली कीं देशभक्ति लयाला जाऊं शकते हें त्यानें पुष्कळदां सिद्ध केलें. लोकांना चिडवावयाचें नाहीं हा त्याचा अगदीं कृतनिश्चय असे. त्याच्यावर वक्त्यांनीं व लेखकांनीं शिब्यांचा कितीहि भाडिमार केला तरी भाषणस्वातंत्र्य किंवा लेखनस्वातंत्र्य मर्यादित करण्याचा विचाराहि त्यानें मनांत आणिला नाहीं. तंबाखू, दारू इत्यादि पदार्थांविरील जकात चुकवितां येऊं नये म्हणून ती बंदरांत न घेतां वखारीतून वगैरे वसूल करावी असें उत्तम बिल त्यानें योजिलें असतां लोकांचा फार विरोध दिसून आला तेव्हां त्यानें मुकाट्यानें तें बिल परत घेतलें, उगीच तिस्मारखानाप्रमाणें “ होऊंघ्याच तर दोन हात ” म्हणून तें पार्लमेंटांत पास करून अमलांत आणण्याचा रक्तपाती प्रयत्न केला नाहीं. आर्थिक व औद्योगिक बाबतींत त्याचें ज्ञान चांगलें असून त्यांची योग्य व्यवस्था लावण्यांत त्याचा हातखंडा असे. बुडबुड्या कंपन्यांनीं दिवाळीं काढल्यामुळें राष्ट्राची हलाखी झाली होती तेव्हां त्यानें राष्ट्राला बचाविलें, व तेव्हांपासूनच

तो पुढें आला. युद्धानें औद्योगिक प्रगति थांबते म्हणून युद्ध न व्हावें अशा-
विषयीं तो फार जपे. वीस वर्षे त्याच्या हातांत राज्यसूत्रें होती, तेवढ्या
वेळांत व्यापाराची भयंकर वाढ होऊन संपत्तीचा पूर वाहूं लागला.

शेवटीं शांततेचा, 'चाललें आहे तें ठीक आहे' या वृत्तीचा कंटाळा
येऊन इंग्लंडमध्ये थोडी खळबळ सुरू झाली. 'स्पॅनिश लोकांनीं हा पहा माझा
कान कापला' असें म्हणून एका कप्तानानें कान दाखविला. या थापेवर
विश्वास ठेवण्याइतके लोक खुळे झाले होते. इतका गिळ्या सगळ्यांनीं केला कीं
वॅल्पोलला आपलें मत बाजूला ठेवून स्पेनविरुद्ध युद्ध पुकारावें लागलें. त्यानें
भाकीत केल्याप्रमाणें इंग्लंडची चांगली फजिती झाली. इतक्यांत ऑस्ट्रियाचा
निपुत्रिक चार्ल्स मरण पावल्यामुळें त्याच्या राज्याचे लचके तोडावयास स्पेन,
फ्रान्स, प्रशिया, बव्हेरिया ही मंडळी सज्ज झाली. चार्ल्सची मुलगी मेरिया
थेरेसा ही फार शूर व सदाचरणी राणी होती. तिनें इंग्लंडची पैशाची मदत
घेऊन प्रशियाशिवाय बाकी सर्वांची खोड मोडली. प्रशियावर या वेळीं
थोर फ्रेडरिक हा राज्य करीत होता. त्यानें एकदां फ्रान्स व एकदां
ऑस्ट्रिया यांच्या बाजूला होऊन कोणालाहि वाजवीपेक्षां जास्त प्रबळ होऊं
दिलें नाहीं. दोघांना समबल करून स्वतः मात्र सायलेशिया हा आस्ट्रि-
आचा प्रांत त्यानें पटकाविला. फ्रान्स मात्र या युद्धांत स्वतःला फुकट
गुंतवून व आपल्या सैन्याची व पैशाची व्यर्थ खराबी करून घेऊन
चरमुरे खात बसला.

या हतबलतेचा पण्णाम पुढील युद्धावर घडून आला. अमेरिकेंत फ्रेंचां-
च्या व इंग्रजांच्या वसाहती जवळजवळ होत्या. त्यांचीं भांडणें सारखीं चालूं
असत. फ्रेंच हे इंग्रजांपेक्षां दिलदार व सौजन्यशील असल्यामुळें त्यांचें व मूळचे
रहिवासी जे तांबडे अमेरिकन त्यांचें सख्य असे. याशिवाय फ्रेंचांनींच मिसिसिपी
नदीचा उगमापासून समुद्रापर्यंतचा प्रवाह कोणकोणत्या प्रदेशांतून वहात गेला
याचा मोठ्या धाडसानें शोध लावून तिच्या कांठावर आपल्या वसाहती
स्थापिल्या होत्या, व इंग्रजांचें पाऊल पुढें पडूं नये म्हणून किल्ले बांधावयास
सुरुवात केली होती. लॉरेन्स व मिसिसिपी या दोन्ही नद्या फ्रेंचांच्या ताब्यांत
असल्यानें व तांबडे अमेरिकन त्यांचे साथीदार असल्यानें इंग्रज
वसाहतवाल्यांना समुद्रकांठच्या चिंचोळ्या पट्ट्यांत डांबून पडावें लाग-

ण्याचें भय हांतें. हिंदुस्थानांतहि वर्चस्वाबद्दल फ्रेंच इंग्रजांची झटापट सुरू होती. य. भांडणांची व ऑस्ट्रिया व प्रशिया यांच्या युरपांतील भांडणाची भेसळ झाली. सायलेशिया हा आपला प्रांत फ्रेडरिकने दडपला या गोष्टीचा सड कर्धीतरी उगवीनच उगवीन अशी मेरिया थेरेसानें प्रतिज्ञा केली होती. फ्रान्स, स्वीडन, सॅक्सनी व पोलंड, आणि रशिया, या सर्वांशीं संधान बांधून तिनें फ्रेडरिकचा नायनाट करण्याचा घाट घातला होता. फ्रान्सचा या वेळचा राजा लुई १५. हा आपल्या दुसऱ्या बाजीरावाइतका कुचकामी होता. त्यानें फ्रान्सचा गळा या युद्धांत उगीच गोंविला. इंग्लंडचा या वेळचा तंजाळ व जाज्वल्य देशाभिमानी मुत्सद्दी पिट (थोरला) यानें पाहिलें कीं “ही संधि ठीक आहे. प्रशियाला आपण पैशाची शक्य तितकी मदत करावी व फ्रान्स या युद्धांत गुंतला आहे तोंपर्यंत त्याची अमेरिकेंतील व हिंदुस्थानांतील सत्ता धुळीला मिळवावी.” फ्रेडरिकनें या वेळीं जो पराक्रम केला तो केवळ अवर्णनीय होय. इतक्या बलाढ्य शत्रूंशीं सात वर्षेपर्यंत, पुष्कळ वेळां पराभव होत असतांहि, तिळमात्र न डगमगतां धैर्यानें व निश्चयानें लढून तो विजयी झाला, व सायलेशिया त्यानें पचविला. इकडे आपल्या उत्साहानें पिटनें सर्व इंग्लंडचा उत्साह जागृत केला, व कर्तबगार सेनापतींना पुढें काढून इंग्लंडचें वैभव कळसास पोंचविलें. फ्रान्सचें अमेरिकेंतील व हिंदुस्थानांतील युद्धांकडे असावें तितकें लक्ष नव्हतें, यामुळें अमेरिकेंत कॅनडा जिंकला जाऊन त्या खंडांतून फ्रेंचांचें पार उच्चाटन झालें व हिंदुस्थानांत फक्त तीन ठिकाणें राहिलीं. या युद्धांतील वूल्फनें कॅनडाची क्रेबेक राजधानी घेतली तो पराक्रम इंग्लंडच्या इतिहासांतील अत्यंत उज्ज्वल होय. याप्रमाणें साम्राज्याचा फैसला युद्धानें इंग्लंडच्या बाजूनें दिला.

कॅनडा मिळाला खरा, परंतु त्यांतच मूळच्या वसाहती इंग्लंडच्या हातून सुटून जाण्याचें बीज होतें. इंग्लंडच्या गादीवर जॉर्ज ३. हा महामूर्ख राजा आला, व त्याला महामूर्ख मंत्री मिळाले. यांनीं वसाहतींसाठीं युद्ध झालें तेव्हां त्यांच्यावर कर बसविले पाहिजेत असा बेत केला. वसाहतवाले काय आतां फ्रेंचांची सत्ता नाहीशी झालेली होती त्यामुळें निर्भय होते. त्यांनीं इंग्लंडला चांगलाच हात दाखविण्याचा निश्चय केला. त्यांना इंग्लंडच्या व्यापारविषयक निर्बंधांमुळें त्रास होतच होता; तो नाहीसा करण्याची संधि येतांच त्यांनीं तिचा पूर्ण फायदा घेतला. जे व्यापार निर्बंध होते व इतके दिवस कानाडोळा करून मोडूं दिले जात असत ते जारीनें

अमलांत आणले तेव्हां वसाहतींत असंतोष पसरला. पण कायदे मोडूं देण्याचें बंद केलें याविरुद्ध आरडाओरड करितां येण्यासारखी नव्हती. पण ग्रेन्विल्ह या प्रधानानें पार्लमेंटांत कोर्टांत येणाऱ्या कागदपत्रांवर सरकारी तिकिटें लाविलीं पाहिजेत अशा अर्थाचा 'तिकिट्यांचा कायदा' पास करून घेतला तेव्हां चळवळीला साधन मिळालें, व चोरटा व्यापार बंद पाडून केलेल्या नुकसानीबद्दल सूड घेण्याची संधि आली. "पार्लमेंटमध्ये आमचे प्रतिनिधी नाहींत, तेव्हां तिला आमच्यावर कर बसविण्याचा अधिकारच पोंचत नाहीं," असा मुद्दा चळवळ्यांनीं काढिला. एक वर्षानें कायदा अमलांत यावयाचा होता तेवढ्यांत यांनीं खूप धांदल उडवून दिली. बोस्टन शहरीं अॅडम्स हा शीलाचा व कार्यक्षम पुढारी लोकपक्षाला लाभला. त्यानें वरील प्रकारचा ठराव प्रथम नगरसभेंत व मग वसाहतसभेंतहि मंजूर करून घेतला. मॅसॅचुसेट्स शिवाय दुसऱ्या पांच वसाहतींनींहि कराविरुद्ध इंग्लंडला अर्ज पाठविले. व्हार्जिनियाच्या वसाहतसभेंत पॅट्रिक हेन्री नांवाच्या वकीलानें नाटकी आंवेशाचें भाषण केलें:— "जीव इतका प्यारा किंवा शांतता इतकी स्पृहणीय आहे काय कीं दास्याच्या शृंखलांनीं बद्ध होणें बरें असें आपणाला वाटावें? परमेश्वरा, नको हा विचार! इतरांविषयीं मी बोलत नाहीं; पण मला स्वतंत्रता दे, नाहींतर मरण दे." चार घृष्ट ठराव बहुमतानें तेथील सभेंत पसार झाले. पुढें नऊ वसाहतींच्या प्रतिनिधींची सभा न्यूयॉर्कमध्ये भरून (इतर वसाहतींनीं सहानुभूतीचे संदेश पाठविले होते) त्यांनीं आपल्या तक्रारींचा अर्ज राजा, उमराव सभा व लोकसभा यांजकडे इंग्लंडांत पाठवून दिला. ही सनदशीर चळवळ इकडे सुरू असतां लोकांनीं झोंडपणा आरंभिला होता. प्रतिकारमंडळें स्थापण्यांत आलीं. तिकिटें विकणाराचें घर लुटून तिकिट्यांची कचेरी वाटली ती झोंडांनीं जाळून टाकिली. सार्वजनिक इमारतींवर हल्ला झाला, नौकाकचेरींतलि कागदपत्र जाळण्यांत आले, व जकातीच्या नाक्यांत घुसून तेथील दारूवर लोकांच्या झुंडींनीं ताव मारिला. "आधींच मर्कट तशांतहि मद्य प्याला!" तेथून झुंडी ज्या सुटल्या त्यांनीं लेफ्टनंट गव्हर्नर हचिन्सन याची भव्य हवेली पाडून त्याच्या ग्रंथसंग्रहाच्या चिंधड्या उडवून दिल्या. कायदा अमलांत यावयाचा त्या दिवशीं 'इंग्लंडचा मूर्खपणा व अमेरिकेचा नाश' असा मथळा देऊन त्या कायद्याच्या प्रती विक्रीला ठेविल्या, कोणीतरी मेलें म्हणजे ख्रिस्ती देवळांतलि घंटा वाजतात तशा वाजूं लागल्या, व रस्त्यांतून लटक्या प्रेतयात्रा काढण्यांत

आल्या. सर्व ठिकाणीं तिकीटें हिसकावून नाशण्यांत आलीं. सबंध अमेरिकेंत तिकीटांचें एकहि पार्सल शिल्लक राहिलें नाहीं. न्यायकचेऱ्यांचें काम बंद झालें, इंग्लंडांतून माल आणणें बंद करण्यासाठीं व्यापाऱ्यांनीं एकजूट केली, मागण्या रद्द केल्या व पैसे पाठविण्यांत विलंब लावण्यास आरंभ केला. इंग्लिश माल वापरणें बंद करण्यासाठीं मंडळें स्थापिलीं गेलीं, व अत्यंत श्रीमान् नागरिकही जुने किंवा वसाहतींत केलेले जाडेभरडे कपडे वापरूं लागले. कापड, लोखंडी सामान वगैरे तयार करण्याचे कारखाने काढण्यांत येऊन “ लोंकर पाहिजे म्हणून कोंकरें मारूं नका ” असा गिऱ्हाइकांनीं खाटकांना हुकूम केला.

कायद्याच्या दृष्टीनें इंग्लंडचें म्हणणें बरोबर होतें व करहि न्याय्य होतें. पण परिस्थितीच्या दृष्टीनें पाहतां इंग्लिश मुत्सद्यांनीं फार मोठा मूर्खपणा केला. आजपर्यंत अशा तऱ्हेचा कर कधीं बसविला नव्हता. ‘ प्रतिनिधी नाहींत तर कर नाहींत ’ हें तत्व इंग्रजांच्या हाडीमांसीं खिळलें होतें त्यावर प्रहार केला गेला. अशा बाबतींत बर्क म्हणाला त्याप्रमाणें “ मुत्सद्यांचें काम म्हणजे हक्कांचा कीस काढीत बसावयाचें नव्हे. पार्लमेंटला कर बसवावयाचा अधिकार असेल किंवा नसेल, पण कर बसवूं नका; कारण तुम्ही आरंभापासून कर बसवित आलां नाहीं. अमेरिकेवर व्यापारी निर्वध घालतां येतात तेवढ्यावरच समाधान माना, कारण हे तुम्ही प्रथमपासून घालीत आलां आहां. हे राज्ये चालविणारांचे मुद्दे आहेत, कीस काढण्याचें काम शिक्षणसंस्थांतून चालूं दे. ” बर्क व पिट यांच्या उपदेशाचा परिणाम होऊन पार्लमेंटनें तिकीटांचा कायदा रद्द केला, व हें प्रकरण विझाल्यासारखें वाटलें. पण टाउन्शेंड या स्वतःच्या शहाणपणाची भलतीकडे घमंड असणाऱ्या दीडशहाण्यानें कांचा, चहा, कागद व रंग यांवर कर बसवून पुनः जखम चिघळविली. पुनः अर्ज, व्यापारबंदी, सभा व दंगे सुरू झाले. इंग्रज सरकारनें पूर्ण सहानुभूतीचें धोरण स्वीकारिलें नाहीं किंवा चळवळ पूर्ण चिरडून टाकण्याचाहि प्रयत्न केला नाहीं. ‘ चिडवावयाचें पण चिरडावयाचें नाहीं, धमकी द्यावयाची पण माघार घ्यावयाची, सैन्याचें प्रदर्शन करावयाचें पण आयत्या वेळीं कच खावयाची ’ असें विलक्षण धोरण स्वीकारून मंत्रिमंडळानें इंग्लंडविषयीं द्वेष व तिरस्कार पिकविला. दंगेधोबे फार झाले तेव्हां चहाशिवाय

चाकीचे कर बंद केले. तरी चळवळ थांबेना. व्यापाऱ्यांनीं इंग्लंडचा माल आणावयाचा नाही असे ठराव केले होते ते फोल ठरले, तेव्हां इंग्लंडमध्ये लोकांची अशी समजूत झाली कीं हें भांडण मिटलें. पण अँडॅम्सचें आग पेटविण्याचें घोरण सुरूच होतें. लोक बेताल होऊन कायदे मोडूं लागले. इंग्लंडविषयीं प्रेमभाव बाळगणाऱ्या नागरिकांचा उपमर्द व छळ सुरू झाला. जमाबंदी कामगारांवर अत्याचार झाले, व शेवटीं चहाच्या पेट्या आल्या त्या बोस्टनांतील कांहीं उपद्रव्यापी मंडळींनीं 'समुद्रास्तूप्यंतु' करून टाकिल्या. प्रथम दडपशाहीला व मग युद्धाला सुरुवात झाली, व स्पेन व फ्रान्स यांच्या साहाय्यानें इंग्लंडचा पराभव करून वसाहतींनीं स्वातंत्र्य पुकारिलें. या युद्धापासून इंग्लंड शहाणें झालें. क्षुल्लक बाबिकरितां भांडण विकोपाला न्यावयाचें नाही, साम्राज्याच्या घटकांना औदार्यानें वागवावयाचें असा निश्चय त्यानें केला. अमेरिकन वसाहती गेल्या तरी इतर ठिकाणीं साम्राज्य वाढून या सलोख्याच्या घोरणामुळे साम्राज्याला बळकटी आली. यामुळे या अमेरिकन युद्धाचें इंग्लंडच्या दृष्टीनें फार महत्त्व आहे.

या युद्धांत फ्रान्सनें इंग्लंडचा सूड उगविला खरा, पण आपल्याहि नाशाचा पाया खोदला. फ्रान्सची स्थिति फार आणीबाणीची झाली होती. सर्व सत्ता लुई १४ नें राजाच्या हातांत आणून ठेविली होती. त्यामुळे राजा कर्तबगार असला तरच राज्य सुरळित चालावयाचें अशी स्थिति होती. लुईनंतर जो राजा झाला, तो सरासरी आमच्या दुसन्या बाजीरावासारखा 'सर्वत्र शेणाचे दिवे लावणारा' झाला, व त्यानंतर जो राजा आला तो हाडाचा गरीब पण अकलेचा कमी निघाला. सरादारांना कर्तव्ये कांहींच न राहून कुळांना पिळून पैसे घ्यावयाचे, त्यांना राबवावयाचें व पॅरिसमध्ये चैन करावयाची एवढाच उद्योग राहिला. अंगांतले गुण जसे नाहीसे होतात तसा गर्विष्ठपणा व जुलूम करण्याची बुद्धि वाढत जाते. याप्रमाणें कोणी गरीबांच्या बायका भ्रष्ट कराव्या, लोक उपाशी मरत असतां आपल्या चैनींत अंतर पडूं देऊं नये, एवढेंच नव्हे तर हजारांचीं पोटे ज्यांवर भरतील अशा मोठमोठ्या जमिनी कोणी शिकारीसाठीं राखून ठेवाव्या, "उपाशी मरतात ते गवत खाऊन जगत कां नाहीत' असा उपमर्दानें कोणी प्रश्न विचारावा असें चाललें होतें. न्यायाधीशांच्या जागा पैसे भरून विकण्यांत येत असत, तेव्हां न्याय किती उत्तम

मिळत असेल याची सहज कल्पना करितां येईल. धर्मोपदेशकांचीहि तीच अवस्था. वरचे वरचे धर्माधिकारी असत त्यांना ऐश्वर्याचा व खेडेगांवांतल्या 'भटांना उपासमारीचा ताम्रपट दिलेला असे. करांचा मार, दुष्काळांचा सुकाळ, व धान्याच्या व्यापारांतील सोदेगिरी यांनीं गरीब रडकुंडीला आले होते. श्रीमंतांना करांची माफी व गरिबांवर करांची सर्व कृपा असा विलक्षण उरफाटा न्याय अमलांत होता. बरें आपल्या यातनांची कोठें वाच्यता करून तेवढीच मोकळीक मनाला करून द्यावी म्हटलें तर साधन नाहीं. ही प्रत्यक्ष स्थिति असतां ग्रंथकारांनीं निराळाच कहर उसळवून दिला होता. व्हॉल्टेर या थोर तत्वज्ञानें धर्म, राजकारण, वगैरेंतील कुजक्या भागांवर भयंकर झोड उठवून सर्व संस्थांवरील श्रद्धा पार ढासळवून टाकिली होती. विश्वकोश तयार करणाऱ्या ग्रंथकारांनीं चिकित्सक बुद्धीचें महत्त्व वाढवून अल्पसंतुष्टता नाहींशी केली होती. रूसानें समाज कसा बनतो, सरकार ही संस्था कशी आस्तित्वांत येते, लोकांचे व सरकाराचे संबंध काय असावे याविषयी अद्भुत मतें प्रतिपादिलीं व क्रांति झाल्यास हस्तगत होणाऱ्या सुस्वार्ची चित्रें रंगविलीं. अमेरिकन युद्धामुळें स्वतंत्रतेची स्पृहा वाढली, व मूर्ख राजाच्या व तिरस्कार्य दरबाराच्या नालायकीमुळें जमा व स्वर्च यांचा मेळ घालणें अशक्य झालें. शेवटीं १७५ वर्षे बैठक नव्हती अशी प्रतिनिधि, सभा भरविणें अवश्य झालें, व फ्रेंच राज्यक्रांतीचा स्फोट झाला. युरपच्या आधुनिक इतिहासांत हिचें ख्रिस्ती धर्मइतकें व धर्मसुधारणेइतकें महत्त्व आहे.* आत्मा म्हणून एक कांहींतरी आहे हें युरपिअन माणसाला ख्रिस्ती धर्मानें शिकविलें, व धर्मसुधारणेनें ईश्वर व आत्मा यांच्यांत कोणाची मध्यस्ती जरूर नाहीं हें पटवून दिलें, त्याप्रमाणेंच कितीहि हीन कुळांत जन्मलेला, कोणत्याहि वर्णाचा, कोणत्याही धर्माचा मनुष्य असो त्याचे कांहीं सनातन जन्मसिद्ध हक्क असतात हें राज्यक्रांतीनें उघड केलें. हें तत्त्व तीन रूपांनीं प्रकट झालें, प्रथमतः स्वायत्तता, सर्व सत्तेचें मूळ लोकांच्या हातांत असलें पाहिजे. दुसरें तत्त्व म्हणजे वैयक्तिक स्वातंत्र्य; एक जन्मतः दुसऱ्यापेक्षां श्रेष्ठ म्हणून त्याला विशेष सवलती असाव्या ही स्थिति बंद झाली. ज्यानें त्यानें आपापल्या कर्तव्यगारीवर वाटेल तितक्या उच्च पदावर चढावें. तिसरें तत्त्व म्हणजे राष्ट्रीयत्वाची

* केंब्रिज मॉडर्न हिस्टरी : फ्रेंच राज्यक्रांति.

म्हणजे कोंवळ्या पोरांचे हाल. या हालांचीं वर्णनें वाचतांना गिरण्यांचे मालक काणे पशु होते कां राक्षस होते याची भ्रांति पडते. पोरकीं किंवा पर्वजन्मींचे वैरी अशा आईबापांचीं मुलें सातसात वर्षांपासून कुजट गिरण्यांत डांबून ठेवीत. त्यांना अर्धपोटीं ठेवून धन्याच्या मर्जीला येईल तितकें काम चोपून घेतलें जाई व त्यांचे चिमुकले हात काम करितां करितां दमले किंवा डोळे मिटूं लागले कीं त्यांना फटके मारणें, पाण्यांत बुचकळून काढणें, अशा आसुरी शिक्षा दिल्या जात. अशा या नरकयातनांतून जीं कांहीं थोडीं मुलें वांचत त्यांचें मोठेपण तरी कसें चांगलें व्हावें ? त्यांचें शरीर वांकडेंतिकडें व मन कुजकें होत असे व तीं नीतिभ्रष्ट, अज्ञ, व पशुसम निघत असत.

असे हाल होत असतां सरकार हात जोडून स्वस्थ बसलें होतें. टोरी पक्षाचे अग्रणी जे पिट त्यांनीं सुद्धां हें व्रत स्वीकारिलें होतें, मग त्यांचे लुंगेसुंगे भाईबंद काय दिवा लावणार ? शांतता स्थापन करण्याच्या नांवा-खालीं त्यांनीं दडपशाहीची मोहीम जोरांत सुरू केली. सभाबंदीचे, भाषण बंदीचे व लेखनबंदीचे कायदे बाहेर पडूं लागले, पण यांनीं योग्य आकांक्षा दाबून थोड्याच टाकितां येणार ? शेवटीं वेलिंग्टन—हा आतां टोण्यांचा मुख्य झाला होता—याला नाक मुठींत घरून कॅथॉलिकांना १८२९ त पार्लमेंटचें सभासदत्व व दोनचार अपवाद सोडून बाकी सर्व नोकऱ्या खुल्या करून देणें माग पडलें. यानंतर पार्लमेंटची सुधारणा या विषयावर व्हिग पक्षानें सर्व सामर्थ्य रोंखिलें. पार्लमेंटचें लोकप्रतिनिधित्व म्हणजे नांवाचेंच होतें. एकेक दोनदोन मतदार असलेल्या खेडेगांवांचे आपल्या स्वतःच्याच मतानें निवडून येणारे कित्येक सभासद होते, तर मॅचेस्टर, लीड्स व बर्मिंघॅम यांसारख्या आतां मोठ्या झालेल्या शहरांना एकहि सभासद निवडून देण्याचा हक्क नव्हता. ही एकच गोष्ट सुधारणेची जरूरी सिद्ध करण्यास पुरे होती. जंगी जाहीरसभा भरवून लोकांनीं आपली सुधारणेबद्दल अनुकूलता इतक्या स्पष्ट रीतीनें दाखविली कीं, राजा व उमरावसभा यांना लोकसभेच्या मताला नमार्वे लागलें. कमी लोकसंख्येच्या गांवांचा प्रतिनिधि पाठविण्याचा हक्क काढून घेऊन मोठ्या शहरांना प्रतिनिधि पाठविण्याचा हक्क देण्यांत आला. जिल्ह्यामध्ये मतदानाचा हक्क जास्त लोकांना देण्यांत येऊन शहरांत मतदानाचा हक्क १० पौंड घरभाडें भरणाऱ्या सर्व लोकांस मिळाला.

या बरोबरच निवडणुकीच्या वेळचे दंगे व खर्च वांचविण्यासाठी मते घेण्याचा वेळ कमी करण्यांत आला. जेथे हे काम पंधरापंधरा दिवस चालावयाचे तेथे ते आतां दोन दिवसांवर आणिले. हे बिल वस्तुतः जतनवाद्यांना शोमण्यासारखे होते. फारमोठे फरक होतील अशी आशा किंवा भीति निरनिराळ्या लोकांना वाटत होती ती खोटी ठरली. उमरावांची सत्ता जरा कमी झाली तरी ते बरेच प्रबळ राहिले. जिल्ह्यामध्ये जमीनदारांचे वर्चस्व बहुतेक कायम राहिले. मालमत्ता बरीच आहे अशा लोकांनाच मतदानाचा हक्क मिळाला. मध्यम वर्गाची राजकीय सत्ता खूप वाढली. धंदेवाले व मजूर यांना मतदानाचा हक्क मिळाला नाही व खरी लोकशाही लांबच राहिली.

सुधारणेचा परिणाम ताबडतोब दिसून आला. जिकडे तिकडे कार्य-तत्परता दिसू लागली. १८३३ त गुलाम मुक्त झाले, व मुलांची गिरण्यांच्या यमयातनांतून बरीच सोडवणूक झाली. १८३४ त भिकाऱ्यांचा कायदा असा आवळला की त्यामुळे निलाजच्या घाटेगणांना यापुढे मदत मिळणे अशक्य झाले. १८३५ त स्थानिक स्वराज्यांत मध्यम वर्ग घुसला. १८३६ त घोर अपराध केलेल्या कैद्यांना वकील देण्याची संधि मिळाली व तुरुंगाच्या सुधारणेचा खल सुरू झाला; याच वर्षी कागदावरची जकात व वर्तमान पत्राला लागणारी तिकिटे कमी करण्यांत येऊन ज्ञान सवंग करण्यांत आले. १८४० त एक पेन्साच्या तिकिटाने पत्र इंग्लंडांत एका टोंकापासून दुसऱ्या टोंकाला जाऊ लागले, व कॅनडाला साम्राज्यान्तर्गत स्वराज्य मिळाले. १८४५ त ४३० प्रकारच्या जकाती नाहीशा होऊन व्यापार खुला करण्याच्या मार्गावर बरीच प्रगति झाली, व पुढील वर्षी घान्यावरचे कर नाहीसे होऊन लोकांना चांगले सवंग रोट मिळू लागले. नौकानिर्बंधनाच्या कायद्यांचे १८४९त निर्मूलन झाले. सुधारणा बिल मंजूर झाल्यापासून पुढील १७ वर्षांत अशा रीतीने विलक्षण प्रगति घडून आल्यामुळे लोकशाहीची इष्टता निर्विवाद रीतीने सिद्ध झाली.

तह फार वर्षे टिकला असे वाटूनच काय इंग्लंडने आतां रशियाविरुद्ध युद्ध सुरू केले. १८५३ च्या लढाईचा एकंदर प्रकार मोठा नामुष्कीचा आहे. लढाईला कारण असे कांहीं नव्हते. अव्यवस्था व नालायकी खालपासून वरपर्यंत भरली होती. हजारों लोक थंडीने व रोगांनी मेले, इतकी सामानाची व औषधाची सोय होती. खाईत टाकल्याप्रमाणे शिपाई मरावयाला पाठविणारे सेनापति लाभले

होते. एका लेखकानें म्हटलें आहे “ युद्धांत पडलेल्या सैनिकांच्या स्मरणस्तंभावर CRIMEA (क्रिमीआ) हा एकच शब्द लिहिला आहे. शेवटचें अक्षर प्रथम घातलें कीं या युद्धाचें खरें स्वरूप व्यक्त होईल—A CRIME (शिक्षार्ह गुन्हा) ”. या युद्धाचा परिणाम केवळ शून्य. १८५७ तु हिंदी शिपाईं भडकून ईस्ट इंडिया कंपनीवर मोठेंच संकट गुदरलें होतें. या बंडाचा परिणाम कंपनीच्या मरणांत झाला, व हिंदुस्थानावर व्हिक्टोरिया राणीचें राज्य सुरू झालें.

१८३२ तील सुधारणाबिल अपुरें असल्यामुळें मजूरवर्गाचें मुळींच समाधान झालें नव्हतें. प्रथम त्यांनीं नवी हक्कांची सनद मिळविण्यासाठीं चळवळ करून पाहिली, पण तींतील कांहीं मागण्या मूर्खपणाच्या हेत्या व कांहीं पुढें अमलांत आल्या. पण सामाजिक सुधारणा* घडून आल्यानें, गिरण्यांतील हाल कमी झाल्यानें व धान्य सवंग झाल्यानें त्या चळवळींतील जोर कमी झाला. तथापि स्वराज्याची तहान भागणें शक्य नव्हतें. पुष्कळ नांमाकित विहिगांनीं आपली अशी समजूत करून घेतली होती कीं, १८३२ च्या बिलानें लोकसभा पूर्णत्वाला पोचली, पण इतरांना तें पटणें शक्य नव्हतें. बुद्धा पामस्टन मरेपर्यंत तरुण विहिगांनीं दम धरिला होता. तो मेल्यापासून दोन वर्षांच्या आंत तत्त्वहीन डिझरेलीनें आपलीं जतनप्रियतेचीं तत्त्वे गुंडाळून नवें सुधारणा बिल पास करून घेतलें. यानें शहरांतील धंदेवाले कामकरी व मजूर यांना मतदानाचा हक्क मिळाला. राहतां राहिले खेडेगांवांतले मजूर. त्यांना १८७४-५त खेडेगांवांतील व शहरांतील मतदानाच्या अटी सारख्या करण्यांत येऊन राज्यकर्ते निवडण्याच्या कामांत भाग मिळाला.

मागील खेपेप्रमाणें याही सुधारणांबिलांच्या मागोमाग लोककल्याणाच्या अनेक गोष्टी करण्यांत आल्या. १८६७-१८७४ पर्यंत ग्लॅडस्टन या उदारमतवाद्याची अमदानी होती. तेवढ्यांत त्यानें आयरिश लोकांवर लादलेलें प्रोटेस्टंट धर्मखातें काढून टाकिलें (१८६८), सरकारी शाळा मुळींच नव्हत्या त्या स्थापिल्या व इतर शाळांना सरकारी मदत देण्यास आरंभ केला (१८७०), जामिनीचा कायदा पास करून आयरिश कुळांचा जाच कमी केला (१८७०), कॅथोलिकांना व स्थापितधर्मविरोध्यांना ऑक्सफर्ड व केंब्रिज हीं विद्यालये

*या शब्दांचा अर्थ इंग्लंडांत हिंदुस्थानापेक्षा निराळा आहे.

खुली करून दिली (१८७१), सैन्यांतील अंमलदारांच्या जागा विकण्याचें बंद केलें (१८७१), मजूरसंघ कायदेशीर ठरविण्यांत आले (१८७१), ' गुप्त मत ' देण्याची व्यवस्था करण्यांत आली (१८७१), अमेरिकेची कुरापत काढल्याबद्दल ' क्षमस्व ' म्हणून इंग्लिश गोदींतून अमेरिकेचीं जहाजे बुडविण्यास बाहेर पाठविलेल्या बंडखोर ' आलाबामा ' जहाजानें केलेल्या नुकसानाची भरपाई करून " अंतर्राष्ट्रीय कायदा " म्हणजे कांहीं तरी आहे असें राष्ट्रांच्या निदर्शनास इंग्लंडनें आणिलें (१८७२).

इंग्लंडमधल्या लोकांची इसापाच्या वेडकांसारखी स्थिति आहे. त्यांना राज्यकर्ते एकसारखे बदलून लागतात. ग्लॅडस्टननें केलेल्या सुधारणांनीं पुष्कळांचा त्याच्यावर रोष झाला, व " आतां उदारमतवादी बस झाले, जतनवादी कसे काय आहेत ते पाहूं या " या बुद्धीनें पुढील निवडणुकींत मतदारांनीं मते दिलीं. त्यामुळे ग्लॅडस्टनचा पराभव होऊन जतनवादी अधिकारारूढ झाले, व एकदांचा डिझरेली हा जरासा स्थिरस्थावर मुख्य प्रधान झाला. लाखों लोक हिंदुस्थानांत दुष्काळानें मरत असतां ज्यानें दिल्लीदरबार भरविला व राणीला आणखी ' सम्राज्ञी ' ही अनवश्यक पदवी दिली तो हाच नराधम. याला तत्व असें कांहीं नव्हतें. उगीच कांहीं तरी वलगना कराव्या, मनुष्याच्या हृदयांत ज्या कमी दर्जाच्या वृत्ति असतात त्या चेतवाव्या व लोकांना माद चढवावा एवढें त्याचें धोरण. यामुळे जिकडेतिकडे त्यानें धुमाकूळ उडवून अव्यवस्था माजविली. सुएझ कालव्याचे बरेच शेअर विकत घेऊन इजिप्तमध्ये हात शिरकविला. रशियाबरोबर लढाई करण्याचा अगदीं घाट आणिला होता, पण नुसत्या मुत्सद्यामुत्सद्यांच्याच चकमकींवर भागलें. तुर्कस्थानचें हित साधतां साधतां सायप्रस ताब्यांत घेतलें. बोअर लोकांशीं लढाई करून व ट्रॅन्सवाल खालसा करून त्यांचें शत्रुत्व संपादन केलें. अफगाणिस्थानाशीं भांडण उकरून काढून हिंदुस्थानच्या तिजोरीवर धाड आणिली, व लोकांवरील कराचा बोजा वाढविला. इतके पराक्रम करून हा विध्वंसी उपटसुंभ अधिकारच्युत व पुढें लवकरच गतप्राण झाला.

यापुढील इंग्लंडचें राजकारण आयर्लंडनें अधिकांत केलेलें आढळून येईल. पार्नेल हा लोकोत्तर निश्चयी पुरुष आयरिशांचा पुढारी झाला, व आयर्लंडचीं दुःखे नाहीशीं झाल्याशिवाय इंग्लिश राजकारण चालूच नये अशाबद्दल त्यानें अवि-

श्रांत स्वटपट केली. आज या बाजूला व उद्यां त्या बाजूला ८० आयरिश मतांचें वजन टाकून अधिकारसूत्रें कोणाला द्यावयाचीं हें ठराविण्याची सत्ता त्याच्या हातांत होती. पार्लमेंटच्या नियमांची रेवडी त्यानें उडवून दिली. शेवटीं आयर्लंडला होमरूल दिल्याशिवाय गत्यंतर नाही असें ग्लॅडस्टनला दिसून आलें व तसा निश्चय त्यानें जाहीर केला. त्याबरोबर उदारमतवादी पक्षांत फूट पडली व जतनवादी पक्षाच्या हातांत सत्ता गेली. त्यानें दडपशाहीचें विष पाजून आयर्लंडला शांत करणाचा प्रयत्न केला, पण त्यामुळें इंग्लंड-विषयीं अक्षय असा द्वेष मात्र आयरिशांच्या मनांत उत्पन्न झाला. मध्यंतरीं तीन वर्षेपर्यंत (१८९३-६) ग्लॅडस्टन पुनः अधिकारारूढ झाला. तेवढ्यांत लोकसभेंत त्यानें होमरूल बिल पास करून घेतलें, पण शंखभरित उमरावसभेनें तें फेटाळून लावलें; तेव्हां उदारमतवाद्यांनीं उमरावांची हड्डि नरम केल्याशिवाय कांहीं होणें नाही असें ठरवून तेंहि तच्च आपल्या कार्यक्रमांत दाखल केलें. बोअर लोकांशीं युद्ध उपस्थित करून जतनवाद्यांनीं आपली पुरी नाचक्की करून घेतल्यावर उदारमतवादी पक्ष पुनः निवडून आला. ह्याची सत्ता १९०५ पासून १९१५ पर्यंत अव्याहत राहिली. या पक्षाचा पुढारी क्पबेल बॅनरमन यानें बोअरांना स्वराज्य देऊन टाकून ती भानगड मिटविली; कारण त्याचें असें स्पष्ट मत होतें कीं ' स्वराज्याऐवजीं सुराज्य हें कोणीहि कधींहि कबूल करणार नाही.' या नंतर बॅनरमन वारल्यामुळें अस्किथ प्रधान व लॉइड जॉर्ज हा फडणीस झाला; तेव्हां लॉइड जॉर्जनें उमरावसभेच्या तंगड्या मोडतां याव्या म्हणून उमरावांच्या तळपायाची आग मस्तकाला पोंचेल असे कर बसविलेलें अंदाजपत्रक त्यांच्याकडे पाठविलें. सुज्ञपणाचा सल्ला न ऐकतां सुळतानी मिलनरचा अविचारी उपदेश ऐकून उमरावसभेनें तें अंदाजपत्रकच नामंजूर केलें. तेव्हां उमरावसभेची सत्ता कमी करण्याचा निश्चय जाहीर करून उदारमतवाद्यांनीं जनतेचें मत घेण्यासाठीं लोकसभा बरखास्त केली. नवीन निवडणुकीनंतरहि उदारमतवाद्यांचेंच मताधिक्य झालें. १९११ त पार्लमेंट बिल पास करून घेण्यांत आलें. पैशाचें बिल नापास करण्याचा उमरावसभेचा हक्क नाहीसा झाला, व एखादें बिल उमरावसभेनें नामंजूर केलें तरी दोन वर्षांपेक्षां जास्त मुदतींत लागोपाठच्या तीन बैठकांत तें लोकसभेनें पास केलें तर तें उमरावसभेच्या मंजूरीशिवाय देखील कायदा होण्यास हरकत नाही असें ठरलें.

अशा रीतीने उमरादांची हाडे खिळखिळीं केल्यावर अँस्किवथनें होमरूल हातीं घेतलें, व तें तीन लागोपाठच्या बैठकांत पासहि करून घेतलें. १९११ च्या कायद्याप्रमाणें तें पास होऊन आयर्लंडला होमरूल मिळालें असतें. पण इतक्यांत महायुद्ध उपस्थित झालें व सगळेंच घोंगडें पुनः मिजत पडलें. महायुद्ध नुकतेंच होऊन गेलें असल्यामुळें त्याची मीमांसा निष्पक्षपातीपणानें करण्यासारखी साधनें उपलब्ध नाहींत, व म्हणून रा. मोडक यांनीं ती केली नाहीं, व आम्हीहि करीत नाहीं.

असा हा इंग्लंडचा अत्यंत बोधपर इतिहास आहे. इंग्लंड हें ध्येयामार्गें जाणारें राष्ट्र नाहीं. या विशेषामुळें त्याची भौतिक उन्नति अतिशय झाली. आमचे अविचारी रजपूत जसें उगीचच्या उगीच व्रत म्हणून असंख्यात शत्रूंच्या तरवारीला बळी पडत, तसला मूर्खपणा किंवा अँस्ट्रिआच्या राजाच्या हातांतून गेलेला हंगेरी जिंकून तो पुनः अँस्ट्रिआच्या ताब्यांत देण्याचा रशिआच्या निकोलसचा उदारपणा इंग्लंडमध्ये कधींहि दृष्टीस पडावयाचा नाहीं. आपला आर्थिक फायदा असल्याशिवाय कोणत्याहि कामांत इंग्लंड पडावयाचें नाहीं. मुत्सद्दी कितीही वलगना करोत किंवा घमक्या देवोत कोणतीही गोष्ट तुटेपर्यंत ते ओढून धरीत नाहींत हें आढळून येईल. नाहीं म्हणावयाला अमेरिकन वसाहतींच्या बाबतींत मात्र इंग्लंड चकलें, पण तेव्हांपासून शहाणें होऊन त्यानें आजपर्यंत बाकीच्या वसाहती सांभाळून ठेविल्या आहेत. इंग्लिश माणसाचा आणखी एक गुण म्हणजे त्याचा स्वाभिमान व देशाभिमान. आपली भाषा, आपले रीतिरिवाज, आपल्या संस्था यांची तो नेहमीं प्रौढी मारोल व कधीं कधीं योग्य सुधारणा करण्याचें सुद्धां नाकारील.

मागील भागाप्रमाणेंच रा. मोडक यांनीं वृत्तांताची योजना विषयवार केली आहे. शेवटीं ' सामाजिक प्रगति ' व ' इंग्लंडचा राज्यकारभार ' या दोन प्रकरणांत मनोरंजक व उपयुक्त माहिती दिली आहे. परिशिष्टांत सनावळी, वाचनीय पुस्तकांची यादी, पारिभाषिक शब्दांचा कोश व संस्मरणीय वाक्यें दिल्यानें पुस्तकाची उपयुक्तता वाढली आहे.

कांहीं कांहीं ठिकाणीं भाषेकडे दुर्लक्ष झालें आहे. उदाहरणार्थ पान १० वर " ...यांच्या मदतीस लंडन शहरांत झालेला अग्निप्रलय झाला. " दोन्ही भागांची सूची अवश्य द्यावयास पाहिजे होती ती दिलेली नाहीं. पण याहून महत्त्वाची उणीव आम्हांला वाटते ती उच्चाराच्या चुका ही होय. आतां इंग्लिश

लोक 'अहिल्याबाई' ऐवजी "अयल्याबाई" व "शिंदे" या ऐवजी "सिंदिआ" वगैरे उच्चार करितात हे जरी खरे असले तरी त्यांच्या गबाळपणाचे अनुकरण आपण केलेच पाहिजे असे नाही. बरोबर उच्चार लिहिण्याची खबरदारी घ्यावयास मुळीच हरकत नाही. 'यूट्रेकट'च्या ऐवजी यूट्रेच, 'कॅथॉलिक' ऐवजी क्यार्थॉलिक किंवा 'कॅनिंग'च्या ऐवजी क्यार्निंग 'डिझरेली' च्या ऐवजी डिझरायली असे चुकीचे उच्चार काय म्हणून लिहावे ? कोशांत पाहून हे उच्चार पुढील आवृत्तीत सुधारण्याचा रा. मोडक यांनी अवश्य प्रयत्न करावा.

रा. मोडकांचे पुस्तक पहिल्या दर्जाचे क्रमिक पुस्तक आहे ही गोष्ट निर्विवाद आहे, व हे उत्कृष्ट पुस्तक लिहिल्याबद्दल आम्ही त्यांचे अभिनंदन करितो. अशीच आणखी पुस्तके लिहून मराठी भाषेचे क्रमिक पुस्तकांच्या बाबतीतले दैन्य दूर करण्यास त्यांनी हातभार लावावा अशी आमची त्यांस सप्रेम विनंति आहे.

रा. प. सबनीस.

कै. म. रा. भिडे एम्. ए. कृत, जबाबदार राज्यपद्धति.

कै. भिडे हे ग्रंथकार अत्यंत अल्पवयांत वारले. ते नुकतेच दोन तीन वर्षांपूर्वी एम्. ए. झाले होते, व त्यानंतर ते कायद्याच्या परीक्षेसाठी मुंबईस राहिले होते. त्यांच्या पूर्वीच्या एका पुस्तकाचे परीक्षण या षणमासिकांत आले होते. पण ते पुस्तक इंग्रजीत होते. अभ्यास सुरू असताच त्यांनी ग्रंथलेखनाचा उपक्रम केला होता. हे सध्याचे मराठी पुस्तक लिहून त्यांनी मराठी वाचकांना आशा लाविली, पण ती पुरी करण्यास ते जगले नाहीत हे दुर्दैव होय. ते जगले असते तर त्यांनी मराठी वाङ्मयांत पुष्कळ भर टाकिली असती यांत संशय नाही.

बडोद्याच्या विद्याखात्याकडून बक्षीस मिळालेल्या या छोट्या पुस्तकांत रा. भिडे यांनी शासनशास्त्राची मूलतत्वे समजावून दिली आहेत. जबाबदार राज्यपद्धतीचा अल्प प्रमाणावर कां होईना पण उपक्रम हिंदुस्थानांत झाल्यामुळे लोकशाही यशस्वी कशी होईल, मतदारांनी निवडणुकीच्या वेळी व नंतर कशी सावधगिरी राखिली पाहिजे, लोकप्रतिनिधींची कर्तव्ये कोणती, पक्षभेद कोणत्या सीमेपर्यंत चालवावे, कायदे करणे, ते लागू करणे व निकालांची अंमलबजावणी करणे, ही जी तीन खार्ती असतात त्यांचे परस्पर संबंध सुराज्यासाठी कसे असावे, हिंदुस्थानांत विस्तारामुळे संयुक्त राज्यघटना असणे कसे अवश्य आहे इत्यादि प्रश्नांचा उहापोह होणे जरूर होते. हे काम रा. भिडे यांनी चांगल्या रीतीने केले आहे. त्यांच्या नजरेखालून पुस्तक पुनः गेले असते तर बारीकसारीक उणीवा राहिल्या आहेत त्या पुष्कळ कमी झाल्या असत्या.

रा. प. सबनीस.

॥ श्री ॥

शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या "स्टूडंट्स स्टोअर्स"चा द्वितीय वार्षिक अहवाल.

स्टोअर्सला आज दुसरें वर्ष पुरें होऊन तिसरें लागत आहे. आज प्रास्ताविक. हा दुसऱ्या वर्षाचा अहवाल आपणांस सादर करतांना कार्यकारी मंडळाला अत्यंत समाधान व आनंद वाटत आहे. कारण कोणत्याही सत्कार्याला कितीही नेटानें सुरुवात केली, तरी शेवटीं आरंभशूरत्वाखेरजि कांहींच कार्य दिसून येत नाही. परंतु स्टोअर्स या अपवादापासून निघोंक रीतीनें पार पडलेलें आहे असें म्हणण्यास कोणतीहि हरकत नाही.

प्रथम-वार्षिक समारंभ यशस्वी रीतीनें पार पडल्यानंतर दुसरे दिवसा-प्रारंभ. पासून उत्साहानें काम करण्यास सुरुवात झाली. नवीन कार्यकारी मंडळ निवडलेलें होतेंच; व एक वर्षाच्या अनुभवानें सर्वांचाच उत्साह द्विगुणित झालेला होता. त्यामुळें विशेष फरक दिसला तो हा कीं, गिऱ्हाईक बरेच वाढलेलें आढळून आलें. त्यामुळें अर्थातच आम्हांलाही बऱ्याच नवीन गोष्टी कराव्या लागल्या. जागा वाढवली, कपाटें वगैरे-सामान वाढवलें, व मालही पुष्कळ वाढवला. कर्ज काढून गिऱ्हाईकांच्या अपेक्षेप्रमाणें नवीन भरपूर माल ठेवूं लागलों. अर्थातच इतकें कार्य योग्य रीतीनें पार पाडण्यास स्वयंसेवकही बरेचसे वाढवावे लागले. त्यामुळें स्टोअर्सच्या अंतर्व्यवस्थेकडे साधारण दुर्लक्ष होऊं लागलें.

शक्य तितका स्वदेशीची प्रसार करावा, तरुण स्वयंसेवकांना शक्य आपत्ति. तितकें काम देऊन त्यांच्या अवश्यक ज्ञानांत भर टाकावी हे स्टोअर्सचे पवित्र उद्देश; ते फोल करणारा कोणीहि सांपडावयाचा नाही व सार्वजनिक कामें, विश्वासाच्याच जोरावर उत्तम रीतीनें चालतात, अशा श्रद्धेनें काम सुरू होतें. परंतु कितीहि चांगलें कार्य असलें तरी त्याला कमीपणा आणणाऱ्या कांहीं नीच व्यक्ति असतात. यामुळें स्टोअर्सला साधारण ठोकर बसली. विशेषतः मालाच्या व स्वयंसेवकांच्या वाढीमुळें, झालेल्या चुका नजरेस येणें अशक्य होतें; व सर्वांच्यावर विश्वास टाकणें भाग होतें. त्याच-प्रमाणें कार्यकारी मंडळाचे अध्यक्ष प्रो. नारळकर हे भारतसंरक्षक सैन्यांत गेल्यामुळें त्यांना इकडे विशेष लक्ष पुरवतां आलें नाही, व याचा फायदा कांहीं विश्वासघातकी स्वयंसेवकांनीं घेतला. मधुर सुवासिक पुष्पलतांचे आश्रयास जहरी सर्प येऊन बसतात हा जगाचा नियमच आहे. असो. याप्रमाणें निरानिराळ्या कारणांनीं 'स्टोअर्स' ला सरासरी १५० रु. चें नुकसान सोसावें लागलें. परंतु याबद्दल कार्यकारी मंडळास विशेषसा दोष देतां येत नाही.

वरील संकटामुळे, प्रथम चालक मंडळी बरीच गोंधळून गेलेली होती, तरी त्यांनी धीर न सोडतां नेटानें तसेंच कार्य पुढें चालू आपत्तीं वून घुक्तता. ठेवण्याचा निश्चय केला. स्वयंसेवकांची संख्या मर्यादित केली, स्टोअर्स उघडें ठेवण्याची वेळ वाढवली व शक्य तितकी कसून मेहनत करून तोंडामिळवणी करण्याची खटपट केली. याच वेळीं रा. रा. ढवळे व भिडे हे दोन शिक्षक आम्हांस येऊन मिळाले, व त्यांचा त्या वेळीं उपयोगही फार झाला. विशेषतः प्रो. नारटकर यांनीं मुद्दाम उन्हाळ्याच्या सुटेंत येथेंच राहून झालेलें नुकसान भरून काढण्यासाठीं अविश्रांत श्रम घेतले; व आम्हांस कळवण्यास आनंद वाटतो कीं, त्यांत त्यांना यशही आलें, व तोटा भरून निघून आज सरासरी ४५० रुपये नफा झालेला आहे. परंतु याच्या पुढील सर्व यशःसिद्धि स्वयंसेवकांच्याच प्रामाणिकपणावर अवलंबून राहाणार हें मात्र विद्यार्थ्यांनीं विसरतां कामा नये. याच काय किंवा कोणत्याही सार्वजनिक कार्याची यशःसिद्धि ही त्यांत काम करणाऱ्या लोकांच्या सचोटीवर व स्वार्थत्यागावर अवलंबून असते व त्यावरच देशाचा अभ्युदय अवलंबून असतो हें ध्यानांत ठेवावें अशी कळकळीची विनंति आहे.

स्टोअर्सनें यंदांही प्रथम वर्षाप्रमाणेंच स्वदेशीच्या प्रसाराचें कार्य उत्तम प्रकारें बजावलेलें आहे, स्थानिकच नव्हे तर दूरदूरच्या बजावलेली कामगिरी. गांवांना माल पाठवून स्वदेशीची सेवा केलेली आहे, व ठिकठिकाणीं आपलीं जिवंत स्मारकें करून ठेवलेली आहेत. यंदां स्वदेशी माल विशेष कसून तपासणी करून घेत होती, व शक्य तितक्या कमी दरानें माल विकण्याचें आमचें व्रत योग्य रीतीनें चाललें होतें. अगदीं अल्प नफा घेऊन हल्लीं बरेच दिवस खादी विकण्यांत आलेली आहे. यंदां बहुतेक माल थेट तयार होण्याच्या ठिकाणापासून मागवीत होती. त्यामुळेही बराच फायदा झालेला आहे. मुख्यतः 'Cheaper than the cheapest in the market' हें ध्येय निश्चित ठेवून योग्य फायदा घेऊन रु. १०२०० ची विक्री यंदां केलेली आहे हें ऐकून कोणासही समाधानच वाटेल. यावरून दुसऱ्या वर्षाचें कार्य किती यशस्वी झालेलें आहे हें कळून येईल. सर्व कार्य निर्वतन होत असतें हेंही लक्षांत ठेवलें पाहिजे. स्वदेशी स्टोअर्सच्या रूपानें, शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या विद्यार्थ्यांच्या पुढें रात्रंदिवस उभें असलेलें स्वदेशीचें पवित्र ध्येय हें कार्य आम्हांस अर्थातच महत्त्वाचें वाटतें. शिक्षण प्रसारक मंडळीचा विद्यार्थी हा, भावी काळांतील, स्वदेशीच्या प्रेमावरून व व्यापारी पद्धतीच्या ज्ञानावरून ओळखतां आला पाहिजे अशी आमची अपेक्षा आहे, व ती ईशकृपेनें सिद्धीस जाईल असा पूर्ण भरंवसा घरण्यास जागाही आहे.

औद्योगिक बाबतीतही शक्य तितकी प्रगति घडवून आणलेली आहे. पहिल्या वर्षाच्या नफ्यांतून रुपये १५० औद्योगिक औद्योगिक प्रगति. स्वात्याकरितां राखून ठेवलेले होते; व ही सर्व रक्कम त्यांत खर्च केलेली आहे. प्रथम हातमाग, सूत काढणे वगैरे शिकण्याकरितां फी भरून बरेच विद्यार्थी शिक्षण घेण्याकरितां पाठविले होते; व त्यांतील ३ विद्यार्थी उत्तम तयार होऊन आज घरीं स्वतंत्र रीतीनें हातमाग चालवीत आहेत. या नवीन शिकणाऱ्या मुलांनीं तयार केलेला व त्याचप्रमाणें शाळेच्या टिळकस्मारक संस्थेमधून तयार झालेला कसलाही माल असला तरी तो प्रसंगविशेषीं नुकसानीत खरेदी करून त्यांना उत्तेजन दिले आहे. त्याचप्रमाणें सुतार काम, लोहार काम, बुके बांधणे, पाकिटे वगैरे पुष्कळ निरनिराळीं कामे केलीं. विशेष यशस्विता म्हणजे स्लेटपाट्यांच्या बाबतीत मात्र आली. पाट्या उत्तम प्रकारें मुलें आतां तयार करूं लागली आहेत. तरी पण कांहीं फायदा तात्कालिक करून देणारे असे उद्योग अद्याप होऊं लागले नाहींत.

औद्योगिक बाबीप्रमाणें परोपकारही ‘स्टोअर्सच्या’ शक्त्यनुरूप होत असतो. किंबहुना ज्या अर्थी या कामांच्याकरतांच परोपकार. स्टोअर्सचा जन्म झालेला आहे त्या अर्थी तीं कार्ये करणें हें आमचें कर्तव्यच आहे. १५० रु. औद्योगिक प्रगतीकरितां खर्च केले त्याखेरीज ३८ रु. लोकमान्य स्मारकफंडास व १७ रु. गरीब विद्यार्थ्यांना मदत याप्रमाणें अल्पसा धर्म केलेला आहे.

यंदां विशेष म्हणजे कांहीं सन्मान्य गृहस्थांनीं स्टोअर्सकरतां कांहीं देणग्या दिल्या त्याबद्दल स्टोअर्स त्यांचें ऋणी आहे. देणग्या. त्यांत रा. रा. सामंत तसई शिक्षणसंस्थेचे चिटणीस यांनीं स्वयंसेवकांना उत्तेजन देण्याकरितां २५ रु. दिलेले आहेत; व त्यांची स्वयंसेवकांना ‘स्वदेशी’ अशीं अक्षरें कोरलेलीं चांदीचीं पदके करून दिलेलीं आहेत. त्याचप्रमाणें रा. रा. रानडे यांनीं टिळकांचा व रा. रा. देवधर यांनीं चिपळणकरांचा असे दोन मोठे फोटो दिलेले आहेत. तसेंच महात्मा गांधी स्टोअर्समध्ये आले होते तेव्हां त्यांच्या खर्चाकरितां म्हणून प्रो. नारळकर यांनीं रु. ५ दिलेले होते. या सर्व देणग्यांबद्दल आम्ही दात्यांचे फार आभारी आहों.

आतां एथून पुढील वर्षाकरितां कार्य म्हणजे, भागीदारांना फायद्याचा अल्पसा अंश देणें, कार्यकारी मंडळ निवडणें, स्वयंसेवकांची व्यवस्थित रीतीनें निवड करणें वगैरे आहेत. नुकतेच ५०० रुपयांचे नवीन शेअर्स काढलेले आहेत. तेव्हां ते निरपेक्षबुद्धीनें

सर्वांनी विकत घेऊन शक्य तितकी मदत करावी. व्याजाची अपेक्षा न घरणे हे स्वतःच्या मोठेपणाचे व तसेच स्टोअर्सच्या हिताचे आहे.

कारण सर्व शेअर्स स्वतःच्या मालकीचे करवून स्वतःच्या स्वतंत्र अशा इमारतीत 'स्टोअर्सने' आपला प्रबंध करावा व महत्वाकांक्षा. शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या संस्थांतील विद्यार्थ्यांचे नमुनेदार कार्य म्हणून, भावी विद्यार्थ्यांच्या पुढे स्वदेशीचे जिवंत स्मारक म्हणून उभे राहणे अशी आमची महत्वाकांक्षा आहे, व ती यशस्वी रीतीने शेवटास नेणे हे आपणा सर्वांच्याच हाती आहे.

या बाबतीत विद्यार्थ्यांना एक प्रेमाची विनंति करावयाची ती ही की, 'स्टोअर्स' हे माझे आहे व मी स्टोअर्सचा आहे अशी एक-विनंति. रूप भावना ठेवावी. तशी भावना करून घेऊन कार्य केल्या-शिवाय अभ्युदय होणे शक्य नाही. देशकार्य करणे सोपे नसते; त्याकरिता सर्वस्वाची आहुति द्यावी लागत असते; अशा कार्याच्या पूर्व तयारीच्या या शाळा आहेत. म्हणून यापासून योग्य तो बोध घेतला पाहिजे. शेवटी एवढीच विनंति करावयाची की, विष्णुशास्त्री चिपळूणकरांच्या स्मरणार्थ स्थापन झालेल्या आपल्या या संस्थेच्या विद्यार्थ्यांस, जगाच्या बाजारांत, त्यांच्या पवित्र आचरणामुळे व स्वार्थत्यागामुळे, सर्वांत जास्त किंमत येईल अशी निष्कलंक वागणूक विद्यार्थ्यांनी ठेवावी.

शेवटी अंतःकरणाच्या धर्माप्रमाणे, निरनिराळ्या लोकांचे आभार आभार. मानल्याशिवाय अहवाल पुरा करणे शक्य नाही. शिक्षणप्रसारक मंडळीला स्टोअर्स हे अपत्यस्थानी असल्यामुळे त्यांचे उपकार रात्रंदिवस होत असतात. सर्वच त्यांचे. जागा त्यांची, सामानसुमान त्यांचे, मदत त्यांचीच. यामुळे त्यांचे आभार मानावेत तेवढे थोडेच आहेत. विशेषतः इंग्रजी शाळेचे सुपरिटेण्डेंट रा. रा. सबनीस यांनी दोन भव्य कपडे दिल्याबद्दल त्यांचे आभार मानले पाहिजेत. ज्यांनी ज्यांनी देणग्यांच्या रूपाने मदत केलेली आहे त्यांचेही अंतःकरणपूर्वक आभार मानतो. जे जे प्रसिद्ध सदगृहस्थ स्टोअर्सला भेट देऊन त्यांच्या कामाविषयी सहानुभूति दर्शविते झाले त्यांचेही आम्ही आभारी आहो.

शेवटी, ज्या जगच्वालक जगदीश्वराच्या प्रेरणेने सर्वकार्य चालले आहे त्यास, 'अशीच अल्पस्वल्प सेवा हातून घडो' अशी प्रार्थना करून, ही फुलाची पाकळी त्याचेच चरणावर अर्पण करणे हे आपले कर्तव्य आहे.

औद्योगिक बाबतीतही शक्य तितकी प्रगति घडवून आणलेली आहे. पहिल्या वर्षाच्या नफ्यांतून रुपये १५० औद्योगिक औद्योगिक प्रगति. खात्याकरितां राखून ठेवलेले होते; व ही सर्व रक्कम त्यांत खर्च केलेली आहे. प्रथम हातमाग, सूत काढणे वगैरे शिकण्याकरितां फी भरून बरेच विद्यार्थी शिक्षण घेण्याकरितां पाठविले होते; व त्यांतील ३ विद्यार्थी उत्तम तयार होऊन आज घरीं स्वतंत्र रीतीनें हातमाग चालवीत आहेत. या नवीन शिकणाऱ्या मुलांनीं तयार केलेला व त्याचप्रमाणें शाळेच्या टिळकस्मारक संस्थेमधून तयार झालेला कसलाही माल असला तरी तो प्रसंगविशेषीं नुकसानीत खरेदी करून त्यांना उत्तेजन दिले आहे. त्याचप्रमाणें सुतार काम, लोहार काम, बुके बांधणे, पाकेट वगैरे पुष्कळ निरनिराळीं कामे केलीं. विशेष यशस्विता म्हणजे स्लेटपाट्यांच्या बाबतीत मात्र आली. पाट्या उत्तम प्रकारें मुलें आतां तयार करूं लागली आहेत. तरी पण कांहीं फायदा तात्कालिक करून देणारे असे उद्योग अद्याप होऊं लागले नाहींत.

औद्योगिक बाबीप्रमाणें परोपकारही 'स्टोअर्सच्या' शक्त्यनुरूप होत असतो. किंबहुना ज्या अर्थी या कामांच्याकरतांच परोपकार. स्टोअर्सचा जन्म झालेला आहे त्या अर्थी तीं कार्ये करणें हें आमचें कर्तव्यच आहे. १५० रु. औद्योगिक प्रगतीकरितां खर्च केले त्याखेरीज ३८ रु. लोकमान्य स्मारकफंडास व १७ रु. गरीब विद्यार्थ्यांना मदत याप्रमाणें अल्पसा धर्म केलेला आहे.

यंदां विशेष म्हणजे कांहीं सन्मान्य गृहस्थांनीं स्टोअर्सकरतां कांहीं देणग्या दिल्या त्याबद्दल स्टोअर्स त्यांचें ऋणी आहे. देणग्या. त्यांत रा. रा. सामंत तसई शिक्षणसंस्थेचे चिटणीस यांनीं स्वयंसेवकांना उत्तेजन देण्याकरितां २५ रु. दिलेले आहेत; व त्यांची स्वयंसेवकांना 'स्वदेशी' अशीं अक्षरें कोरलेलीं चांदीचीं पदके करून दिलेलीं आहेत. त्याचप्रमाणें रा. रा. रानडे यांनीं टिळकांचा व रा. रा. देवधर यांनीं चिपळणकरांचा असे दोन मोठे फोटो दिलेले आहेत. तसेंच महात्मा गांधी स्टोअर्समध्ये आले होते तेव्हां त्यांच्या खर्चाकरितां म्हणून प्रो. नारळकर यांनीं रु. ५ दिलेले होते. या सर्व देणग्यांबद्दल आम्ही दात्यांचे फार आभारी आहों.

आतां एथून पुढील वर्षाकरितां कार्य म्हणजे, भागीदारांना फायद्याचा अल्पसा अंश देणें, कार्यकारी मंडळ निवडणें, स्वयंसेवकांची व्यवस्थित रीतीनें निवड करणें वगैरे आहेत. नुकतेच ५०० रुपयांचे नवीन शेअर्स काढलेले आहेत. तेव्हां ते निरपेक्षबुद्धीनें

सर्वांनी विकत घेऊन शक्य तितकी मदत करावी. व्याजाची अपेक्षा न घरणे हे स्वतःच्या मोठेपणाचे व तसेच स्टोअर्सच्या हिताचे आहे.

कारण सर्व शेअर्स स्वतःच्या मालकीचे करवून स्वतःच्या स्वतंत्र अशा इमारतीत 'स्टोअर्सने' आपला प्रबंध करावा व महत्वाकांक्षा. शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या संस्थांतील विद्यार्थ्यांचे नमुनेदार कार्य म्हणून, भावी विद्यार्थ्यांच्या पुढे स्वदेशीचे जिवंत स्मारक म्हणून उभे रहावे अशी आमची महत्वाकांक्षा आहे, व ती यशस्वी रीतीने शेवटास नेणे हे आपणा सर्वांच्याच हाती आहे.

या बाबतीत विद्यार्थ्यांना एक प्रेमाची विनंती करावयाची ती ही की, 'स्टोअर्स' हे माझे आहे व मी स्टोअर्सचा आहे अशी एक-विनंती. रूप भावना ठेवावी. तशी भावना करून घेऊन कार्य केल्या-शिवाय अभ्युदय होणे शक्य नाही. देशकार्य करणे सोपे नसते; त्याकरिता सर्वस्वाची आहुति द्यावी लागत असते; अशा कार्याच्या पूर्व तयारीच्या या शाळा आहेत. म्हणून यापासून योग्य तो बोध घेतला पाहिजे. शेवटी एवढीच विनंती करावयाची की, विष्णुशास्त्री चिपळूणकरांच्या स्मरणार्थ स्थापन झालेल्या आपल्या या संस्थेच्या विद्यार्थ्यांस, जगाच्या बाजारांत, त्यांच्या पवित्र आचरणामुळे व स्वार्थत्यागामुळे, सर्वांत जास्त किंमत येईल अशी निष्कलंक वागणूक विद्यार्थ्यांनी ठेवावी.

शेवटी अंतःकरणाच्या धर्माप्रमाणे, निरनिराळ्या लोकांचे आभार आभार. मानल्याशिवाय अहवाल पुरा करणे शक्य नाही. शिक्षणप्रसारक मंडळीला स्टोअर्स हे अपत्यस्थानी असल्यामुळे त्यांचे उपकार रात्रंदिवस होत असतात. सर्वच त्यांचे. जागा त्यांची, सामानसुमान त्यांचे, मदत त्यांचीच. यामुळे त्यांचे आभार मानावेत तेवढे थोडेच आहेत. विशेषतः इंग्रजी शाळेचे सुपरिंटेंडेंट रा. रा. सबनीस यांनी दोन भव्य कपारें दिल्याबद्दल त्यांचे आभार मानले पाहिजेत. ज्यांनी ज्यांनी देणग्यांच्या रूपाने मदत केलेली आहे त्यांचेही अंतःकरणपूर्वक आभार मानतो. जे जे प्रसिद्ध सदगृहस्थ स्टोअर्सला भेट देऊन त्यांच्या कामाविषयी सहानुभूति दर्शविते झाले त्यांचेही आम्ही आभारी आहो.

शेवटी, ज्या जगच्चालक जगदीश्वराच्या प्रेरणेने सर्वकार्य चालले आहे त्यास, 'अशीच अल्पस्वल्प सेवा हातून घडो' अशी प्रार्थना करून, ही फुलाची पाकळी त्याचेच चरणावर अर्पण करणे हे आपले कर्तव्य आहे.

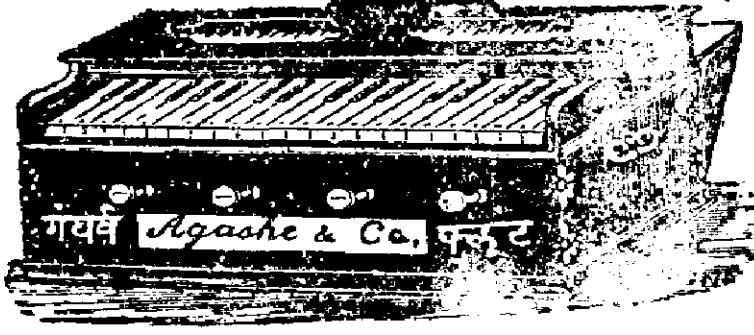
CONTENTS.

	PAGES.
Editorial Notes i-viii
An Appeal to the Past Students of the College ix
The Editorial Touchstone x-xi
His Excellency's Speechxii-xiv
Bhaskaracharya for the First Year' Students.	
I. Algebra : By Prof. T. B. Hardikar, M. A. 1-22
Is it a Contradiction? By N. S. Agashe, I. E. Class...	23-25
Bolshevism : By 'Politicus', S. B. A. Class. ...	26-30
Magha's Versatile Genius : By S. G. Kanade, B. A. ...	31-36
"My Reverie." : By G. M. Lonkar, S. B. A. ...	37-42
Debating Societies : By N. D. Marathe, F. Y. A. Class.	43-44
Gymkhana Notes 45-47
Students' Stores 47
The Nutan Marathi Vidyalaya High School 48-49
Nutan Marathi Vidyalaya Vernacular School, Poona..	50-53
Haribhai Devkaran High School, Sholapur. ...	54
Contributions to the Permanent Funds of the S. P.	
Mandali, Poona 55-56
Examination Results, 1920 57-60
विद्यार्थी व शिक्षण: ले० ज. वि. फडके, सी. बी. ए. १-१०
जुनी सायकल: ले० शं. रा. कुलकर्णी, सी. बी. ए. ११-१३
साक्षरताप्रसारक मंडळ: ले० ज. वि. करंदीकर, ज्यू. बी. ए. १४-१७
विद्यार्थ्यांस सूचना: १७
आधुनिक महाराष्ट्रीय कवि: ले० रा. गो. पित्रे, इंटर क्लास. १८-२१
ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर: ले० वि. वि. दीक्षित, सीनिअर बी. ए. २२-२६
पुस्तकपरीक्षण. १ " नलिनी ": ले० प्रो. वा. म. जोशी, एम. ए. २७-२९
२ मुलांच्या महाराष्ट्र: ले० रा. रा. गोविंद अनंत मोडक, बी.ए. २९-३२
शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या " स्टूडंट्स स्टोअर्स "चा वार्षिक रिपोर्ट. ३३-३६

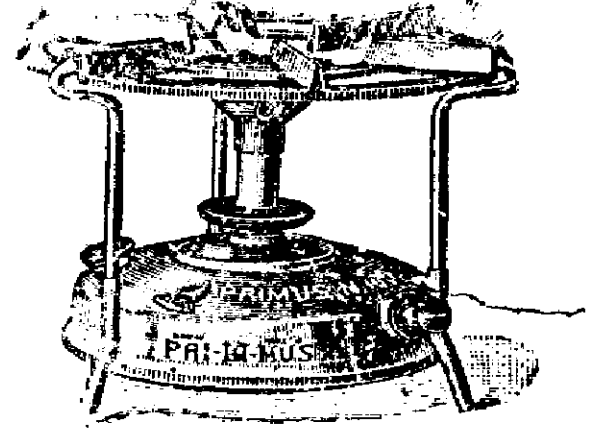
STUDENTS' HOME

FOR.

Alarm Time-pieces, Watches, Primus Stoves, Cycles,
Pebble-Spectacles, and accessories
at moderate rates.

Gandharva Flute Harmoniums.

Primus Stove Depot.

AGASHE & Co.

OPPOSITE TULSI BAG,
Poona City.

MANOHARPANT ABHYANKAR & Co.

—:O:—
**FURNITURE MAKERS AND
CONTRACTORS.**

306, SHUKRAWAR-PETH, POONA CITY.

Special Dealers in School Furniture,
Chairs, Tables, Desks, Book-Cupboards.

तीन महिन्यांत पहिली आवृत्ति संपली.
दादाभाई नौरोजी यांचे चरित्र.

लेखक:—प्रो. ना. सी. फडके, एम. ए.

लोकमान्य टिळक, न. चिं. केळकर, शिवरामपंत परांजपे, रु. प्र. साडिलकर,
अ. व. कोल्हटकर, वं. जयकर वगैरे पुढान्यांचे, व केसरी, इंदुप्रकाश, वगैरे वर्तमान-
पत्रांचे उत्तम अभिप्राय मिळाले आहेत. किंमत १-४-० ट. ह. वेगळे.

पुस्तके मागविण्याचा पत्ता:—

रामचंद्र वासुदेव दाते, सेक्रेटरी

“ यशवंत ग्रंथप्रकाशक मंडळी ”

५८५ शनिवार, पुणे.